

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

č 94

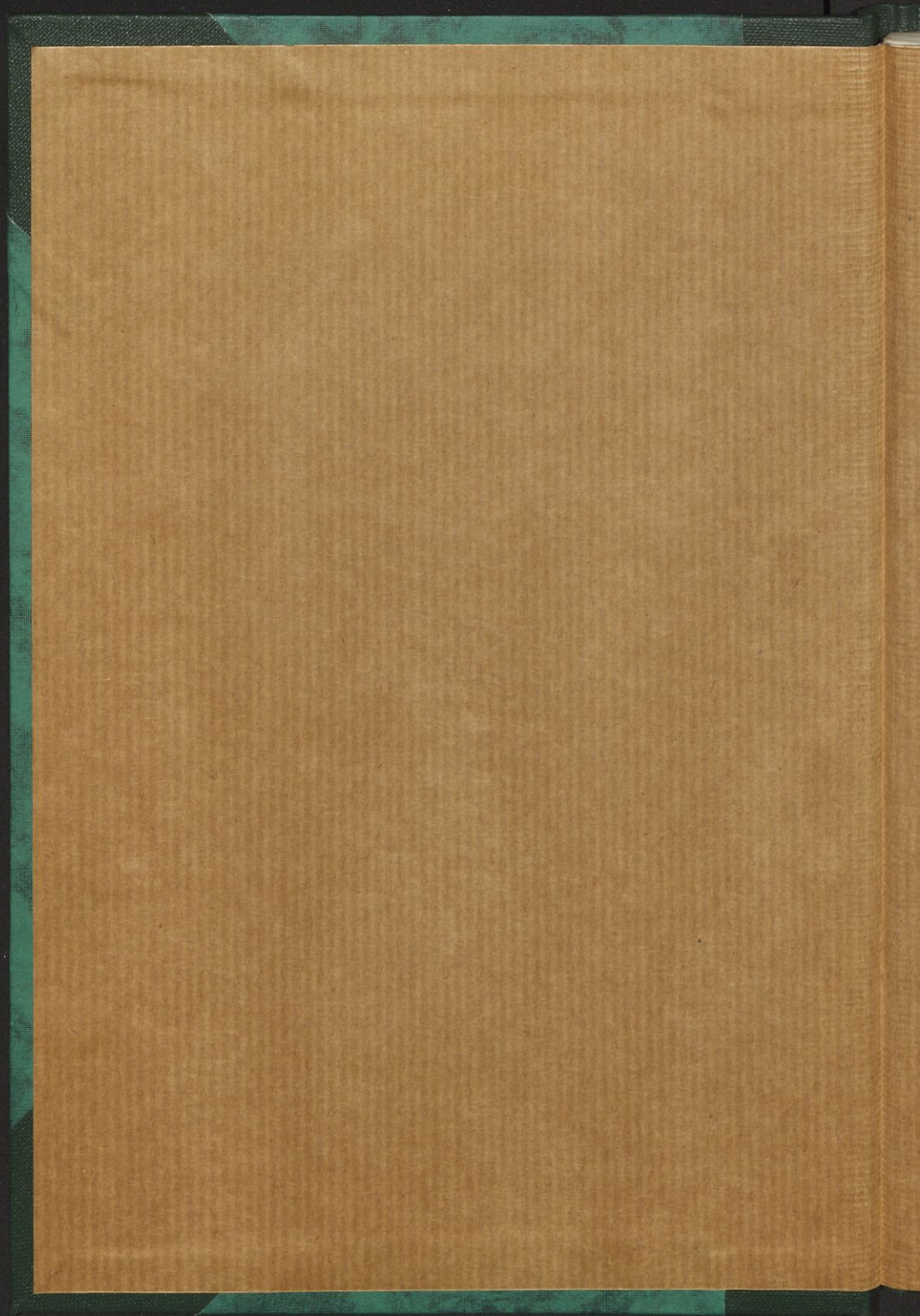
100 773₁₄

098405115

COBISS ©

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

100773

14

DEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

RAZPRAVE

DISSERTATIONES

XIV

VIKTOR KOROŠEC

POGODBA MED ŠUPPILULIUMOM I.
IN ŠUNAŠŠUROM IZ KIZZUVATNE (KBO I,5)

DER VERTRAG ZWISCHEN ŠUPPILULIUMA I.
UND ŠUNAŠŠURA VON KIZZUWATNA (KBO I,5)

POGODBA MED NARĀM-SINOM
IN NEZNANIM ELAMŠKIM VLADARJEM
(MDP, XI, 2-11)

DER VERTRAG ZWISCHEN NARĀM-SIN
UND DEM UNBEKANNTEN ELAMISCHEN HERRSCHER
(MDP, XI, 2-11)

LJUBLJANA
1983

VIKTOR KOROŠEC

NEPARITETNI ZNAČAJ
ŠUNAŠŠUROVE POGODBE

PARITETNI ZNAČAJ
NARĀM-SINOVE POGODBE

RAZPRAVE

DISSERTATIONES

XIV

VIKTOR KOROŠEC

POGODBA MED SUPPILULIUMOM I.
IN ŠUNAŠŠUROM IZ KIZZUVATNE (KBO 1,5)

DER VERTRAG ZWISCHEN SUPPILULIUMA I.
UND ŠUNAŠŠURA VON KIZZUWATNA (KBO 1,5)

POGODBA MED NARĀM-SINOM
IN NEZNANIM ELAMSKIM VLADARJEM
(MDP, XI, 2-11)

DER VERTRAG ZWISCHEN NARĀM-SIN
UND DEM UNBEKANNTEN ELAMISCHEN HERRSCHER
(MDP, XI, 2-11)

LJUBLJANA
1988

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

RAZPRAVE

DISSERTATIONES

XIV

VIKTOR KOROŠEC

POGODBA MED ŠUPPILULIUMOM I.
IN ŠUNAŠŠUROM IZ KIZZUVATNE (KBO I,5)

DER VERTRAG ZWISCHEN ŠUPPILULIUMA I.
UND ŠUNAŠŠURA VON KIZZUWATNA (KBO I,5)

POGODBA MED NARĀM-SINOM
IN NEZNANIM ELAMSKIM VLADARJEM
(MDP, XI, 2-11)

DER VERTRAG ZWISCHEN NARĀM-SIN
UND DEM UNBEKANNTEN ELAMISCHEN HERRSCHER
(MDP, XI, 2-11)

LJUBLJANA
1983

100773

SPREJETO NA SEJI
RAZREDA ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 22. NOVEMBRA 1983
IN NA SEJI PREDSEDSTVA
DNE 2. FEBRUARJA 1984

NAPISAL AKADEMIK VIKTOR KOROŠEC

UREDNIK
AKADEMIK FRAN ZWITTER

-8 -10- 1984

0-5115

LJUBLJANA
1981

V spomin moji pokojni ženi
Mariji Korošec, rojeni Verovšek,
požrtvovalni pomočnici pri mojem delu

- AIO - Archiv der Österreichischen Nationalbibliothek, Vienna
AIO: Buh - Archiv der Österreichischen Nationalbibliothek
AHv - Working von Stefan Arvidsson, Nordenskiöld, Stockholm
1907-1911
ak - Austria - bibliographica
ANET - Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, ed.
ed. by James B. Pritchard, 1st ed. 1950, 2nd ed. 1955, 3rd ed. 1968
Fribourg.
AO - Der Alte Orient, Leipzig 1900 ff.
AoOr - Archiv Orientalis, Roma 1901 ff.
ArOr - Archiv Orientalis, Praha, Praha 1922 ff.
ARM - Archives Royales de Mari, Paris 1930 ff.
BagM - Bagdadische Mitteilungen, II, Berlin, 1901
Bogv - Bogoslavski Zbornik, Zagreb 1917-1921, posebje 2-1918
CAD - The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the Univer-
sity of Chicago 1928 ff.
CASP - The Cambridge Ancient History, Cambridge University Press, Third edi-
tion, I, 1, 1910; I, 2, 1911; II, 1, 1913; II, 2, 1915.
CND - Nihilis Dictionary edited by R. H. Cuneo and F. A. Noyes
Vol. 1, Part 1, Chicago 1934
CT - Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the
British Museum, London 1888 ff.
CTH - Laroché, Raymond, Catalogue des textes hittites, Paris 1911
del - delicia
Kiss, W., Das Reich Hittit, Urban-Schöner, G. Stuttgart 1904
---, Maria Verovšek mit Maria-Kiss von Assula, EA, N. F. II
22, Berlin 1907, 48-61 (not accepted until it should appear in
catalogue as it should be prepared)
---, Festschrift - CASP, I, I, Paris 1, 1909-1910, S. 211-220,
II, 1, Paris 1, 1909-1910, S. 221-222, also 273-282
HWH - Friedrich, Johannes, Hittisches Wörterbuch, Heidelberg 1902
HWF - Friedrich, J. - Hittisches Wörterbuch, Hittisches Wörterbuch
Texte mit neuhittitischen Anhängen, Lief. 1-49, Heidelberg
1902
IRSA - Inscriptions Royales Assyrologues et Archéologiques Littéraires
Assyriennes de France éditées par Edmond Sollberger et Jean-
Baptiste Kupper, Les Annales de Collège de France 1911

OKRAJŠAVE IN NAJVAŽNEJŠA LITERATURA

- ABAW = Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.—hist. Abteilung. München 1835 ss.
- AfO = Archiv für Orientforschung, Berlin; (pozneje) Gradec (Graz)
- AfO. Beih. = Archiv für Orientforschung. Beiheft.
- AHw = Wolfram von Soden, Akkadisches Handwörterbuch. Wiesbaden 1965—1981.
- ak. = akadsko = babilonsko-asirsko.
- ANET = Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, edited by James B. Pritchard. 1st ed. 1950, 2nd ed. 1955, 3rd ed. 1969, Princeton.
- AO = Der Alte Orient. Leipzig 1900 ss.
- AnOr = Analecta Orientalia. Roma 1931 ss.
- ArOr = Archiv Orientalní. Praha, Paris, Berlin 1929 ss.
- ARM = Archives Royales de Mari. Paris 1950 ss.
- BagM = Baghdader Mitteilungen. II. Berlin, 1963.
- BoSt = Boghazköi-Studien. Leipzig 1916—1921, pozneje Berlin.
- CAD = The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago 1956 ss.
- CAH³ = The Cambridge Ancient History. Cambridge (England). Third edition. I, 1, 1970; I, 2, 1971; II, 1, 1973; II, 2, 1975.
- CHD = Hittite Dictionary edited by H. G. Güterbock and H. A. Hoffner Vol 3; fasc. 1. Chicago 1980.
- CT = Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum. London 1896 ss.
- CTH = Laroche, Emmanuel, Catalogue des textes hittites. Paris 1971.
- het. = hetitsko.
- Hinz, W., Das Reich Elam, Urban-Bücher, 82, Stuttgart 1964.
- — —, Elams Vertrag mit Narām-Sin von Akkade. ZA, N. F. 24 (58), Berlin 1967, 66—96 (vsi okrajšani citati iz elamske pogodbe se nanašajo na to temeljno razpravo).
- — —, Persia = CAH³, I, 2, Persia c. 2400—1800 B. C., 644—680; II, 1, Persia c. 1800—1500 B. C., 256—288, zlasti 272—288.
- HWB = Friedrich, Johannes, Hethitisches Wörterbuch. Heidelberg 1952.
- HWB² = Friedrich, J. — Kammenhuber, Annelies, Hethitisches Wörterbuch. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage. Lief. 1—6/7. Heidelberg 1975—1982.
- IRSA = Inscriptions Royales Sumériennes et Akkadiennes. Littératures Anciennes du Proche Orient. Par Edmond Sollberger et Jean-Robert Kupper. Les éditions du Cerf. Paris 1971.

- JAOS = Journal of the American Oriental Society. New Haven 1851 ss.
- JCS = Journal of Cuneiform Studies. New Haven 1947 ss.
Kammenhuber, Annelies, Historisch-geographische Nachrichten. Acta antiqua Academiae scientiarum Hungaricae. T. XXII, fasc. 1—4. Budapest 1974, 157—247.
- KBo = Keilschrifttexte aus Boghazköi. Deutsche Orientgesellschaft. Leipzig, Berlin 1916 ss.
König, F. W., Die elamischen Königsinschriften. AfO. Beiheft 16, Graz 1965.
Korošec, Viktor, Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung. Leipziger rechtswissenschaftliche Studien. Heft 60. Leipzig 1931.
Koschaker, Paul, Fratriarchat. Hausgemeinschaft und Mutterrecht in Keilschriftrechten. ZA, N. F. 7, (41), 1933, 1—89.
— — —, Göttliches und weltliches Recht nach den Urkunden aus Susa. Zugleich ein Beitrag zu ihrer Chronologie. Orientalia, N. S. IV, 1935, 38—80.
- KUB = Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Berlin 1921 ss.
- MDP = Mémoires de la Délégation en Perse. Paris 1900 ss.
- MIO = Mitteilungen des Instituts für Orientforschung (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin). Berlin 1953 ss.
- MV(Ae)G = Mitteilungen der Vorderasiatisch(-Aegyptisch)en Gesellschaft. Berlin. Leipzig 1896 ss.
- OrAnt = Oriens Antiquus. Rivista del Centro per le Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente. Roma 1962 ss.
- Or.(N.S.) = Orientalia. Nova series. Roma 1932 ss.
- PRU III = Jean Nougayrol, Le Palais royal d'Ugarit, III (= Mission de Ras Shamra, tome VI.) Paris 1955.
- PRU IV = J. Nougayrol, Le Palais royal d'Ugarit, IV. Textes accadiens des Archives Sud (Archives internationales) (= Mission de Ras Shamra, tome IX.) Paris 1956.
- RA = Revue d'Assyriologie (et d'Archéologie Orientale) Paris 1886 ss.
- RHA = Revue Hittite et Asiatique. Paris 1930 ss.
- RIA = Reallexikon der Assyriologie. Berlin-Leipzig I. 1932; II. 1938 — Berlin—New York III.—VI. 1957—1983 ss.
- RSO = Rivista degli Studi Orientali. Roma 1907 ss.
- SAK = Fr. Thureau-Dangin, Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften (= VAB I, 1). Leipzig 1907.
Soden, W. v. gl. AHW.
- Sommer, F., Sommer, Ferdinand, Die Aḥḥijavā-Urkunden. ABAW, N. F. 6, München 1932.
sum. = sumersko.
- SZ (rom.) = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung. Weimar 1880 ss.
- UF = Ugarit-Forschungen. Kevelaer-Neukirchen-Vluyn. 1969 ss.
- VAB = Vorderasiatische Bibliothek. Leipzig I—VII. 1907 ss.
- WO = Die Welt des Orients. Wuppertal/Göttingen 1947 ss.
- ZA. N. F. = Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete (od 1939: und Vorderasiatische Archäologie.) Leipzig/Berlin, 1886 ss.
- ZZR = Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete. Ljubljana 1921 ss.

DATIRANJE

v spisu navedenih vladarjev
(pri večini je dostaviti »približno«)

Sumerci

Mesilimova doba (Kiš) 2630 (M, CAH)
Eanatum 2454—2425 (IRSA)
Lagaš — Jastrebska stela
Entemena (Lagaš) 2404—2375 (IRSA)
njegov zaveznik: Lugal-kiniše-dudu (iz Uruka)
Urukagina 2351—2342 (IRSA)
dinastija III. Ura 2112—2004 (IRSA)

*Akadci**

	CAH ³	IRSA
Akadaska dinastija	2371—2191	2334—2154
Sargon	2371—2316	2334—2279
Rimuš	2315—2307	2278—2270
Maništusu	2306—2292	2269—2255
Narām-Sin	2291—2255	2254—2218
Šar-kali-šarri	2254—2230	2217—2193
Rim-Sin (Larsa)	1822—1763	1822—1763

Babilon prva dinastija 1894—1895 (IRSA)

Sumu-abum 1894—1881 (IRSA)
Sumu-la-ilum 1880—1845 (IRSA) (1749—1712) (CAH)
Sin-mubališ 1812—1793 (IRSA) (CAH)
Hammurabi 1792—1750 (po srednjem štetju) (IRSA)
1728—1686 (po krajšem štetju) (M)
Samsu-ilūna 1749—1712 (IRSA)
1685—1648 (M)
Samsu-ditāna 1625—1595 (po srednjem štetju) (IRSA)
1561—1530 (po krajšem štetju) (M)

* Za razloček med imenom *Akkad*, ki pomeni severno polovico Babilonije, in *Akka-*
de za še neraziskano glavno mesto Sargonove monarhije prim. IRSA, str. 286.

M a r i

Zimrilim 1782—1759 (IRSA)

Asirija

Šamši-Adad. I 1813—1782 (CAH)
Aššur-bêl-nišešu 1419—1409 (CAH)
Salmanasar III. 858—824 (M)

Hetiti

Telepinuš ok. 1460 (M), 1510 (CAH)
Šuppiluliumaš I. 1380—1346 (M)
Muršiliš II. 1345—1315 (M)
Muvatalliš 1315—1290 (M)
Urḫi-Tešup 1290—1283 (M)
Hattušiliš III. 1282—1250 (M)
1286—1264 (CAH)
Tutḫalijaš IV. 1250—1220 (M)
Šuppiluliumaš II. (po 1205 ?) (M)

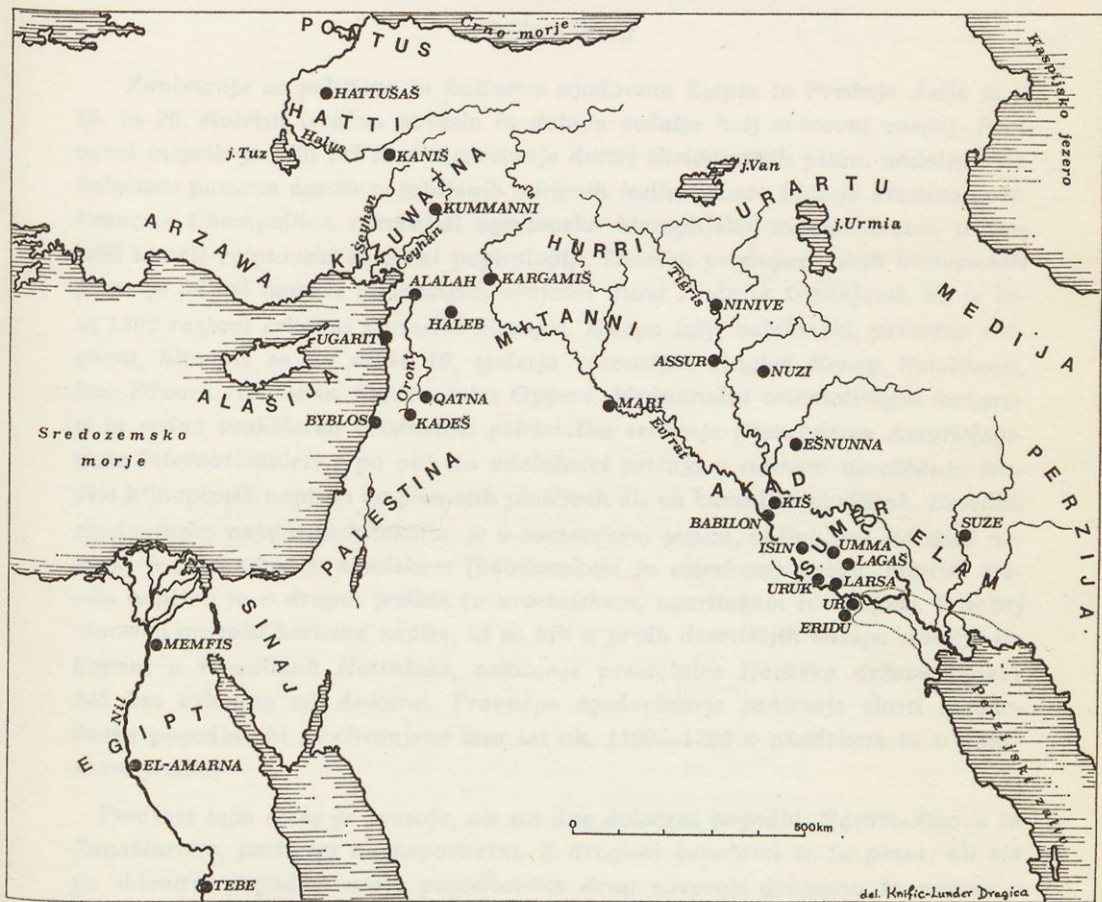
Perzija

Darij 521—485
konec Asirije 612—606
konec Babilonije 539

Podatki slede navedbam:

1. v A. Moortgat Geschichte Vorderasiens bis zum Hellenismus. München 1950. (okr. M).
2. v Cambridge Ancient History. (okr. CAH).
3. Inscriptions royales sumériennes et akkadiennes. Cerf, Paris 1971. (okr. IRSA).

PREGOVOR

Zanimanje za politično in kulturno zgodovino Egipta in Prednje Azije je v 19. in 20. stoletju izredno naraslo in dobiva čedalje bolj svetovni značaj. Prvi važni mejnik je bilo pri tem razvozlanje dotlej skrivnostnih pisav, nadaljnji pa določitev pomena davno pozabljenih antičnih jezikov. Leta 1822 je Francoz Jean François Champollion razvozljaval egiptovsko hieroglifsko pisavo. S tem je položil temelj egiptovski in grški papirologiji. Začetek prednjeazijskih klinopisnih pisav je odkril nemški gimnazijski profesor Jurij Friderik Grotend, ko je leta 1802 razbral črkovni perzijski klinopis. Mnogo težji babilonski, pretežno zlogovni, klinopis so do srede 19. stoletja razvozljali Anglež Henry Rawlinson, Irec Edvard Hincks in Nemeec Jules Oppert. Mednarodni orientalistični kongresi in redna vsakoletna večdnevna asiriološka srečanja (Rencontres Assyriologiques Internationales) s po več sto udeleženci pričajo o stalnem naraščanju študija klinopisnih napisov na glinastih ploščicah ali na kamnitih ploščicah. Besedilo zgodovinsko najstarejših tekstov je v sumerskem jeziku, večina več sto tisoč napisov je ohranjena v akadskem (babilonskem in asirskem) jeziku. Manjše število napisov je v drugih jezikih (v urartejskem, ugaritskem in drugih). Posebej moramo omeniti hetitske napise, ki so bili v prvih desetletjih našega stoletja izkopani v razvalinah Hattušaša, nekdanje prestolnice Hetitske države (kakih 145 km vzhodno od Ankare). Pravnega zgodovinarja zanimajo zlasti meddržavne pogodbe, ki so ohranjene izza let ok. 1500—1200 v akadskem in v hetitskem jeziku.

Predmet tega spisa je presoja, ali sta dve določeni pogodbi, Narām-Sinova in Šunašurova, paritetni ali neparitetni. Z drugimi besedami se to pravi: ali sta po sklenitvi pogodbe ostala pogodbenika drug nasproti drugemu še naprej v enakem odvisnostnem položaju, kakor sta bila prej, ali pa je postal eden poslej podrejen drugemu.

Od pogodb, ki jih tu obravnavamo, bomo eno imenovali po mogočnem akadskem vladarju Narām-Sinu (2291—2255). Ko se je oženil z neko elamsko princeso, je vsaj za nekaj časa prekinil dobo sovraštva med Elamom in Akadom. Pogodba o prijateljstvu, ki je močno poškodovana, je ohranjena v starem elamskem jeziku.

Druga pogodba je bila sklenjena kakih 900 let pozneje. Sestavljena je v akademskem jeziku. Sklenil jo je hetitski kralj, najbrž Šuppiluliuma, z vladarjem maloazijske dežele Kizzuvatne; imenoval se je Šunaššura. Primerjanje obeh pogodb nam odkriva, kako so se pogodbe sčasoma spreminjale, zlasti iz paritetnih v neparitetne. Vedno se je to godilo vzporedno z zunanjepolitičnim in gospodarskim razvojem.

Spis objavljam z željo, da bi njegova objava razširila in utrdila zanimanje za študij kultur Bližnjega vzhoda v naši domovini in v sodobnem svetu po-
spešila mednarodno zблиžanje.

I. UVOD

Razvoj terminologije v klinopisnih državnih pogodbah *Einleitung. Die Entwicklung der Benennung von Staatsverträgen*

Med mnogoštevilnimi klinopisnimi pravnimi napisi vzbujajo poleg več zakonikov, pravnih knjig in obilnega listinskega gradiva pravnikovo pozornost pogodbe, sklenjene med dvema takratnima državama ali deželama.² Take pogodbe so sklepali navadno njihovi vladarji kot predstavniki svojih bolj ali manj neodvisnih ozemelj. Namesto posameznega vladarja je včasih nastopal kolektiv,³ ki so ga sestavljali pripadniki vodilne družbene plasti v tisti deželi.

Čas, iz katerega so nam v klinopisni pisavi ohranjene meddržavne pogodbe, obsega skoraj 18 stoletij. Od doslej objavljenih pogodb je najstarejša napisana na »Jastrebski steli«; sklenjena je bila med starima sumerskima mestnima državama v Lagašu in Ummi.⁴ Med obema je bilo že v Mesilimovem času (okoli 2630)⁵ sporno vmesno rodovitno ozemlje, imenovano Guedina. Okoli leta 2450 je Eanatum, takratni vladar (e n s i) v Lagašu, v vojni premagal nasprotnike in jim je po zmagi diktiral mirovne pogoje. Ti določajo: premaganci ne bodo neodplačno t. j. kot gospodarji uporabljali ozemlja Guedina (»Ningirsove livade«); mejnega prekopa in jarka ne bodo spreminjali, mejnega stebra ne izruvali. Predstavniki premaganega prebivalstva mesta Umma se je zavezal s prisegami pri šestih bogovih oziroma boginjah (to so bili: Ellil, ¹Ninhursanga, Enki, Su'en, Utu, ²Ninki), da bo te pogoje izpolnjeval.⁶ — S takim mirovnim diktatom Sumerci niso prišli do miru, kakor kažejo poročila Entemena,⁷ Eanatumovega nečaka in drugega naslednika. O tem priča tudi kratek gradbeni napis,⁸ ki pove, da sta Entemena in Lugal-kiniše-dudu, kralj v Uruku, sklenila »bratstvo« (sumersko n a m . š e š). Verjetno je bila ta pobratimska pogodba naperjena zoper mestno državo v Ummi. — Doslej našete pogodbe so bile napisane v sumerskem jeziku. Ko je pozneje v veliki akadski monarhiji vladal Narām-Sin (2291—2255), imamo iz Suz delno ohranjeno pogodbo v staroelamskem jeziku. Sklenila sta jo Narām-Sin in neki za nas anonimni elamski vladar iz Suz; (splošno mislijo, da je to bil kralj Hita iz dinastije iz mesta Avana).⁹ Vsebinsko je povezana z ženitvijo Narām-Sina z neko elamsko princeso.

Iz stare babilonske dobe, ki se je v svetovni pravni zgodovini ovekovečila z zakonikom Hammurabija iz Babilona¹⁰ (1792—1750 po srednji, 1728—1686 po kratki kronologiji), nam doslej ni ohranjena nobena meddržavna pogodba, čeprav se nekajkrat omenja sklepanje meddržavnih ali medrodovnih pogodb. Bistvo pogodb vidijo v pogodbeni prisegi; trajno pa se kaže prizadevanje za izpolnitev pogodbenega izrazoslovja, včasih tudi z uporabljanjem metafor. Anam,

kralj v Uruku, je v pismu,¹⁴ ki ga je pisal babilonskemu kralju Sin-muballitu (1812—1793), poudaril, da sta »Uruk in Babilon ena hiša« (II, 1-2), oziroma da sta »kralja Uruka in Babilona ena hiša« (III, 25).¹² To zблиžanje datira najbrž od takrat, ko je Sinkāšid, kralj v Uruku, vzel za ženo Šallurtum,¹³ hčer babilonskega kralja Sumula'ila (1880—1845). Zelo verjetno so takrat sklenili prijateljsko pogodbo med Urukom in Babilonom. Posebej je povedano, da so pogodbeno prisego spočetka vsako leto obnavljali; pisec pisma pa omenja, da so to zadnja tri ali štiri leta začeli opuščati (IV, 17—22).

Tudi v velikem arhivu v mestu Mari¹⁴ (sedaj Tell Hariri ob srednjem Evfratu) se večkrat omenja sklepanje pogodb, ne da bi bilo njihovo besedilo ohranjeno.

Kralju Zimrilimu, sodobniku Hammurabija iz Babilona, poroča njegov diplomatski agent Ibāl-El, da je na prošnjo sodeloval pri sklepanju prijateljstva med Hanejci in rodом Idumaraz; uspel je in med njimi je »napravil mir« (*salimam . . . aškun*, ARM II, 37, 13 s). — Drug diplomat sporoča Zimrilimu, da je Rim-Sin, vladar v Larsi, poslal tja sporočilo za Hammurabija. V njem želi, da bi se z njim povezal za vzajemno, medsebojno pomoč (ARM II, 72). — Dva Zimrilimova diplomata sta si dolgo prizadevala, da bi Hammurabi in Zimrilim sklenila zavezniško pogodbo. Potrebno je bilo samo še to, da bi bil vsak zase v bližnjem domačem svetišču opravil prisego, s katero bi se zavezal v smislu pogodbe. Vendar Hammurabi take prisege ni nikoli opravil (ARM II, 77, 5 ss). — O pogodbi, ki sta jo sklenila Jagidlim, Zimrilimov prednik kot kralj v mestu Mari, ter asirski kralj Ilā-kabkabū, oče Šamši-Adada I., govori Jasmah-Adad, sin Šamši-Adada I., ki je bil več let njegov namestnik v mestu Mari. Kakor pravi, sta pogodbo sklenila s tem, da »sta med seboj izmenjala trdno božjo prisego« (ARM I, 3, 9 s: *ni-iš ilim dan-na-am i-na bi-ri-ti-šu-nu iz-ku-ru-ma*). Jagidlim pa je prekršil prisego (se je pregrešil) proti Ilā-kabkabūju. Zato je njegov sin izgubil prestol in življenje. (ARM I, 3, 5—19; II, 11' s).

Da se je že v stari babilonski, še bolj pa pozneje v srednji in v novi asirski dobi sklepanje slovesnih zaprisežnih pogodb močno razširilo v Mezopotamiji, lahko domnevamo iz tega, da najdemo tak primer celo v Etanovem mitu vpleten kot basen.¹⁵

Orel in kača sta se spoprijateljila in sta si pri Šamašu (bogu sonca) prisegla, da si bosta pomagala pri iskanju hrane za svoj zarod. Medtem ko je kača pogodbo vestno izpolnjevala, je orel izrabil njeno odsotnost za to, da je požrl njene mladiče. Vsa obupana se je kača obrnila na Šamaša in je dosegla, da je nastopil kot garant pogodbe. Kot maščevalec je treščil orla v prepad, od koder ga je pozneje rešil človek Etana.¹⁶

Kakor smo videli, so v stari babilonski dobi — kamor spada tudi večina gradiva iz mesta Mari — smatrali že prisego za pogodbo. Razvoj pa ni pri tem obstal. Očividno so pogrešali še besedo, ki bi pomenila vsebino pogodbe: zlasti določbe o dolžnostih in pravicah pogodbenikov. Zanimivo je, da sta se dva resna poskusa za tako označbo pojavila najprej v Siriji. Prvi je časovno povezan s Hammurabijevim sodobnikom Jarimlimom iz Halaba, uglednim kraljem v Jamhadu, drugi pa dve stoletji pozneje z Idrimijem iz Alalaha, vazalnim vladarjem v deželi Mukiš. Ker je Jarimlimova označba bolj vplivala na nadaljnji razvoj, jo obravnavamo najprej.

Georges Dossin, dolgoletni starosta belgijskih asiriologov (1896—1983), je v *Revue d'Assyriologie* 36, 1939, 51 s objavil pod naslovom »Jamhad et Qatanum« tudi naslednje pismo. Odpošiljateljovo ime ni znano. G. Dossin domneva, da v tem pismu Zimrilimov »služabnik« svojemu vladarju pošilja diplomatsko poročilo. Glasi se:

*a-na Ia-ri-im-l[i-i]m aq-bi
ki-a-am i-pu-la-an-ni
A-mu-ut-pi-i-la
šar Qa-ta-nim^{ki}
a-na Ha-la-ab^{ki} i-la-kam
a-wa-tim da-am-qa-tim
bi-ri-ti-ja ù bi-ri-ti-šu
ni-iš ilim ù ri-ik-sa-tim
da-an-na-tim ni-ša-kan*

»Z Jarimlimom sem govoril.
Takole mi je odvrnil:
Amutpila,
kralj (mesta) Qatne (= Qatanum),
naj pride k meni^{16a} v Halab.
Ugodno razmerje (»besedo«)
med menoj in med njim,
prisego pri božanstvu in trdni
zavezi bova napravila.«

Jarimlim želi, da bi z Amutpilom, kraljem mesta Qatne (*Qatānum*), vzpostavil dobre medsebojne odnose. Treba je samo, da oni pride k njemu v Halab (= Aleppo). Takrat si bosta prisegla pri božanstvu in sklenila trdni zavezi. Po Jarimlimovem pojmovanju je za sklenitev meddržavne (paritetne) pogodbe potrebno dvoje: prisegi obeh vladarjev (*niš ili(m)*)¹⁷ in trdni medsebojni zavezi (*riksātīm dannātīm*).

Po srečnem naključju nam je mogoče, da Jarimlimovo pismo lahko precej natančno datiramo. Kajti dvoje vladarskih imen, ki se v njem navajata (Jarimlim in Amutpíl), poznamo tudi iz drugega zgodovinsko zelo pomembnega odlomka, ki priča še o takratni veliki politični razdrobljenosti v Mezopotamiji in Siriji. Vrh tega se tam omenjata še Rîm-Sin iz Larse in Ibalpíl iz Ešnunne. V slovenskem prevodu se besedilo glasi:¹⁸

»Kralja, ki bi bil sam zase mogočen, ni!

Za Hammurabijem, možem¹⁹ iz Babilona, hodi (= njemu sledi) 10 (ali) 15 kraljev.

Ravno toliko jih hodi za Rîm-Sinom, možem iz Larse;

za Ibalpílom, možem iz Ešnunne,

in za Amutpílom, možem iz Qatne (= Qatanum);

za Jarimlimom, možem iz Jamhada, hodi 20 kraljev.«

Ohranjena so Hammurabijeva datiranja njegovih vladarskih let po najbolj značilnih dogodkih posameznih let.²⁰ Tako izvemo, da je v svojem 31. vladarskem letu premagal »deželo Emutbal in njenega kralja Rîm-Sina ter združil pod svojim poveljstvom Sumer in Akad.« Že v 30. vladarskem letu je med drugim premagal tudi mesto Ešnunno, v svojem 38. letu pa je to ozemlje dokončno osvojil. Iz teh podatkov sledi, da je bilo Jarimlimovo pismo napisano v času, ko je bilo še mnogovladje v Mezopotamiji in Siriji, torej vsaj pred letom 1761 (po srednji ali 1697 po kratki kronologiji), če štejemo kot najbolj značilni dogodek Hammurabijevo zmago nad Rîm-Sinom iz Larse.

Dobri dve stoletji za Jarimlimom naletimo v severni Siriji na nov poskus, kako označevati državne pogodbe. Njegov avtor je Idrimi,²¹ ki je bil nazadnje 30 let huritski/mitanski vazalni kralj v Alalahu (sedaj Tell Ačana); njegovo

ozemlje je obsegalo pokrajine Mukiš, Ni'i in Ama'u. Upodobljen je s sedečim kipom,²² na katerem je 104 vrstice dolg napis v akademskem jeziku. V napisu poroča o svojih viharnih doživetjih, za katera uporablja besedo *mānaḥtiya* (v. 103).

Rodil se je kot najmlajši sin Ilim-ilima, ki je bil huritski/mitanski vazal v takratni prestolnici Jamhada, v Halabu in v sosednjih pokrajinah. Zaradi nemirov je po očetovi smrti mladi Idrimi zbežal k materinim sorodnikom v mesto Emar.²³ Od tam pa je kmalu pobegnil k polnomadskim Habirom. Pri njih je preživel sedem let. Ko si je zbral dovolj ladij in vojakov, se je izkrcal v svoji domači deželi Mukiš, kjer je bil prijazno sprejet. S posredovanjem svojega diplomata AN-vanda se je pogodil z mogočnim huritskim/mitanskim kraljem Parattarnom²⁴ »kraljem vojščakov huritske dežele (v. 43 s)«. Kot njegov vazalni kralj je vladal še 30 let. Svojemu suzerenu je opravljal enake dajatve in storitve, kakor so jih bili vršili njegovi predniki prejšnjim suzerenom.

Čeprav besedila samega ne poznamo, marsikaj izvemo iz napisa. Pogodba je potrjena s pismeno prisego. Dosledno se pojavlja ločitev obeh elementov, na katerih je zasnovana pogodba: poleg besedila prisege (*awat māmīti* vv. 53 s)²⁵ so še omenjene vazalove civilne obveznosti. Zanje se tudi uporablja beseda *mānaḥāte* (v. 54).²⁶

Nasproti Jarimlimovi terminologiji je Idrimi oba naziva spremenil. Namesto *nīš ili(m)* označuje prisego z *māmītu(m)*, vsebino dajatev pa naj zajame *mānaḥātū* (stranski sklon *mānaḥāte*).

Kot tretjo in najvažnejšo stopnjo označevanja državnih pogodb najdemo v naslednjem odlomku Babilonske sinhronistične zgodovine tole poročilo (CT, 334, 38, I, 1—4):

(ak.)

1. *Ka-ra-in-da-áš šar māt Kar-du-ni-áš*
2. *ù Aššur-bēl-niše^{pl}-šu šar₄ māt Aššur rik-sa-a-[ti]?²⁷*
3. *ina bi-rit-šú-nu a-na a-ḥa-meš ú-ra-ki-sú*
4. *ù ma-mi-tu ina eli mi-iš-ri an-na-ma a-na a-ḥa-meš id-di-nu*

1. Karaindaš, kralj Babilonije,
2. in Aššur-bēl-nišešu, kralj Asirije, sta se zavezama
3. med seboj drug drugemu zavezala
4. ter sta si med seboj dala vzajemno prisego glede meja.

Ta medvladarski sestanek lahko datiramo precej natančno, ker je znano, da je asirski kralj Aššur-bēl-nišešu vladal od leta 1419 do 1411. Z gornjim poročilom sinhronističnega babilonskega zgodovinarja je razen majhnih dopolnitev,²⁸ uvedenih v poznejši dobi, razvoj poimenovanja klinopisnih državnih pogodb končan.²⁹

Iz poročila o ravnanju obeh mezopotamskih kraljev ob njunem srečanju lahko sklepamo, da je takrat v Mezopotamiji že splošno veljalo običajnopravno načelo, da je za mednarodno pogodbo potrebno dvoje: zaveza (*riksu*, *rikiltu*) in prisega pri božanstvu (*māmītu*, *nīš ili[m]* ali *ilānī*). V zavezi so bile zajete določbe o pravicah in obveznostih pogodbenikov. Žal ni nikjer povedano, kako so to soglasje dosegli in kako so ga ugotavljali. S prisego pa naj bi bile zagotovljene sankcije, da bo zavezanec vestno izpolnjeval obveznosti, ki se je zanje zavezal.

Nad tistega, ki bi pogodbene obveznosti kršil, se s prisego kliče kazen bogov, ki so bili ob sklepanju pogodbe pozvani za garante.

Polni naziv za meddržavno pogodbo je zato *riksu* (ali *rikiltu*) *ù māmītu*.³⁰ Najbrž zaradi tega okornega novega naziva so meddržavne pogodbe največkrat imenovali *riksu*,³¹ včasih *rikiltu*,³² redkeje pa samo z besedo za prisego: akadsko *māmītu*³³ ali *nīš ili* (oz. *ilāni*),³⁴ hetitsko *lingaiš*,³⁵ zavezo pa pogosto *išhiul*.³⁶

Etimološko sta *riksu* ali *rikiltu*, oziroma njuna pluralna oblika *riksātū* (stranski sklon *riksāti*) izpeljanki od glagola *rakāsu*,³⁷ ki pomeni zavezati, privezati, zvezati, (pravno) zavezati. *Riksātīm rukkušu*³⁸ pomeni »zavezo zavezati,« to je »pogodbo skleniti«. Podobno je hetitski *išhiul* izpeljanka od glagola *išhāi-* ali *išhijā-*, kar tudi oboje pomeni zavezati, naložiti (npr. tribut).³⁹

Hammurabi v zakoniku ne govori o meddržavnih pogodbah, kar je v skladu z njegovo osvojevalno politiko. Zato v njegovih določbah nista nikjer uporabljena ne *riksu* ne *rikiltu*. Pač pa se uporablja pluralna oblika *riksātu* kot pogoj za veljavno ženitno (§ 128)⁴⁰ ter za shranjevalno (§§ 122 s) pogodbo, pa tudi v zvezi s kupno (§ 7), zakupno (§§ 47; 52) in pastirsko (§ 264) pogodbo.

Ta razvoj poimenovanja mednarodnih pogodb so vobče prevzemale tudi pisarne vladarjev v političnih središčih Sirije in Hetitske države. O tem najbolje priča državna korespondenca, predvsem hetitskih kraljev, z vladarjem v Ugaritu. Pravni zgodovinar se mora hvaležno spominjati dela, ki ga je v razmehoma kratkem času opravil ugledni francoski asiriolog Jean Nougayrol (1900—1975).⁴¹ S svojim bogatim asiriološkim znanjem ter z vztrajnim vsakoletnim delom v Damasku in v Louvru je omogočil, da je izdal, prevedel in komentiral v štirih zajetnih zbornikih⁴² 757 klinopisnih tekstov. Za navzočo študijo je najbolj pomembna zbirka klinopisnih tekstov, ki je bila izkopana v tako imenovanem Južnem ali Mednarodnem arhivu. Objavljeni so v zborniku *Le Palais royal d'Ugarit* (okrajšano PRU) IV, Pariz 1956.

V nekaterih tekstih se nam nudi priložnost, da podrobneje zasledujemo pravni razvoj, npr. od pobud hetitskega kralja Šuppiluliuma I. pri ugaritskem kralju Niqmadu II., do dneva, ko je temu bila slovesno izročena vazalna *rikiltu* kot nagrada za njegove zasluge.

Kot prva listina je v PRU IV uvrščeno 52 vrstic dolgo, izredno skrbno sestavljeno pismo,⁴³ s katerim je Šuppiluliuma I. vplival na Niqmada II., da se ni pridružil drugim zavezniškimi vazalom iz pokrajin Nuhašše, Mukiš in Ni'i, ki so se Hetitom uprli. Šuppiluliuma ga je spomnil na to, da so bili prejšnji ugaritski kralji prijateljsko povezani s Hetitsko deželo (vv. 7 ss); tudi Niqmadu II. naj »varuje zavezo in mir z deželo Hatti« (vv. 19 ss). Za zvestobo mu je obetal obilno poplačilo, medtem ko bo uporne vazale trdo prijel (vv. 22—29). Če bodo Niqmada II. uporniki ogrožali, mu bo prišel na pomoč, brž ko mu bo ta to sporočil (vv. 30—34). Posebne ugodnosti mu je obetal glede vojnih ujetnikov ali beguncev iz upornih pokrajin (vv. 35—43) kakor tudi glede tistih mest, ki jih bo ugaritski kralj morda osvojil (vv. 43—48). Najbolj važna pa je bila končna obljuba, da bo po zmagi Šuppiluliuma dal Niqmadu II. pečatno listino o zavezi (vv. 49—52).⁴⁴

O nadaljnjem poteku^{44a} poroča najprej druga listina.⁴⁵ Njo je dal Šuppiluliuma napisati potem, ko je na zboru v mestu Alalahu⁴⁶ proslavljal svojo zmago nad uporniki. V svojem govoru je zelo pohvalil zvestobo ugaritskega vladarja,⁴⁷

posebno pa še njegovo stanovitost, da ga uporniki ne zlepa ne z vojaško silo niso mogli pridobiti na svojo stran.⁴⁸ V Alalahu je Niqmaduju tudi izročil obljubljeni pogodbeno listino, s katero je utrdil zvezo med ugaritskim kraljem⁴⁹ in Hetiti.

Pri tem pa ne smemo prezreti nekaterih podrobnih dejstev. Ugaritski vladar je moral ob prihodu na zbor počastiti hetitskega vladarja s tem, da je s proskinezo pokazal, da mu je podložen: v ta namen se je moral vreči pred njegove noge, babilonska fraza pravi celo »pod« njegove noge (*ana šupāli šēpē*).⁵⁰

Najbrž pa tudi pogodbeno besedilo ni vzbujalo v Niqmadu II. samo veselja, ampak tudi precejšnje razočaranje z določbami, kaj vse je moral poslej kot vazal⁵¹ prinašati hetitskemu suzerenu kot svoj vsakoletni tribut (*mandattu*, vv. 20 in 41).⁵² Te dajatve so bile velike. S tem, da je Šuppiluliuma naložil svojemu zvestemu vazalu veliko davščin, je očitno pokazal, da so Hetiti zelo stremeli za gospodarskim izkoriščanjem severnih sirijskih pokrajin. Vendar pa je pri tem hetitski vladar skušal po možnosti izpolniti ugaritskemu kralju vse, kar mu je bil v svojem pismu obetal. Predvsem ga je nagradil s tem, da je povečal ugaritsko ozemlje,⁵³ kajpak na račun premaganih upornikov. Zaradi meja je bila posebno prizadeta dežela Mukiš. Njen vladar si je pozneje pri Muršilu II. večkrat zaman prizadeval, da bi dosegel revizijo novih meja.⁵⁴ Dalje je Šuppiluliuma I. dovolil, da si je smel Niqmadu II. obdržati morebitne pribežnike iz sosednjih dežel,⁵⁵ čeprav bi jih po splošnih načelih bil moral vrniti hetitskemu vladarju.⁵⁶ To predpravico je dobil ugaritski vladar zase, za svoje sinove in vnuke.⁵⁷

Ko smo tako zasledovali na praktičnem primeru, kako je nastala in se razvijala vazalna pogodba v Šuppiluliumovem času, lahko še pripomnimo, da so za časa Muršila II.⁵⁸ še prav tako označevali posamezno pogodbo kot *riksu ū māmitu*.⁵⁹ Za prijateljske mednarodne odnose pa so uporabljali označbo *riksu ū šalāmu* (»zavezo in mir«),⁶⁰ ki jo najdemo v že omenjenem Šuppiluliumovem pismu.⁶¹

Čeprav nimamo o tem nobenih poročil, je vendarle verjetno, da sta na razvoj pogodbenih označb vplivali tudi obe babilonski šoli za pisarje. Prva se je imenovala »listinska hiša«, sumersko *é-dub-ba*, akadsko *bit tuppi*, druga pa *bit mummi*, ki je bila najbrže nekaka višja šola ali akademija.⁶²

Kako zelo je bila ta obravnavana terminologija povezana s splošnim pravnim označevanjem, spoznamo po tem, da so izraza *rikiltu*, oziroma *riksu* pogosto uporabljali tudi v prenesenem pomenu. Navedimo nekaj najbolj zanimivih primerov.

Ko je Muršil II. ponovno določil vsakoletni tribut ugaritskega vazala, mu je tudi dovolil, da poslej sam odloča, ali bo dal kako nagrado (*qištu*) kraljevemu sinu ali drugemu velikašu (*amīlu ellu*), ki mu bo prinesel kako (važno) sporočilo iz Hetitske dežele. Muršil jedrnato odreja, *lā rikiltu šūtu* = »take dolžnosti ni (več)!«⁶³

Drugi primer je za kakih 30 let poznejši.

V posebnem pismu, ki ga je Hattušil III. pisal ugaritskemu kralju Niqme-pu,⁶⁴ je na njegovo pobudo pač kot vrhovni zakonodajalec določil, da hetitski trgovci iz mesta Ura smejo poslej na ugaritskem ozemlju trgovati samo v po-

letnem (»žetvenem«, v. 11) času; na zimo naj jih napotijo domov! Da se ne bi naseljevali v ugaritski deželi, ne smejo tam kupovati ne hiš ne zemljišč; sprejemati jih tudi ne smejo od svojih dolžnikov namesto poplačila dolgov. Če ima tuji trgovec ob svojem odhodu od kakega Ugaritčana še kaj terjati, mu bo ugaritski kralj dolžnika z njegovo družino vred izročil (»dal v roke«), da ga upnik odpelje s seboj v dolžniško sužnost (vv. 25—31).

Svojo odredbo, ki je precizno sestavljena, označuje Hattušil III. kot »*rikiltu* (zavezo) namenjeno«, (*ana*) sinovom mesta Ura, (v njihovem odnosu) s (*itti*) sinovi mesta Ugarita«. Podobno označbo je ponovil ob koncu svoje odredbe (*rikiltu*).⁶⁵

Ini-Tešup, ki je bil vazalni kralj v Kargamišu za vlade Hattušila III. in Tuthalija IV., je imenoval *rikiltu*⁶⁶ kazenskopravne določbe, s katerimi je uredil kaznovanje za usmrnitev kakega trgovca, označenega z doslej še nepojasnjenim dostavkom *ša mandatti*.⁶⁷ S to *rikiltu* so bili zajeti samo primeri, ko je bil kak trgovec iz Ugarita ubit v Kargamišu, ali pa je tak trgovec iz Kargamiša bil ubit v Ugaritu. Če so ubijalca prijeli, je moral kot krvnino⁶⁸ plačati tri mine srebra. Enkratno pa je moral povrniti imetje, ki je bilo vzeto ubitemu; če ubijalec tega ni zmožel, so morali prispevati enkratno vrednost ubijalčevi sorojaki.⁶⁹ — Če pa ubijalca niso prijeli, so morali sorojaki plačati kot krvnino 3 mine srebra. Niso pa bili dolžni povrniti imetja ubitega, če so prisegli, da ne poznajo ne krivca ne posameznih oropanih predmetov.⁷⁰

Znatno bolj jedrnato je formulirano besedilo na časovno zadnji tretji plošči;⁷¹ označeno je kot *rikšu*, ki ga je bil Ini-Tešup sklenil (»zavezal«) s prebivalci mesta Ugarita.⁷² Varstvo velja za vsakega občana (*amīlu*), (ne samo za trgovca) iz dežele Kargamiša, ki je bil ubit v Ugaritu, isto pa velja za Ugaritčana, ubitega v Kargamišu.⁷³ Kadar krivce primejo, plačajo trojno (= tri mine srebra) kot krvnino za človeka. Za njegovo izgubljeno imetje povrnejo trikratno (vrednost). Če krivcev ne najdejo, plačajo (občani) trojno kot krvnino za njegovo življenje. Za izgubljeno imetje ubitega pa povrnejo enkratno to, kolikor je izgubljenega.⁷⁴

Doslejšnja naša izvajanja so pokazala, s kolikšno vztrajnostjo so si v Mezopotamiji in Siriji prizadevali najti ustrezno označbo za poimenovanje klinopisnih državnih pogodb. Končno so le prišli do relativno ustreznih rešitev, ki nam bodo najbrž tudi olajšale odgovor na naše osrednje vprašanje: ali je bila državna pogodba, ki sta jo sklenila Šunaššura iz Kizzuvatne in (najbrž) Šuppiluliuma, paritetna ali neparitetna? Zato je predvsem treba, da sedaj skušamo pojasniti razlike med obema skupinama.

Paritetno ali enakostno pogodbo skleneta pogodbenika, ki hočeta veljati za enakopravna in svojo enakopravnost ohraniti tudi po sklenitvi pogodbe. Neparitetno pogodbo pa sklemeta pogodbenika, od katerih naj bo poslej eden drugemu nadrejen, drugi pa prvemu podrejen. Slednjega označujemo kot vazala,⁷⁵ prvega pa kot suzerena. Z neparitetno pogodbo se njuno medsebojno razmerje podrobneje ureja.

Zgodovina priča, da so bile državne pogodbe spčetka zelo redke. Dolgo časa so bile vse paritetne. Tako so izza tisočletja po Hammurabiju iz Mezopotamije ohranjeni le skromni ostanki paritetne pogodbe, ki sta jo sklenila babilonski kralj Marduk-zakir-šumi in asirski kralj Šamši-Adad V. (823—810).⁷⁶

Precej se je pomnožilo število pogodb, odkar je v Mali Aziji nastala Hetitska država. Iz njene stare dobe vemo za dve državni pogodbi. Predvsem iz navedbe v kolofonu⁷⁷ izvemo, da sta »napravila pogodbo« (išhiul) hetitski kralj Telepinu, ki je znan kot zakonodajalec, in Inšputaššu, kralj dežele Kizzuvatne. Najbrž nekoliko starejša je bila pogodba, ki sta jo sklenila hetitski veliki kralj Zidanza II. in Pillija, kralj sosednje dežele Kizzuvatne.⁷⁸ S to mirovno pogodbo sta končala medsebojno vojno na podlagi prejšnjega stanja (*status quo*). Ohranjen je samo začetek pogodbe. V uvodnem stavku sta imenovana oba pogodbenika, vsak s svojim vladarskim naslovom. Oba »sta sklenila mir« (*takšul i-e-e[r]*) (v. 2) in »sta se takóle domenila« (v. 3: *kiššan takšer*). Sledita dve pogodbeni določbi v paralelnih stavkih. Pillija bo Zidanzu vrnil mesta, ki jih je osvojil, Zidanza bo pa vrnil Pilliju njegova mesta (vv. 3—5). Podobno se paralelno zavezujeta, da porušenih (?) mest ne bo nobeden od njih vnovič utrjeval (vv. 6—9). Vse to je potrjeno s prisego (v. 10).

Poznavanje paritetnih pogodb nam je zelo olajšano z besedilom pogodbe, ki sta jo med leti 1284 in 1255 sklenila egiptovski faraon Ramzes II.⁷⁹ in hetitski veliki kralj Hattušil III.⁸⁰ Čeprav s precejšnjimi vrzelmi, nam je dvakrat ohranjena, predvsem v babilonskem besedilu in klinopisu,⁸¹ delno pa v egipčanskem jeziku in hieroglifski pisavi. Od hieroglifskega besedila je 30 vrstic vklesanih na steni južno od velikega hipostila Amonovega templja v Karnaku, medtem ko so v Ramesseumu vklesani konci desetih vrstic.⁸² Kot avtentično je veljalo babilonsko besedilo.⁸³

O nastanku pogodbenega besedila vemo, da sta Ramzes II. in Hattušil III. dala vsak zase napisati svoje besedilo, svojo *rikiltu*, na srebrno ploščo.⁸⁴ Po slovesnih poslanstvih sta si plošči med seboj dostavila. Tako je sedanje besedilo na plošči KBo I, 7 prepis besedila, ki ga je Ramzes II. poslal Hattušilu III. V Egiptu ohranjeni fragmenti pa so egipčanski prevod babilonskega besedila, ki ga je bil hetitski vladar poslal faraonu.

Pogodbeno besedilo nalaga obema pogodbenikoma enake obveznosti in jima zagotavlja enake upravičenosti. Pogodbeni predpis postane obvezen tako, da glede vsake posamezne določbe najprej avtor tiste plošče izjavlja, da bo to določbo izpolnjeval. S to svojo obljubo je s kontrahentu izkazal neko ugodnost. Iz tega izvaja pravico, da zahteva, da bo tudi drugi partner izpolnjeval enako obveznost.⁸⁵ J. H. Breasted upravičeno trdi, da nam je ta najdba prinesla eno od najbolj zanimivih besedil iz starega Egipta.^{85a}

Kako spreten politični taktik je bil Hattušil III., spoznamo po tem, da si je pred pogodbo z Egiptom zavaroval hrbet s tem, da sta on in babilonski kralj Kadašman-Turgu sklenila vojaško zavezniško pogodbo, ki je Babilonca zavezovala, da se skupno s Hetiti vojskuje zoper Egipt. Ko je Hattušil III. sklenil prijateljsko zavezniško pogodbo z Ramzesom II., je pogodba z Babilonom izgubila svoj glavni pomen. Pogodba z Babilonom ni ohranjena. O njej izvemo samo iz pisma, ki ga je Hattušil III. pozneje pisal Kadašman-Enlilu II., sinu svojega medtem umrlega zaveznika. Precej dolgo pismo je ohranjeno na plošči KBo I, 10.⁸⁶

Pogodba med Ramzesom II. in Hattušilom III. je tako skrbno sestavljena, da se vidi, da so pri njej sodelovali zelo spretni diplomatski strokovnjaki obeh vladarjev. Pri tem je zanimivo ugotoviti, da se za oba vladarja uporablja kot

najvišji naslov »veliki kralj, kralj dežele X«, navadno tudi »junak«. Glede faraona, ki ga egipčanski tekst — tako tudi ohranjeni prevod — kar obsipava s številnimi naslovi,⁸⁷ je to presenetljivo. Vendar pa uporabljajo enako preproste naslove tudi že v pisnih iz el-amarnske medvladarske korespondence. Vidi se, da je bil slog besedila tekstov, ki so bili namenjeni za tujezemski svet, bolj preprost in realističen kakor pa tisti, ki je bil določen za uporabljanje v Egiptu samem.

Spočetka težko pregledni uvod (KBo I, 7, I, 1 ss) je sestavljen iz več delov,

Prvi del (vv. 1—3) se začne s tem, da faraon poimenuje svoje besedilo kot »*rikiltu* (= zavezo; pogodbo) Ramzesa (*Riamašeša mai Amana*), velikega kralja, kralja dežele Mizri (= Egipta), s (*qadu*) Hattušilom, velikim kraljem, kraljem dežele Hatti, svojim bratom, sklenjene zato, da se dáje (= ustanovi) dober mir in dobro bratstvo med njunima velikima kraljevtvima, med njima za vedno, (in sicer) také«.

V drugem delu (vv. 4—7) Ramzes naslavlja svoje pogodbeno besedilo na Hattušila. Tako naslavljanje je znano že iz el-amarnskih pisem. Od prvega dela se loči po slovesnejši obliki. Pri vsakem pogodbeniku sta sedaj imenovana tudi njegov oče in ded: pri Ramzesu II. oče Sethôs I. in ded Ramzes I.; pri Hattušilu III. pa oče Muršil II. in ded Šuppiluliuma I.

Nato faraon prehaja (vv. 7—9) k označevanju ciljev nove svoje pogodbe. Po načelu *do ut des* (dam, da [nato tudi ti] daš), pravi, da je on sedaj »dal« (= ustanovil) lepo bratstvo in lep mir »med« njima (»nama«) za vedno, zato, da bi bila lep mir in lepo bratstvo dána (= ustanovljena) v odnosu med deželama Egiptom in deželama Hatti. Miselno sta »dober mir in dobro bratstvo« najvišji cilj novega zavezništva. Bratstvo med vladarjema se kaže v nagovoru »moj brat«.⁸⁸ Nato se razširja v bratstvo med njunima sinovoma (I, 19) in celo med obema deželama (Egipt in Hatti) (I, 21). To stanje se tolmači kot uresničenje pradavne zamisli obeh najvišjih božanstev Egipta (sončnega boga Rê) in Hetitske države (Tešupa, boga viharja). Po njuni volji ne bi nikoli smelo biti sovražnosti med obema deželama (I, 11—13; 24 s).

Za načelnimi izvajanji sledijo konkretne pogodbene obveznosti, ki jih na že omenjeni⁸⁹ način prevzemata oba zaveznika.

Kot prva taka obveznost je opustitev medsebojnih vojn in v zvezi s tem zlasti plenjenja. Določba (I, 22—24) se v prevodu glasi:

»In Ramzes, veliki kralj, kralj dežele Mizri (= Egipta), ne bo napadel dežele Hatti, da bi (si) tam kaj vzel. Za vedno (naj bo tako)!«

»In Hattušil, veliki kralj, kralj dežele Hatti, ne bo napadel dežele Egipta, da bi (si) tam kaj vzel. Za vedno (naj bo tako)!« (E. F. Weidner).⁹⁰

Dalje si sopogodbenika zagotavljata vojaško pomoč z vojaki in z bojnimi vozovi zoper vsakega zunanega sovražnika, ki bi ogrožal enega od njih (I, 27 do 30; I, 33—36). Prav tako se zavezujeta, da se bosta podpirala v bojih zoper domače upornike (I, 31—33; I, 36—39). Oba si tudi obetata, da ob smrti enega od njih bo preživel varoval novega vladarja, da bo lahko v miru zavladal (I, 30—43).

Na hrbtni strani glinaste plošče KBo I, 7 je (akadsko) besedilo posebno hudo poškodovano. To se nazorno vidi v E. F. Weidnerjevem prevodu. A. Goetze je

svoj prevod v ANET⁹¹ zelo izpopolnil, ker je uporabil delno precej dobro ohranjeno ustrezno besedilo iz egipčanskega teksta.

Gre za določbi o ravnanju z medsebojnimi begunci, ki so prehajali z ozemlja enega zaveznika na ozemlje drugega, da bi se tam naselili. Pogodba želi to preprečiti. Novi gospodar mora begunce vrniti prejšnjemu gospodarju. Isto velja, če je za tako spremembo stremelo kako mesto.

Pogodba omenja tudi primere, da so prihajali taki begunci posamič ali v dvoje ali troje. Tudi te mora novi gospodar vrniti.

Vendar jim je v tem primeru s pogodbo zagotovljeno, da ne smejo biti kaznovani ne sami ne njihove hiše, žene ali otroci. Izrecno je rečeno, da zaradi svojega prestopka ne smejo biti usmrčeni in ne smejo trpeti ne njihove oči ne njihova ušesa ne njihova usta in ne njihove noge.

Samo v egipčanskem besedilu je ohranjen odstavek o klicanju po tisoč moških in tisoč ženskih bogov iz obeh dežel, Hetitske in Egipta, za priče pogodbe (ANET⁹ 200 s).

Sledi še odstavek, ki kliče prekletstvo bogov obeh dežel nad tistega, ki bi kršil pogodbene določbe, nad njegovo hišo, zemljo in sužnje; blagoslov pa naj velja za njihovo vestno izpolnjevanje.⁹²

Če sedaj primerjamo hetitsko-egiptovsko pogodbo z dobrih sto let starejšo paritetno pogodbo med Zidanzom in Pillijem iz Kizzuvatne, opazimo dvoje značilnih podobnosti. Tako sta v uvodu imenovana oba sopogodbenika — v vazalni pa je redno imenovan samo suzeren. Dalje je vsaka pogodbena obveznost navedena po dvakrat: najprej jo izreče avtor besedila v svojem imenu, nato ponovi v paralelnem nadaljnjem stavku enako obveznost še za drugega sopogodbenika. — Idejo bratstva srečujemo večkrat poudarjeno v pogodbi med Ramzesom II. in Hattušilom III. Verjetno se kaže tu vpliv el-amarnske dobe, v kateri se bratski nagovor med vladarji redno uporablja, pojem bratstva pa pogosto omenja.⁹³

V neparitetni pogodbi pa odloča o vsebini pogodbene obveznosti samo suzeren. Naravnost pove to Muvatal svojemu vazalu Alakšandu, katerega v pogodbi opozarja:⁹⁴

»Te (pogodbene) besede (= določbe) niso nič takega, kar (bi bilo) od enega (in) od enega (t. j. od drugega) (*l-e-da-az l-e-da-az*), (ampak vse) (so) od dežele mesta Hatti.«

Da gre pri tem še vedno za pogodbo in ne morebiti za vladarjevo enostransko odredbo, lahko sklepamo iz tega, da je za vazalno pogodbo treba, da pri njej sodeluje vazal s svojo prisego.

Zaenkrat še ni znano, kdaj je bila sklenjena prva vazalna pogodba. Pri Idrimiju⁹⁵ izvemo iz njegovega poročila, da je sklenil vazalno pogodbo s huritskim/mitanskim kraljem Parattarnom, nakar je postal vazalni kralj v Alalahu. Pogodba sama ni ohranjena. Idrimi pa tudi nikoli ne označuje svoje vazalne odvisnosti kot nekaj povsem novega, ampak jo omenja kot nekaj že vpeljanega.

Precejšnje število vazalnih pogodb je ohranjenih iz Hetitske države od Šuppiluliuma I. (1380—1346) in njegovih naslednikov (Muršila II., Muvatala in Hattušila III. tja do Šuppiluliuma II.);⁹⁶ za več pogodbениh fragmentov pa ni znano, kateri vladar je pogodbo sklenil. Šuppiluliuma I. je sklenil več vazalnih

pogodb v želji, da bi ojačil trdnost Hetitske države, zlasti ob smrti posameznih vladarjev. Nekatero pokrajino je prepuščal v samostojno upravo deloma članom dinastije (Kargamiš sinu Bijaššilu, deželo Hajašo svaku Huqqanū, ostanek Mitanske države zetu Šatti-vazu), druge pa zanesljivim pristašem (npr. Aziru deželo Amurru). Na ta način so Šuppiluliuma I. in njegovi nasledniki obdali Hetitsko državo z vencem manjših kneževin, katerih vazalni vladarji so s prisego ob sklenitvi vazalne pogodbe obljubili suzerenu in Hetitski državi svojo zvestobo. Vobče so jo tudi precej dobro držali. Blizu dve stoletji se je ta sistem ohranil, dokler ga ni zrušil val preseljevanja pomorskih ljudstev, ki jih je šele na mejah Egipta ustavil Ramzes III. (1193—1162).

Ker je bilo vazalnih pogodb čedalje več, je razumljivo, da so se zanje končno izoblikovali stalni pogodbeni formularji. Njihove redne sestavine so bile:⁹⁷

1. Uvod, ki vsebuje suzerenovo ime.
2. Kratek zgodovinski pregled dotlejšnjih vazalovih odnosov s Hetitsko državo.
3. Bistvena vsebina ali jedro pogodbe.
4. Kraj, kjer naj bo deponirana plošča s pogodbеним besedilom.
5. Sankcije: klicanje bogov Hetitske in vazalove dežele za priče in s tem za garante pogodbe.
6. Želja, da naj kršitelja pogodbe zadene prekletstvo, vestnega vazala pa naj spremlja sreča!
7. Eventualna določba, da je treba pogodbeno besedilo javno brati po večkrat vsako leto.

II. POGODBA MED ŠUPPILULIUMOM IN ŠUNAŠŠUROM IZ KIZZUVATNE (KBo I. 5)

DER VERTRAG ZWISCHEN ŠUPPILULIUMA UND ŠUNAŠŠURA (KBo I, 5)

1. Pregled vsebine. Neparitetni značaj pogodbe

Ko smo v daljšem uvodu dognali, kako se je razvijalo poimenovanje klinopisnih državnih pogodb, lahko preidemo k našemu osrednjemu zastavljenemu vprašanju: ali je bila Šunaššurova pogodba paritetna ali neparitetna (vazalna)?

Ko sem kot učenec Pavla Koschakerja in hetitologa Johannesesa Friedricha v Leipzigu leta 1931 objavil študijo »Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung«, sem v njej ob naštevanju takrat najbolj znanih pogodb označil Šunaššurovo za vazalno (str. 6 s); hkrati sem pa dostavil, da se oblikovno in vsebinsko zelo približuje paritetnim pogodbam. Omenil sem, da jo E. Forrer in Fr. Schachermeyr po mojem mnenju neupravičeno prištevata med paritetne. Pri tem sem se skliceval na tri pogodbene določbe, ki očitno kažejo, da je bil Šunaššura kot vladar dežele Kizzuvatne odvisen od hetitskega vladarja kot svojega suzerena. Te določbe so bile: Šunaššura je moral priti pred hetitskega vladarja, da se mu je poklonil; plačevanja davkov je bil oproščen z izjemno določbo; za večje vojne je moral prispevati kontingent tisoč pešcev in sto konjskih vpreg.

Že leta 1932 se je za paritetni značaj Šunaššurove pogodbe odločno zavzel takratni najuglednejši hetitolog Ferdinand Sommer (1875—1962). V svojem velikem delu »Die Aḥḥijavā-Urkunden«, objavljenem leta 1932, se je bil pravzaprav le dvakrat mimogrede kratko izrekel za neodvisnost Kizzuvatne.⁹⁸ Zato se je sedaj v »dodatkih in popravkih«⁹⁹ omejil na omalovaževanje navedenih treh razlogov, ki po mojem mnenju nedvomno uvrščajo to pogodbo med neparitetne, čeprav izjemno privilegirane pogodbe. Skupno z velikim učenjakom¹⁰⁰ vred obžalujem, da se zaradi svojega večidel že dotiskanega in hkrati takrat še najobširnejšega hetitološkega dela¹⁰¹ ni utegnil več spuščati v podrobno proučevanje celotnega pravnega položaja dežele Kizzuvatne. Njegovi polemiki se pa moram zahvaliti, da sem celotno besedilo — sicer nekoliko pozno — ponovno analiziral in s tem za svoje mnenje zbral še nekaj novih argumentov. Prepričan sem, da bi bili vsi ti razlogi odločilno vplivali tudi na F. Sommerjevo presojo. Na vsak način pa bom njega kot vrhunskega hetitologa in kozmopolitsko široko čutečega moža trajno ohranil v hvaležnem spominu.

Kot Šunaššurovo bomo po edinem znanem pogodbeniku imenovali v slabem¹⁰² akademskem jeziku sestavljeno pogodbo, ki je avtografsko (klinopisno) objavljena kot KBo I, 5. Najdena je bila ob izkopavanjih Hugona Wincklerja¹⁰³

v Hattuši (nekdanjem Hattušašu) blizu turškega kraja Boğazköy (kakih 145 km vzhodno od Ankare).

Besedilo je napisano na glinasti plošči. Na njeni sprednji in na zadnji strani je razdeljeno na po dva stolpca; zato ga citiramo: I—IV. Z vodoravnimi črtami pa je razdeljeno na 64 odstavkov, razporejenih po vsebini. Skupno je ohranjenih 269 vrstic.¹⁰⁴ Izvirnik je v Istanbulu. Ohranjena je samo prva polovica teksta, tako da popolnoma pogrešamo določbe o sankcijah.¹⁰⁵ Avtografsko izdajo sta oskrbela H. H. Figulla in E. F. Weidner v zbirki Keilschrifttexte aus Boghazköi. V E. Larochevem »Catalogue des textes hittites« (Paris 1971) je pogodba navedena pod številko CTH 41, I, A—C. Pri navajanju besedila splošno sledim E. F. Weidnerju v njegovih BoSt 8, str. 82—111 (Leipzig) 1923.

O nastanku pogodbe ni nobenih poročil. Čudno je, da tako pomembna pogodba ni nikoli omenjena v nobenih analih, ne v Šuppiluliumovih,¹⁰⁶ in tudi ne v dvojnih Muršilovih.¹⁰⁷

Zgodaj je ta pogodba vzbudila precej pozornosti. Že leta 1917 je Bruno Meissner objavil krajši izvleček iz njenih določb.¹⁰⁸ Edvard Golla je o njej napisal svojo disertacijo leta 1920.¹⁰⁹ Albrecht Götze je v svoji knjigi o Kizzuvatni leta 1940 iz nje prevedel več odlomkov.¹¹⁰ Leta 1973 je Mario Liverani objavil o njej daljšo študijo. Omenja jo tudi G. F. del Monte¹¹¹ leta 1981.

Kakor splošno v klinopisnih vazalnih pogodbah, si tudi v obravnavani Sunašurovi pogodbi (KBo I, 5) zaporedoma sledijo trije oddelki: uvod (I, 1—4); zgodovinski pregled medsebojnih odnosov v nedavni preteklosti (I, 5—I, 37); končno ožja vsebina pogodbe, ki jo tu označujemo kot njeno jedro (I, 38—IV, 66).

1. U v o d je močno poškodovan. Od prve vrstice so sledovi običajne uvodne besede *u[m-m]a* (= tako pravi). V drugi vrstici sta ostali besedi *enūma* (= tedaj ko, kadar) in predlog *it-ti* (s; z). V tretji vrstici je del stavka: *i-na bi-ri-šu-nu ni-[iš] ...* (= med seboj pri[segoj]). V četrti vrstici je pa daljši zaključni stavek: *ri-ik-ša-am an-ni-e-[am] i-na bi-ri-šu-nu ir-ku-šu* (= tako zavezo (= pogodbo) sta med seboj zavezala (= sklenila)). Enak stavek najdemo v uvodu paritetne pogodbe, ki sta jo sklenila Idrimi in Pillija.¹¹² Že ta podobnost ter ponovno poudarjanje medsebojnosti¹¹³ kaže na to, da sta bili v tem stavku kot subjekta mišljeni dve osebi: neki hetitski kralj, najbrž Šuppiluliuma I., in Sunaššura iz Kizzuvatne. V uvodu, ki ga pozneje niso spreminjali, kaže vse, da je bila pogodba KBo I, 5 vsaj v svojem začetku zamišljena kot paritetna. K temu vprašanju se še povrnemo.

Ime hetitskega sopogodbjenika, ki je najbrž na plošči oddrobljeno, se v ohranjenem besedilu nikoli ne pojavlja. Zato so glede tega, kdo bi to utegnil biti, bila mnenja nekaj časa zelo deljena.¹¹⁴ Nekateri avtorji (Hugo Winckler, Bruno Meissner, Ed. Golla in D. D. Luckenbill) so mislili na Muršila II., drugi (E. Forrer in E. F. Weidner) na Muvatala. Dandanes pa je splošno obveljalo mnenje zgodovinarja F. Bilabela,¹¹⁵ da je pogodbo sklenil Šuppiluliuma I. (1380—1346). Hetitski kralj je namesto z imenom kakih 99-krat označen z uradnim naslovom »Moje. Sonce«, (akadsko *īuŠamši*), petkrat kot »veliki kralj« (*šarru rabû*), enkrat¹¹⁶ z obojnim naslovom »Moje Sonce, veliki kralj« (I, 49).

Drugi pogodbjenik je bil Sunaššura. Verjetno je bil on imenovan za Šuppiluliumom v sedanji vrzeli v uvodu. Sedaj pa je v ohranjenem besedilu prvič

omenjen v 38. vrstici, v nadaljnjem besedilu pa še 82-krat, če vštevamo tudi 16-kratno oddrobljeno imenovanje. Značilno je, da je vedno naveden samo kot Šunaššura, brez vladarske označbe in brez rodbinskega porekla. Celó za njegovo ožjo povezanost s Kizzuvatno izvemo le posredno iz pogodbene določbe, da po opravljenem obisku pri suzerenu lahko odide v deželo Kizzuvatno (I, 43 s). Kot predstavnik svoje dežele je posredno označen tudi v nekaterih določbah, ki govoré o obveznostih ali pravicah Kizzuvatne.^{116a}

G. R. Meyer razlikuje dva Šunaššura; Šunaššura I. naj bi bil vladar Kizzuvatne 80 let pred Šunaššuro II., ki nastopa v naši pogodbi.¹¹⁷ Mi bomo obdržali ime Šunaššura samo za Šuppiluliumovega sodobnika. Vprašanje pa je, ali je to isti Šunaššura, čigar pravni položaj urejata A. Götze v tekstu KUB VIII, 81 in KBo XIX, 39 (= CTH 41, II) in H. Petschow v besedilu KUB XXXVI, 127 (= CTH 131).^{117a}

Tudi o Kizzuvatni¹¹⁸ sami imamo le malo poročil. Najvažnejše podatke je zbral A. Goetze v svoji monografiji »Kizzuvatna and the Problem of Hittite Geography. New Haven 1940«. Ugotovil je, da se vsepovsod kažejo huritski vplivi: v imenih dežele in mesta, v verstvu in v imenih znatnega dela prebivalstva. Tako je dognal, da je bila Kizzuvatna pravzaprav del huritskega ozemlja.

Najbolj sporno je bilo vprašanje, kje je bila Kizzuvatna. Hugo Winckler, B. Hrozný in E. Forrer so jo iskali v severnovzhodni Mali Aziji, v poznejši provinci *Pontus*. Obveljalo pa je Sidney-Smithovo in A. Goetzejevo mnenje, da je obsegala poznejšo Kilikijo ter je s porečjem med Ceyhanom in Seyhanom segala do Sredozemskega morja.

Prebivalci so se bavili predvsem z živinorejo. Med njimi je bilo še precej polnomadskih pastirjev, ki so se skupaj s svojimi družinami in svojimi čredami pogosto selili iz kraja v kraj, ne da bi se pri tem mnogo ozirali na medsebojne državne meje. V zvezi s tem nam postanejo boljše razumljive nekatere določbe v pogodbi s Paddatiššem.¹¹⁹

Za Hetite je bila Kizzuvatna pomembna zato, ker je preko nje vodila pot v severno Sirijo, ki je bila stoletja cilj hetitske politične ekspanzije. Zato ni čudno, da zgodovina zgodaj poroča o vojnah in mirovnihih pogodbah med Kizzuvatno in hetitskimi vladarji. V uvodu smo iz časa stare hetitske države že omenili mirovno pogodbo (*takšul*) med Zidanzom (II. ?) in Pillijem iz Kizzuvatne, ter samo po kolofonu registrirano pogodbo (*išhiul*) med Telepinom in Išpudahšem. Iz časa pred obravnavano Šunaššurovo pogodbo je delno ohranjena pogodba, ki sta jo sklenila neki brezimni hetitski kralj in Paddatiššu¹²⁰ iz Kizzuvatne. Z vso akribijo je H. Otten obnovil znaten del pogodbe, ki jo je sklenil Eheja¹²¹ iz Kizzuvatne z drugače neznanim hetitskim kraljem Tahurvailijem.

Upam, da bodo doslednejša naša izvajanja k Šunaššurovi pogodbi boljše poznorjena, če končno navedemo vsaj slovenski prevod domnevnega uvoda, kakor ga je rekonstruiral Mario Liverani (OrAnt XII, 1973, str. 282, op. 34) in dopolnil G. F. del Monte (OrAnt XX, 1981, 205). Dostavljam samo Šuppiluliumovo ime (I, 1 in 2). Obenem pripominjam, da je negotovo, ali je bil v uvodu (I, 2) Šunaššura označen kot kralj Kizzuvatne, kar bi bila zares edina izjema. Uvod se je najbrž glasil:

a) [T]ak[o govori ta]ba[rna Šuppiluliuma, veliki kralj, kralj dežele mesta Hatti, junak,]

b) v dneh, ko [sta Šuppiluliuma in Šunaššura, kralj dežele mesta Kizzuvatne],

c) medsebojno prisego pri bo[govih izrekla,]

d) sta takole zavezo (= pogodbo) med seboj zavezala.

Tako obnovljeni uvod, ki navaja oba sopogodbenika, kaže na to, da je bil sestavljen za paritetno pogodbo. Pogodbeno besedilo je namreč usklajeno z ohranjenimi drobci uvoda. Zato govori o medsebojni prisegi (I, 3) in o medsebojni zavezi (I, 4: *rikšam annie[am] ina birišunu irkušu* = tako zavezo sta med seboj sklenila). Ta pluralna formulacija, ki ustreza paritetnim pogodbam, je vzbudila zmotno mnenje, da je celotna pogodba KBo I, 5 paritetna. Oglejmo si sedaj še ostale sestavine.

2. Zgodovinski očrt dotlejšnjih političnih odnošajev med sopogodbenikoma sledi redno za uvodom. Tokrat (I, 5—37) se omejuje na dobo dveh generacij. Tako trdi hetitski vladar, pač Šuppiluliuma, da je za časa njegovega starega očeta bila Kizzuvatna najprej del Hetitske države, nato pa se je preusmerila k Huritski državi (I, 5—7);¹²² ne pove pa ničesar o tem, kdaj in kako je izgubila svojo samostojnost. Več pa govori o hetitskih bojih z deželo Išuva,¹²³ ki za naše vprašanje nimajo posebnega pomena. Šuppiluliuma očita Huritom, da so prelomili prisego (I, 25). Sklicevaje se na to trdi, da posledj tudi Hetitska dežela in Kizzuvatna nista nasproti Huritom več vezani po svojih prisegah (I, 35 s). Najbrž pod vtisom Šuppiluliumovih izrednih vojaških in političnih uspehov se je Kizzuvatna vnovič in dokončno povezala s Hetiti (I, 31 s). Šuppiluliuma je bil tega uspeha zelo vesel. On zatrjuje, da je zaradi tega zблиžanja nastalo v Kizzuvatni vsesplošno veselje; novo stanje označuje kot zagotovitev svobode (*ana andurāri*) (I, 34—36).¹²⁴

3. Kot tretji oddelek (I, 38—IV, 66) bomo splošno imenovali ožjo vsebino ali jedro pogodbe. V Šunaššurovi pogodbi je to jedro precej obširno. Ni pa enotno, ampak je sestavljeno iz štirih pododdelkov, ki niso bili vsi istočasno uveljavljeni. Prvotni in najobsežnejši je sedanji drugi pododdelek (I, 49—III, 36). Sestavlja besedila je njegov začetek označil s tem, da je — in sicer v vsem besedilu samo tu — uporabil oba naslova, ki si jih je vzdeval hetitski kralj, namreč »Moje Sonce; veliki kralj«. Za konec tega pododdelka pa je uvrstil kratak slavospev (doksologijo) na združitev obeh dežel, Hetitske in Kizzuvatne. Vmes je v 35 odstavkih razvrščenih 12 (oz. 14)^{124a} podrobnih določb obeh dežel, s katerimi sta sopogodbenika skušala urediti medsebojne pravne odnošaje. Vsaka določba je po dvakrat formulirana, posebej za hetitskega kralja, posebej za Šunaššura. V teh paralelizmih se le redko pokažejo kake nepomembne različice.¹²⁵

O določbah bomo pravilneje sodili, če si na kratko predočimo njihovo vsebino. V prvem odstavku (I, 49—54) se sopogodbenika — imenujemo ju lahko tudi zaveznika — sporazumeta o treh temeljnih vprašanjih medsebojne pogodbene povezanosti. Predvsem si zagotavljata, da ne bosta drug zoper drugega neprijateljsko nastopala in si ne bosta sovražnika (*ûl imaḥaršu*,¹²⁶ *ûl inakkiršu*¹²⁷) (I, 49 s; 55). S tem je nedvomno mišljeno, da se odrekata vsaki medsebojni vojni. Pač pa si obetata, da bosta varovala drug drugega. Kakor bo hetitski kralj (»Moje Sonce«) varoval svojo glavo (»življenje«) in svojo deželo, enako bo varoval tudi Šunaššurovo deželo in glavo. »Kakor bo Šunaššura varoval svojo

deželo in svojo glavo, enako bo varoval glavo in deželo Mojega Sonca (= hetitskega kralja)« (I, 56 s).¹²⁸ Vsak izmed zaveznikov si lahko med svojimi sinovi izbere enega za svojega prestolonaslednika. Potrebno je samo, da o tem obvesti drugega zaveznika, da bo ta mogel podpirati mladega vladarja, da bo v miru zavladal (I, 53 ss; 58 ss).

Drugi par določb se paralelno (I, 60-II, 1; 2—15) bavi z ureditvijo varstva sopogodbениkov zoper napade zunanjega sovražnika. Če ogroženi zmore sam zavrnuti napadalca, naj z njim obračuna po svoji volji (I, 60 s; II, 3). Če tega ne zmore, zlasti če je sovražnik že vdrl v njegovo deželo ali če oblega njegovo glavno mesto, drugi zaveznik mora pomagati. Pri tem morajo sodelovati tudi prebivalci ogrožene dežele s tem, da ujetega nasprotnika ali usmrtiljo ali pa ga izročijo drugemu zavezniku, da ga on usmrti (I, 65 ss; II, 11 ss). Zaveznik mora pregnanega postaviti nazaj v njegovo oblast (I, 69 s; II, 11 s).

Kolikor so splošni vladarski interesi enega sopogodbениka ogroženi in drugi o tem kaj izve, je v lažjih primerih dolžan ogroženega samo obvestiti o grozeči nevarnosti, npr. da nekdo ali da neko mesto pripravlja upor¹²⁹ (II, 16 ss; 19 ss), ali da neka dežela začenja zoper njega sovražnosti¹³⁰ (II, 22 s; 24 s).

V težavnejših primerih (II, 26—33; 34—41) mora nenapadeni zaveznik ogroženemu zavezniku pomagati s svojo oboroženo silo. To dolžnost ima, kadar se zavezniku v njegovi deželi upre kako mesto. Če se z združenimi naporimi zaveznikom posreči, da uporno mesto osvojita, ostanejo ujeti prebivalci in zajeta domača živina¹³¹ tisti vojaški skupini, ki je plen zasegla (II, 29—32), medtem ko je osvojeno mesto treba vrniti prejšnjemu gospodarju (II, 33; 41).

Težavnejši je položaj, če kaka dežela začenja sovražnosti zoper enega zaveznika (II, 42—51; 52—62). Če napadeni prosi za pomoč drugega zaveznika, mu ta mora pomagati s svojimi četami. Pri tem pa on odloči, ali bo napadeni uporabljal njegove čete za boj s sovražnikom — tedaj obdrže zase tudi svoj plen (II, 49—51; 61 s) — ali pa mu pomagajo samo kot stražarji (*ana našāri*)¹³² v notranjosti dežele (II, 46 ss; 56 ss).

Najbolj nevaren položaj pa nastane, če močna sovražna vojska (*nukurtu dannu*) vdere v deželo enega zaveznika (II, 63—69; III, 2—6). Če je medtem v deželi drugega zaveznika vse mirno, mora drugi zaveznik s svojimi elitnimi četami (*šābē hurādi-ja*)¹³³ priti napadenemu na pomoč. V tem slučaju naj vladarja osebno poveljujeta pomožnemu kontingentu. Vendar pa sme hetitski vladar postaviti kakega velikaša¹³⁴ za poveljnika; Šunaššura pa sme samo začasno prepustiti poveljstvo svojemu sinu (III, 5 s; II, 67 ss).

Kot zadnja določba, ki še omenja vojaško pomoč (»z njim bova vodila borbo«) (III, 9 s; 13), je pravilo, da tistemu, ki postane sovražnik hetitskega vladarja, Šunaššura postane avtomatično sovražnik (III, 7 ss; 11 ss). Pa tudi tistemu, ki postane Šunaššurov sovražnik, postane hetitski kralj takoj sovražnik.

V treh kratkih pravilih skušata zaveznika razširiti učinkovitost sklenjene pogodbe. Vsak zaveznik bo v svoji deželi preprečeval, da bi tam kdo rovaril zoper drugega zaveznika. Kdor bi rovaril, bo poklican na odgovor (III, 14 s; 16 s). — Obe zavezniški deželi v bodoče ne smeta medsebojno pospeševati uporov (III, 18 s; 20 s). — Celo posamezni prebivalci obeh dežel morajo morebitne sovražne govorce svojih rojakov prijavljati žaljenemu zavezniku (III, 22—24; 25—27).

Z dvema paralelnima določbama (III, 28—30; 31—34) se zavezuje ta pogodbenika, da bosta prijazno sprejemala medsebojne odposlance. Ne bosta jim storila ničesar žalega (*limmutam mimma*) (III, 29; 33). Posebej je prepovedano zoper tujega odposlanca uporabljati »čarodejna zelišča«! Hetitski vladar je odposlanca lahko izbral popolnoma po svoji volji. Šunaššura pa je kot poslanca pošiljal predvsem svojega prestolonaslednika, eventualno pa kogar koli drugega. Če je prišel k suzerenu Šunaššura sam, so veljale zanj enake ugodnosti (III, 31—34).

S tem je izčrpana vrsta paralelnih določb. Za sklep je dodana doksologija, nekak slavospev na povezavo med deželama Hatti in Kizzuvatno in na njune dobre medsebojne odnose. Glasi se akademsko (III, 35 s.):

māt^{a1}Hatti ù māt^{a1}Kizzuvatni lú šummuḫu atterūtu ina birišunu lú itenippušu =

= »Dežela Hatti in dežela Kizzuvatna (sta) združeni, prijateljski odnosi (so bili) vzpostavljeni med njima« (prevod po CAD vol. 4, 1958, str. 204).¹³⁵

Pregled drugega pododdelka (I, 49—III, 36) nam je pokazal, da je njegova vsebina sestavljena iz določb paritetne pogodbe.¹³⁶ Najbrž sta jo sklenila Šuppiluliuma in Šunaššura takrat, ko je hetitskemu vladarju uspelo, da se je zaradi njegovih vojaških uspehov Kizzuvatna dokončno povezala s Hetitsko državo.¹³⁷ Kakor smo že omenili, je pogodbeno besedilo usklajeno z ohranjenimi drobci uvoda.¹³⁸ To paritetno besedilo je tako zelo vplivalo celo na vrhunske hetitologe, da so celotno Šunaššurovo pogodbo (KBo I,5) označevali za paritetno.¹³⁹ Pri tem niso upoštevali, da se z doksologijo paritetno besedilo konča. Tretji pododdelek namreč ni več pariteten; doksologija je mejnik med paritetnim in neparitetnim delom.

Prehod od paritetnega besedila k neparitetnemu se ni izvršil naenkrat, ampak postopoma. O tem priča dvoje precej poškodovanih pogodbenih določb.^{139a} V obeh nastopa kot ena stranka Šunaššura. Iz tega spoznavamo, da se je vse to dogajanje izvršilo za časa njegovega življenja.

Prvega teh tekstov je E. F. Weidner l. 1924 objavil kot KUB VIII, 81 (CTH 41,1); l. 1925 pa ga je prevedel in filološko komentiral A. Goetze.¹⁴⁰ E. F. Weidner in A. Goetze sta domnevala, da je to besedilo nadaljevanje manjkajočega dela besedila KBo I,5, vendar zaradi različne dikcije ta domneva ni verjetna. Šunaššuru je naloženo, da mora vračati hetitskemu kralju ubežnike, ki pribežijo k njemu. Če bi jih pri njem našli, mora za kaznen izročiti 12 glav (oseb). Šunaššurov paritetni položaj je namesto s paritetno določbo urejen z nepopolnim (eliptičnim) stavkom, ki pravi, da je Šunaššurov pravni položaj glede posamezne kršitve prav tak (hetitsko *apeniššan*, akademsko *qatamma*), kakor je položaj glavnega pogodbenika.

Drugi tekst je odkril in ga je l. 1955 kot KUB XXXVI, 127 (CTH 131) objavil H. Otten. Njegovo vsebino je bil kratko napovedal že G. R. Meyer,¹⁴¹ delno pa sta prevedla najbolj ohranjena odstavka Herbert Petschow¹⁴² in Giuseppe del Monte.¹⁴³ Razen podrobnih določb o izročanju beguncev, kakor so na prvi plošči, najdemo tukaj še dvoje drugih zanimivosti. Šunaššura je bil dolžan, da mitanskemu kralju v vojni zabrani, da bi prodiral preko dežele Šuvanta (*Su-va-an?*).¹⁴⁴ Oba sopogodbenika vrh tega izjavljata, da si bosta v vojni z mitanskim kraljem medsebojno pomagala le tedaj, če se jima bo to zdelo dobro

(aššu). Medsebojno se bosta pa tudi obveščala o morebitnem sovražnem govorjenju v zavezniških deželah.¹⁴⁵

Čeprav ne poznamo podrobnosti nadaljnjega razvoja, smemo domnevati, da so sklepali čedalje manj paritetnih pogodb in so polagoma prehajali k neparitetnim. V Šunaššurovi pogodbi so ta razvoj posebno spretno dovršili, ko so izdali določbe tretjega pododdelka.

Kajti takoj za doksologijo uvrščeni tretji pododdelek (III, 37—1V, 39) nima v svojih 13 odstavkih več nobenih paralelnih in paritetnih določb. Pač naletimo tu vsaj na pet (najbrž jih je bilo prvotno šest)¹⁴⁶ dodatkov. Vsak izmed njih ima pred svojim besedilom kot nekako sestavljalčevo opozorilo prislov *šanītam*,¹⁴⁷ to pomeni »drugače (sc. kakor doslej)«, »dodatno« ali »nova določba (ali zadeva)«. Ker je tako opozorilo postavljeno prvič pred prvim odstavkom, ki sledi za doksologijo, zadnjič (petič oziroma šestič) pa pred 13. odstavkom, nam je sestavljalec že s tem sam nazorno označil, do kam sega tretji pododdelek. S temi dodatki se dopolnjuje in spreminja vsebina paritetnega drugega pododdelka tako, kakor jo odreja hetitski vladar, ki ga bomo odslej imenovali suzerena. Navedimo najbolj preprosti primer. Med paritetnimi določbami smo večkrat¹⁴⁸ naleteli na določbo, da je vsak Šuppiluliumov sovražnik že kot tak tudi Šunaššurov sovražnik. To je sedaj ponovljeno v tretji določbi tretjega pododdelka (1V, 11—13); ni pa več ponovljen drugi del paritetne določbe, da bi tudi vsak Šunaššurov sovražnik veljal za Šuppiluliumovega sovražnika.

Čeprav je postal zaradi novih določb Šunaššurov politični položaj močno oslabljen, lahko vendar opazimo, da je Šuppiluliuma želel ostati v dobrih odnosih s svojim vazalom. Zato postavlja na prvo mesto svoj prvi, tri odstavke dolgi dodatek (IV, 73—49), ki z njim Šunaššuru zagotavlja vojaško pomoč, če bi huritska mesta osvojila kako Šunaššurovo mesto. Hetitske pomožne čete bodo sicer obdržale tisti plen, ki ga bodo same zasegle, osvojeno mesto bo pa vrnjeno Šunaššuru. Hetitski vladar se celo hvali, da hoče vazalovo ozemlje povečati (III, 44). Kako pa je zares mislil, je jasno povedal v naslednjem odstavku, ko je govoril o huritskih mestih, ki jih utegne osvojiti (III, 46): »Vse, kar jaz, Moje Sonce, želim, bom jaz, Moje Sonce, vzela.« Vazala pa je skušal Šuppiluliuma pomiriti s precej megleno obljubo: »In vse, kar bo želel, bom Šunaššuru dal« (III, 47). Celó za to nejasno obljubo se je Šunaššura moral oddolžiti z načelno veliko odpovedjo, da se namreč Kizzuvatna ne bo v bodoče nikoli več povezala¹⁴⁹ s Huritsko deželo (III, 48 s).

V drugem dodatku (III, 50—63), ki je tudi razdeljen na tri odstavke, zagotavlja suzeren Šunaššuru, da se huritskemu vladarju (*šar Hurri*) na noben način ne bo posrečilo razdreti zveze med hetitskim kraljem in Šunaššurom. Kot take morebitne poskuse omenja vplivanje s kakim medvladarskim darilom (*šulmānu*),¹⁵⁰ ali celo z drzno ponudbo, da naj bi hetitski vladar s huritskim soglasjem anektiral Kizzuvatno (III, 56—59). Ta odstavek nam kaže, da sta bili Hetitska država in Kizzuvatna v nekaki povezanosti, podobni sodržavju ali protektoratu.¹⁵¹

S prislovom *šanītam* se je najbrž tudi začel v začetku četrtega stolpca sedanji tretji, večinoma oddrobljeni dodatek. Od njega je v drugi vrstici ohranjen samo začetek imena Šuna[ššura], v tretji in četrti vrstici so pa sledovi

besed, ki jih E. F. Weidner (str. 107, IV, 3 s) dopolnjuje kot; »[skup]no [bova vodila bor]bo«.

V nadaljnjem drugem odstavku zagotavlja suzeren, da nikakor ne bo vrnil huritskemu kralju »trgovcev in meščanov mesta Urušša,¹⁵² ki jih je bil že prepuštil Šunaššuru« (IV, 5—10).

Nato sledi v tretjem odstavku že omenjeno načelo, da so suzerenovi sovražniki avtomatično tudi Šunaššurovi sovražniki (IV, 11—13).

Na pol tolažilen, na pol pa že zahteven je četrti odstavek tretjega dodatka (IV, 14—18). V njem suzeren najprej zavrača vazalove dvome in skrbi o tem, ali mu bodo hetitski vojaki in bojni vozovi zares prišli v stiski na pomoč. Hkrati opozarja vazala, da bo tudi vazal sam moral njemu dati ravno toliko vojakov in konj.

Od končnih treh dodatkov se vsak začinja s *šanītam*. Vse je uvedel suzeren pretežno v svojo korist (IV, 19—39).

V četrtem dodatku (IV, 19—24) se nalaga Šunaššuru, da mora suzerenu v vojni z drugo deželo, npr. z deželo Hurri¹⁵³ ali z deželo Arzavo,¹⁵⁴ prispevati po sto konjskih vpreg in po tisoč pešcev. Kako zelo je Šuppiluliuma smatral ta kontingent za del svoje vojske, se vidi v tem, da je prevzel oskrbo zanj že takrat, ko je bil še na poti k njemu (IV, 23 s). Šunaššura je bil dolžan, da se je udeležil take vojne. Njegovo mesto je bilo skupaj s suzerenom v taborišču (*ana karāši*), tako da je bil stalno pod hetitsko kontrolo.

Peti dodatek (IV, 25—31) je zanimiv v pravnem pogledu. V njem skuša Šuppiluliuma prepričati Šunaššura, da tega več ne veže svoječasna prisega, s katero se je bil prej zavezal Huritom. Kakor je bilo že v zgodovinskem pregledu omenjeno, je bil suzeren obdolžil Hurite, da so oni prelomili svojo prisego pri bogovih (I, 25). Iz tega je izvajal trditev, da sta odslej obe deželi, Hatti in Kizzuvatna, odvezani (*lū paṭru*) od svoje prisege (I, 35 s). Pri tem navaja dvoje svojih nasprotnih dejanj, s katerimi naj bi bile vazalove obveznosti razveljavljene: suzeren in vazal bosta prejšnjo pogodbeno ploščo izbrisala (IV, 25 s) in napravila bosta drugo (IV, 28): besedo huritskega kralja (»moža«) bosta zavrgla (IV, 26). Vse to naj omogoča, da suzeren konstitutivno izjavlja: »Nikakor ni Šunaššura več podložnik (»suženj«) huritskega vladarja (»moža«) (IV, 27).« Za to ugotovitev pa mora Šunaššura sprejeti novo, važno omejitev:

»Poslej ne sme več pošiljati nobenega poslanca k huritskemu vladarju (»možu«) in ne sme dovoliti vstopa nobenemu poslancu iz Huritske dežele (IV, 28—31).« S tem je Šunaššura trajno izgubil *ius legationis*, važen atribut politične neodvisnosti.

Podobno, kakor je v zadnji paralelni paritetni določbi bila urejena dolžnost suzerena in vazala, da morata vzajemno prijazno sprejemati medsebojne poslance (III, 28—34), govori tudi šesti dodatek tretjega pododdelka (IV, 32—39) o poslancih. Vendar ta dodatek omenja samo tistega sla, ki ga suzeren pošilja s pismenim sporočilom k Šunaššuru. Ta dodatek se omejuje na vprašanje, ali in koliko naj vazal upošteva ustne poslančeve izjave. Suzeren naroča vazalu, naj verjame le takim poslančevim izjavam, ki se ujemajo z besedilom na plošči, ki mu jo prinaša. Zato naj vazal z ozirom na drugačne poslančeve izjave ne ukrene ničesar slabega.

Tudi ta primer kaže, kako je obseg starejše določbe (III, 28—34) sedaj zožen in tudi vsebinsko preusmerjen samo na varovanje suzerenovih interesov.

Nato četrti pododdelek (IV, 40—66) podaja razmejitve med Hetitsko državo in Kizzuvatno, kar za naše obravnavano vprašanje direktno ni pomembno. Zanimivo pa je, da M. Liverani (o. c. str. 281) iz nekaterih navedb (o dveh mestih, ki jih hetitski kralj sme utrditi, in dveh, ki jih ne sme utrditi,) sklepa, da sta bili sklenjeni dve pogodbi.¹⁵⁵

Preden izvajamo iz doslejšnjih dognanj končne zaključke, moramo kratko pregledati še preostali prvi pododdelek (I, 38—48). V svojih dveh odstavkih jedrnatno ureja odnose med suzerenom in vazalom. Najbrž bomo to najbolje presojali, če tokrat navedemo prevod celotnega besedila:

Vv. I, 38—44:

38. Huriti imenujejo Šunaššura (svojega) podložnika (*ardam*, dobesedno »sužnja«);

39. sedaj pa ga je Moje Sonce napravilo za pravega kralja (*kittam šarram ipussu*).

40. Šunaššura bo prišel (prihajal?) pred Moje Sonce. Obraz (oči?)¹⁵⁶

41. Mojega Sonca bo gledal. Ko bo prihajal pred Moje Sonce,

42. se bodo velikaši (*amelūti rabūti*) Mojega Sonca (dvignili s sedeža. Pred njim naj nihče

43. ne obsedi! Kadar <hoče>, se bo pozneje v deželo Kizzuvatno

44. vrnil.

Vv. I, 45—48:

45. Kadar koli ga Moje Sonce pokliče: 'Pridi pred mene!', <bo prišel>.

46. Če ne želi priti, bo tisti njegov sin, ki ga bo Moje Sonce

47. imenovalo, prišel pred Moje Sonce.

48. Mojemu Soncu pa ne bo dajal nobenega davka.

(Z uporabo E. F. Weidnerjevega prevoda, BoSt 8, str. 93; 95).

Besedilo prvega pododdelka (I, 38—48) že po svoji dikciji vzbuja vtis, da se tu ne dogovarjata dva enakopravna partnerja, ampak da tako dobrohotno govori nadrejeni s podrejenim. Čeprav je med štirimi pododdelki prvi najkrajši, je ustavnopravno najbolj zanimiv. V njem je hetitski suzeren zbral določbe glede osebnega razmerja med Šuppiluliumom in Šunaššurōm. Kot najbolj važen element pogodbe je ta del besedila pogodbenega jedra (KBo I, 5) postavljen na začetek. To je isto načelo, kakor je uveljavljeno pri določbah iz prve plošče hetitskih zakonov (KBo I, 2 in 3).

Zelo značilen je že prvi stavek, ki s finim psihološkim občutkom poudarja razliko v vzporejanju Šunaššurovega družbenega položaja pri Huritih, katerim je podložnik (*ardum* je pomenil sužnja), medtem ko ga je hetitski vladar »napravil za pravega kralja«. Iztrgan iz celote je tudi ta stavek izredno vplival na mnenja več uglednih hetitologov, ki so prezrli, da gre tu za preračunano hetitsko potezo, saj je vendar značilno, da v besedilu na 82 mestih, kjer je bilo omenjeno ime Šunaššura, le-ta ni imenovan drugače kakor Šunaššura, brez vsakega naslova. Za svojega podložnika ga pa Šuppiluliuma ni hotel še izrečno označiti, da ne bi prizadel ponosa prebivalstva v Kizzuvatni.

Za podložniško razmerje pri Hetitih je bilo značilno predvsem dvoje: poklonitveni obisk in plačevanje letnih davščin. Svojo podložnost suzerenu je

vazal najbolj očitno pokazal s tem, da se je pri poklonitvenem obisku¹⁵⁷ vrgel pred njegove noge in ga je tako pripoznal za svojega gospodarja. To proskinezo je moral opraviti, ko je sam zavladal v svoji pokrajini,¹⁵⁸ najbrž pa tudi, ko je zavladal novi suzeren. Šuppiluliuma je Šunaššura oprostil proskineze. Ta svoj ukrep je neopazno odredil z besedami, da bo Šunaššura, »ko pride predenj, gledal njegov obraz (oz. oči)«. Temu privilegiju je dodal še nadaljnjega: kadar je Šunaššura prišel na zbor pred suzerena, so se morali vsi tam zbrani velikaši dvigniti s sedežev in mu tako izkazati svojo počastitev.

Druga značilnost hetitske vazalne podložnosti je bila v tem, da je vazal ob poklonitvi izročil suzerenu svoj tribut. Šuppiluliuma je Šunaššura oprostil plačevanja davščin. Da se ne bi stiki med suzerenom in vazalom preveč zrahljali, je suzeren v pogodbi določil, da je vazal moral priti predenj vsakič, kadar ga je pozval. Da ne bi Šunaššura tega občutil kot prehudo obremenitev, mu je z novim privilegijem dovolil, da mu je pozvani vazal lahko kot namestnika poslal enega svojih sinov, vendar samo tistega, ki ga je bil suzeren izrečno označil za primernega.

Kot nekoliko nenavadno je omeniti še določbo, da se Šunaššura sme vsakič po opravljenem obisku pri suzerenu svobodno vrniti v svojo rodno Kizzuvatno. Smisel določbe nam postane jasnejši, če se po asociaciji spomnimo na nasprotno ravnanje, ki ga je izvajal perzijski kralj Darij I. nasproti Histiaju, tiranu iz Mileta, katerega je nezaupljivo zadrževal na svojem dvoru v Suzah.¹⁵⁹

Notranja povezanost med prvim in tretjim pododdelkom, ki sta bila oba istočasno dodana ob reformi pogodbenega besedila, se pokaže tudi v določbah, ki se jim je na suzerenovo pobudo podredil Šunaššura.

Najvažnejša med njimi odreja (III, 48 s), da se Kizzuvatna ne sme nikoli več povezati (»nasloniti na«) s Huritsko državo (»deželo«). S tem je bila Šunaššuru zabranjena vsaka zveza s Huriti. Po tej splošni prepovedi je razumljiva podrobna določba, po kateri Šunaššura ne bi smel več pošiljati poslancev k huritskemu vladarju in tudi ne bi smel trpeti, da bi od tam prihajali huritski odposlanci v njegovo deželo. Na pobudo suzerena je bilo sklenjeno, da bosta Šunaššura in suzeren pripravila novo medsebojno pogodbo. Njenega besedila doslej niso našli. Verjetno je vsebovalo določbo o vojaškem kontingentu: 100 konjskih vpreg in 1000 vojakov, vse to, kar je moral Šunaššura prispevati za, morebitno vojno med Hetiti in sosednjima državama, Huritsko in Arzavo. Šunaššura pa se je moral udeleževati vojne skupno s hetitskim vladarjem.

Od strogo osebnih določb v prvem pododdelku se te določbe ločijo po tem, da glede njih niso predvidene nobene olajšave in nobeni privilegiji. Verjetno veljajo prve samo osebno za poedinca, zadnje pa so podedljive in časovno neomejene.

Od prvotne paritetne pogodbe (I, 49—III, 36) so za vazala še naprej veljale pravice, da si sme sam izbrati enega svojih sinov za vladarskega naslednika in da sme računati na suzerenovo pomoč, kadar bo v stiski. Vendar sme računati le na tolikšno pomoč, kolikršno je on sam dolžan nuditi suzerenu (IV, 18).

Šunaššura je v svojem vladarskem položaju doživel velike spremembe. Ko je s Šuppiluliumom sklenil pogodbo o združitvi Kizzuvatne s Hetitsko državo, sta bila spočetka oba kot vladarja načelno enakopravna. O tem jasno priča besedilo sedanjega drugega pododdelka. Hetitska premoč pa se je čedalje

bolj uveljavljala. S podrobnimi določbami, ki jih je uvedel tretji pododdelek, so se medsebojni odnosi med Hetiti in Šunaššurom zelo spremenili. Trajna prepoved, da se Šunaššura nikoli več ne sme povezovati s Huriti in da tudi ne sme biti med obema deželama nobene zveze po poslancih, to očitno priča, da so Hetiti sedaj postali gospodarji v zvezni deželi, Hetitski in Kizzuvatni. Samo korak dalje gre določba, ki predpisuje, koliko konj in vojakov mora prispevati Šunaššura Hetitom ob vsaki večji vojni. Dosledno je tudi predpisano, da se mora skoro vsake večje vojne udeležiti Šunaššura osebno in sicer v hetitskem taborišču poleg kralja, torej pod njegovim osebnim nadzorstvom.

Do podobnih dognanj pridemo, če motrimo Šunaššurov osebni položaj, kakor ga oriše prvi pododdelek. Direktno ni sicer nikjer rečeno, vendar je očitno, da o vsem odloča samo hetitski vladar. Pri tem bistveno ničesar ne spremenijo velike predpravice, ki jih hetitski kralj pripoznava Šunaššuru. Tudi ni nikjer rečeno, da bi bili ti privilegiji podedljivi. S finim psihološkim čutom besedilo varuje vazala, da ne trpi zunanjih izrazov hetitske nadooblasti, ki bi utegnili vzbujati nezaupanje pri vazalu ali pa v deželi Kizzuvatni. Privilegiji so bili res tako izjemni, da ni čudno, da so pogosto vzbudili zmotni vtis, kakor da bi bila Šunaššurova pogodba paritetna.

Tudi o nadaljnji usodi Kizzuvatne ni več poročil, tako da po zgodovinski tragiki postane Šunaššurova pogodba labodji spev Kizzuvatne. A. Goetze (Kizzuvatna, str. 80)¹⁶⁰ opozarja, da se v Kizzuvatni za Šunaššurom ne omenja noben kralj več. Med bogovi, ki jih v pogodbah kličejo za priče, ni izza Muršila II. in Muvatala več bogov iz Kizzuvatne.^{160a} Pač pa se ti bogovi naštevajo še v egiptovskih poročilih o bitki pri Kadešu, kakor tudi v nekaterih Ramzesovih pismih in v egiptovskih sankcijah v paritetni pogodbi med Ramzesom II. in Hatušilom III.¹⁶¹ Vse to ugotavlja H. M. Kümmel¹⁶² obenem z dejstvom, da ime Kizzuvatne zadnjič srečamo v vojnem poročilu asirskega kralja Salmanasarja III. (858—824).

Iz povedanega sledi povsem jasno, da je Šunaššurova pogodba v svoji končni obliki neparitetna, vazalna pogodba. Z njo je Šunaššura kot vladar napol svobodne Kizzuvatne postal s svojo deželo vred podložen hetitskemu vladarju, ki pa mu je spočetkoma obzirno puščal različne ugodnosti.

2 a) *Razvoj poimenovanja v klinopisnih državnih pogodbah*
Die Entwicklung der Benennung von keilschriftlichen Staatsverträgen

Zu den rechtsgeschichtlich interessantesten keilschriftlichen Dokumenten gehören auch die ziemlich zahlreichen, meist leider stark lückenhaften Staatsverträge.¹⁶³ Diese sind zwischen den Herrschern von unabhängigen, zuweilen aber auch von abhängigen Staatsgebilden geschlossen worden. Sie erstrecken sich über einen Zeitraum von 18 Jahrhunderten, etwa — solange wir den Inhalt der Staatsverträge von Ebla noch nicht verwerten können — von der Geierstele (um 2450) bis zum Ende des Assyrierreiches. Dabei bleibt besonders beachtenswert die grosse Sorgfalt, die man um die Entwicklung der jeweiligen Benennung von Staatsverträgen gezeigt hat.

In der frühsumerischen Zeit wird ein zwischen den Herrschern Entemena von Lagaš und Lugal-kiniše-dudu von Uruk geschlossener Freundschaftsvertrag als eine »Verbrüderung« (n a m . š e š) gekennzeichnet.¹⁶⁴

Aus der althabylonischen Zeit ist uns die zweimalige Äusserung des Königs Anam von Uruk überliefert, der in seinem Brief an den babylonischen König Sin-muballiṭ¹⁶⁵ metaphorisch erklärt, die Städte Babylon und Uruk (II, 1 f), beziehungsweise ihre Könige (III, 25) seien »ein Haus (*bitum išten*)« geworden. Diese freundschaftliche Äusserung hat ihren Ursprung wohl in der vorherigen Eheschliessung zwischen dem König Sin-kāšid und der Šallurtum, Tochter des babylonischen Königs Sumula'il. Dass anlässlich dieser Geschehenisse auch ein Freundschaftsvertrag (um »Frieden und gute Beziehungen«, IV, 17) mit einem ursprünglich alljährlich zu erneuernden Gotteseid (IV, 19: *ša šatti-šu nīš ilim*) geschlossen worden ist, dürfte wohl als sicher gelten.

Auch in den ungefähr gleichzeitigen Briefen aus der Stadt Mari¹⁶⁶ ist vom Abschluss von Verträgen öfters die Rede. Dabei wird ihr Abschluss mit den dabei geleisteten Gotteseiden identifiziert. Jasmaḥ-Adad, der jüngere Sohn des assyrischen Königs Šamši-Adads I., beschuldigte die vertriebene frühere Dynastie der Vertragsbrüchigkeit. Sein Grossvater Ilâ-kabkabû und Jagidlim, der damalige Herrscher von Mari, hätten einen Vertrag dadurch geschlossen, dass »sie untereinander einen mächtigen Gotteseid ausgesprochen hätten« (*nīš ilim dannam ina biritišunu izkuru*, ARM I, 3, 8—10). Jasmaḥ-Adad behauptet, dass Jagidlim den Eid gebrochen habe. Zur Strafe dafür sei später sein Sohn Jaḥdunlim von den eigenen Dienern ermordet worden (ARM I, 3, Rev. 11 f).

Noch immer vermisste man einen allgemeinen Ausdruck zur Bezeichnung des Vertragsinhaltes. Zunächst fand Jarimlim, der mächtige Herrscher von Jamḥad,¹⁶⁷ dazu eine Lösung. In einem Brief berichtet ein uns anonymen Verfasser, dass Jarimlim ihm gegenüber den Wunsch ausgesprochen habe, dass Amutpîl, König von Qatānum (Qatna), zu ihm nach Halab in seine Residenz kommen möge, damit sie gute gegenseitige Beziehungen herstellen werden. Zu diesem Zwecke sollten sie ausser einem Gotteseid auch feste Abmachungen treffen (*nīš ilim à rikšātīm dannātīm nišakan*).

Seit dieser von Jarimlim angeregten Neuerung hat man für die Staatsverträge in der Regel eine Doppelbezeichnung gebraucht. Die Gesamtheit von vertraglich festgesetzten Rechten und Verpflichtungen hat man einen *riksu* (oder eine *rikiltu*) genannt; die in der Sanktion vorgesehenen Rechtsfolgen wurden durch den Göttereid gekennzeichnet.

Dank den erhaltenen Datenlisten von Hammurabi¹⁶⁸ können wir diesen Jarimlim-Brief ziemlich genau datieren. Von den damals fünf relativ mächtigen Königen¹⁶⁹ werden nämlich darin zwei, Jarimlim und Amutpîl, als regierende Herrscher genannt. Da jedoch die Herrschaft der fünf Grossen im 31. Regierungsjahr Hammurabis, d. h. im Jahr 1697, bzw. 1761, mit dem Sieg Hammurabis über Rim-Sin von Larsa zu Ende ging, konnte der Jarimlim-Brief spätestens am Anfang eines dieser Jahre abgefasst worden sein.

Einen weiteren Schritt in der Suche nach einer neuen Benennung eines Staatsvertrages unternahm in den Jahren zwischen 1550 und 1500 Idrimi.¹⁷⁰ Aus Halab stammend, verbrachte er nach dem Tod seines Vaters sieben Jahre

im Exil. Nachdem er sich nach der Rückkehr in seine Heimat mit dem Hurri-terkönig Parattarna ausgesöhnt hatte, regierte er unter dessen Oberherrschaft noch mindestens dreissig Jahre als König der Stadt Alalaḫ und des Landes Mukiš. Im hohen Alter liess er in seine Sitzstatue eine 104 Zeilen lange Lebensbeschreibung einmeisseln. Aus der Inschrift ergibt sich, dass Idrimi für den Eid das Wort *māmītu(m)*,¹⁷¹ für die Gesamtheit seiner Obliegenheiten gegenüber seinem Oberherrn das Wort *mānaḫāte* (Plural!)¹⁷² verwendete, welches im Grunde »Ermüdung«, »mühsame Arbeit« bedeutete.

Rund ein Jahrhundert nach Idrimi gelangte man zur endgültigen Fassung der Benennung von keilschriftlichen Staatsverträgen. Für uns bildet die Hauptquelle ein Bericht in der Babylonischen synchronistischen Geschichte (CT XXXIV, 38, I, 1—4). Dieser besagt nämlich »Karaindaš, König von Babylon, und Aššur-bēl-nišešu, König von Assyrien, haben die Bindungen (*riksā[ti]*) untereinander gegenseitig festgemacht (*urakisu*) und den Schwur (*māmītu*) so betreffs der Grenzen gegenseitig gegeben.«

Die Begegnung der beiden Könige können wir datieren im Hinblick auf die Regierungszeit von Aššur-bēl-nišešu (1419—1411) (CAH³ II, 1, 821).

Der obige Bericht schafft die Grundlage für die Entstehung der vollständigen Bezeichnung eines keilschriftlichen Vertrages als *riksu* (bzw. *rikiltu*) *ù māmītu*.

Etymologisch sind die Wörter *riksu* (oder *rikiltu* sowie ihre Pluralform *riksātu*) Ableitungen vom Zeitwort *rakāsu* = binden.

In den mittel- und neubabylonischen sowie in den mittel- und neuassyrischen Texten wird *riksu* (bzw. *rikiltu*) oft durch das nur als Plurale tantum gebrauchte *adū* verdrängt.¹⁷³ — Anstatt *māmītu(m)* wird das bereits von Jarimlim verwendete *nīš ilī(m)* (oder *ilāni*) (= Gotteseid; Göttereid) noch oft gebraucht.¹⁷⁴

Namentlich um umständliche Wiederholungen zu vermeiden, hat man anstatt *riksu ù māmītu* meist bloss *riksu* angewandt.

Den akkadischen Wörtern *riksu* und *māmītu* entsprechen im Hethitischen die Wörter *išḫiul* und *lingāiš*. Dabei wird *išḫiul* vom Zeitwort für »binden« = *išḫai* oder *išḫija*, *lingāiš* von *link(a)* = »schwören« abgeleitet.

Dass diese Entwicklung mit dem damaligen Volksempfinden in Einklang stand, erkennt man daraus, dass die neue Terminologie bald auch in Syrien Fuss fasste. Dies beweist deutlich die im internationalen Archiv von Ugarit gefundene diplomatische Korrespondenz, die jetzt als Palais royal d'Ugarit, IV (= MRS IX) in der Bearbeitung von Jean Nougayrol (Paris 1956) bequem zugänglich vorliegt. Der neue Einfluss macht sich darin inhaltlich und terminologisch deutlich bemerkbar.

So hebt Šuppiluliuma I. in seinem sorgfältig verfassten langen Brief (PRU IV, S. 36, 19 ff) an den ugaritischen König Niqmadu II. die Vertragstreue und den Frieden (19 ff: *riksa ù šalāma ša matHatti ušur*) als die Grundlagen von gegenseitigen Beziehungen hervor.

Als ähnliche Ideale werden ein Jahrhundert später im hethitisch-ägyptischen Freundschaftsvertrag¹⁷⁷ die Wahrung eines schönen Friends und einer schönen Verbrüderung gepriesen (I, 2 f: *ana nadani šalāma damqa aḫḫūta damiqta*). Dem ugaritischen König wird zur Belohnung seiner Treue die

Verleihung einer *rikiltu* in Aussicht gestellt;¹⁷⁸ das Versprechen ist in der Stadt Alalah¹⁷⁹ nach dem Sieg eingelöst worden.

Ähnlich ermahnt Muršil II. in seinen Vertragsfragmenten den künftigen Vasallen, am Vertragstext (*riksu*) getreu festzuhalten und sich um den Frieden (*šalāmu*) zu bemühen.¹⁸⁰

Die Ausdrücke *riksu* und *rikiltu* wurden auch im übertragenem Sinn gebraucht. So bringt Muršil II. im Satz *lā rikiltu šātu* (»Dies ist kein Gebot mehr«),¹⁸¹ zum Ausdruck, dass eine bisher obligatorische Leistung eines Geschenkes nunmehr nicht mehr gefordert werden könne.

Hattušil III. nennt eine *rikiltu*¹⁸² die von ihm erlassene gesetzliche Regelung, wonach die Kaufleute aus der hethitischen Stadt Ura ihre kaufmännische Tätigkeit im Gebiet von Ugarit nur in der warmen Jahreszeit ausüben durften. Vor der Winterzeit mussten sie jedoch in ihre Heimat zurückkehren. Denn im Gebiet von Ugarit sollten die fremden Kaufleute weder Häuser noch Grundstücke erwerben. Dagegen konnten sie ihre etwaigen Schuldner zugleich mit deren Frauen und Kindern mit sich nach Ura in die Sklaverei entführen.

Auch Ini-Tešup, der hethitische Vasallenkönig in Kargamiš zur Zeit von Hattušil III. und Tutḫalija IV., bezeichnet seine neuen strafrechtlichen Bestimmungen als eine Regelung zwischen (*rikiltu ina bēri*) den (Leuten) von Kargamiš und denen von Ugarit.¹⁸³ Diese sollten zur Anwendung kommen, falls in Kargamiš entweder ein ugaritischer Kaufmann oder falls in Ugarit ein Kaufmann aus Kargamiš, getötet worden war (S. 154 f, Z. 4 f).

Hingegen nennt er einen *riksu* »mit« (*itti*) den Leuten von Ugarit, die Bestimmungen über das strafrechtliche Verfahren für den Fall, dass ein Einwohner (*amīlu*) aus Kargamiš in Ugarit oder umgekehrt, in Kargamiš ein Einwohner aus Ugarit getötet worden ist.¹⁴⁸

Hinter der Beharrlichkeit, die die mesopotamischen und die syrischen »Schreiber« für die Entwicklung der Benennung von Staatsverträgen zeigten, blieb ihr Interesse um ihre inhaltliche Gruppierung weit zurück. Immerhin wurde dieses nicht völlig ausser acht gelassen. In dieser Hinsicht ist aufschlussreich die Warnung, die der hethitische Herrscher Muwatal beim Abschluss des Vertrages seinem Vasallen Alakšandu erteilte. Sie lautete in Übersetzung von Johannes Friedrich:¹⁸⁵

»Diese Abmachungen aber beruhen keineswegs auf Gegenseitigkeit, (sondern) sie (sind) vom Lande Hatti.«

Diese etwas freie Übersetzung wird für unsere Frage noch mehr ergiebig sein, wenn wir sie wortwörtlich wiederzugeben versuchen:

»Diese Worte (= Bestimmungen) (sind) nicht etwas, das (teils) von einem (Vertragspartner, teils) von dem (anderen Partner) (festgesetzt wäre, sondern) vom Lande Hatti (sind sie).«

In diesem kurzen Satz hat Muwatal das Wesen des paritätischen Vertrages und seinen Unterschied zum nichtparitätischen (Vasallenvertrag) treffend gekennzeichnet. Im paritätischen Vertrag standen sich beide Partner grundsätzlich gleichberechtigt gegenüber. Sobald sie über ihre Leistungen einig geworden sind und hierauf die Vereinbarung von ihnen beschworen worden ist, galt der paritätische Vertrag als abgeschlossen.

In einem nichtparitätischen Vertrag bildet hingegen die Erklärung des Oberherrn das Rückgrat. Zum Zustandekommen eines Vertrages ist nur noch die Eidesleistung des Verpflichteten erforderlich. Denn ohne eine solche hätten wir es nur mit einem königlichen Erlass¹⁸⁶ zu tun.

Im allgemeinen bereitet die Unterscheidung zwischen einem paritätischen und einem nichtparitätischen Vertrag keine grossen Schwierigkeiten. Zu den Ausnahmen gehört der Šunaššura-Vertrag. Wollen wir hierin zur richtigen Entscheidung gelangen, so ist es ratsam, zunächst die Auffassung zu beachten, die man in der El-Amarna-Zeit von einem paritätischen Vertrag hatte. Erfreulicherweise bietet sich uns diese Möglichkeit in dem einigermaßen gut erhaltenen Staatsvertrag,¹⁸⁷ den zwischen 1255 oder 1275, bzw. 1284 der hethitische Grosskönig Hattušil III. und der ägyptische Pharao Ramses II. geschlossen haben. In der babylonischen als der damaligen Diplomatensprache ist sein Text in Keilschrift auf den Tontafeln KBo I, 7 (+ KUB III, 121) in Boğazköy ausgegraben worden. In ägyptischer Sprache sind in Hieroglyphenschrift bedeutende Abschnitte des Textes in Karnak (30 Zeilen) und im Ramesseum (das Ende von 10 Zeilen) gefunden worden, wo sie in den Tempelwänden eingemeisselt worden sind, Jeder Partner liess seinen, auf einer silbernen Tafel niedergeschriebenen Vertragstext als seine *rikiltu* dem anderen Vertragspartner zur Annahme zukommen. Als der authentische Text wurde der babylonische angesehen.¹⁸⁸

In der feierlichen Einleitung (Vs. 1—11) (*rikiltu*) werden die Namen beider Vertragspartner genannt. Als das Hauptziel des Vertrages wird die Sicherung des Friedens und die gegenseitige Verbrüderung zwischen den beiden Herrschern bezeichnet. Die Verbrüderung wird sodann auch auf ihre Söhne und auf ihre Länder ausgedehnt. Die kriegerische Vergangenheit wird dabei nur kurz gestreift. Die nunmehrige Aussöhnung wird als die Verwirklichung des uralten Willens der obersten Götter beider Länder (Rê und Tešup) gedeutet.

Jedem Vertragspartner werden die gleichen Verpflichtungen auferlegt, obwohl nicht stets mit denselben Worten. Für jede Verpflichtung erklärt nämlich der Aussteller der einzelnen Urkunde zuerst, er selbst werde die einschlägige Verpflichtung getreu erfüllen. Diese Aussage wird wohl als seine Leistung zugunsten des anderen Vertragspartners aufgefasst.¹⁸⁹ Infolgedessen hält sich der erste Partner nunmehr für berechtigt, dem zweiten Partner die Erfüllung der gleichen Leistung zumuten zu können.

Als ein Beispiel sei eine der kürzesten Vertragsbestimmungen hier wiedergegeben (Vs. 22—24):

»Und Riamašeša mai Amana, der grosse König, der König des Landes Ägypten, soll nicht überfallen das Land Hatti, um darin etwas fortzunehmen! Ewig (soll dies so bleiben)!

Und Hattušil, der grosse König, der König des Landes Hatti, soll nicht einen Überfall machen auf das Land Ägypten, um darin etwas fortzunehmen! Ewig (soll dies so bleiben)!« (E. F. Weidner.)

Durch solchen Parallelismus, dem der Grundsatz von *do ut des* zugrunde liegt, verpflichten sich beide Vertragspartner, dass sie sich untereinander niemals befehden werden. In ähnlicher Weise werden die weiteren Vertragsobligationen vereinbart,¹⁹⁰ so der gegenseitige Beistand sowohl gegen einen auswärtigen Angreifer als auch gegen einen einheimischen Aufwiegler. Ferner

sollte nach dem Tode eines Vertragspartners der Überlebende mit seinem Schutz dem jungen Nachfolger des Verstorbenen zur Seite stehen. Im hethitisch-ägyptischen Vertrag übernehmen beide Herrscher auch die Verpflichtung, dass sie sich ihre gegenseitigen Flüchtlinge untereinander ausliefern werden; diesen wurde für ihre früheren Vergehen allgemein die Straffreiheit zugesagt (Rs. 7 ff).

Wenn man rückblickend den zwischen Ramses II. und Hattušil III. geschlossenen paritätischen Vertrag mit dem um rund zwei Jahrhunderte älteren, gleichfalls paritätischen Vertrag zwischen dem hethitischen Zidanza II. und Pillija von Kizzuwatna¹⁹¹ vergleicht, kann man feststellen, dass man einerseits in ihren Einleitungen den Namen von beiden Partnern begegnet, andererseits dass die einzelnen Vertragsbestimmungen in je zwei Parallelvorschriften formuliert werden. Diese doppelte Übereinstimmung spricht dafür, dass auch das Schema für den paritätischen Vertrag bereits frühzeitig entstanden war. Selbstverständlich war die endgültige Fassung von Einzelheiten oft das Ergebnis von langen und schwierigen Verhandlungen zwischen den Vertragspartnern.

Wann der erste nichtparitätische Vertrag geschlossen worden ist, steht noch nicht fest. In der Inschrift von Idrimi¹⁹² ist bereits vom Abschluss eines Vasallenvertrages mit Parattarna die Rede, ohne dass sein Wortlaut überliefert wäre. In der El-Amarna-Zeit vermehrte sich die Anzahl von nichtparitätischen Verträgen merklich. Šuppiluliuma I. und seine Nachfolger wollten die Sicherheit des Staates dadurch festigen, dass sie das Reich von einem Kranz von meist halbsoveränen Vasallenländern umgeben haben. Dadurch hofften sie für politische Krisen, namentlich solche anlässlich eines Thronwechsels, gegen feindliche Angriffe besser gewappnet zu sein.

Im Laufe der allgemeinen Entwicklung hat man zuletzt ein festes Vertragschema entwickelt. In diesem finden sich nacheinander folgende Bestandteile:

1. die Einleitung mit dem Namen des Suzeräns;
2. ein geschichtlicher Rückblick auf die bisherigen gegenseitigen Beziehungen mit der Tendenz, den Vasallen enger an das Hethiterreich zu binden;
3. der eigentliche Inhalt (= der Kern) des Vertrages;
4. die Bestimmung über die Deponierung der Urkundentafel;
5. die Anrufung der Götter zu Zeugen und Garanten des Vertrages;
6. die Fluchformel für die Verletzung, die Segensformel für die getreue Erfüllung des Vertrages;
7. Eventuelle sonstige Bestimmungen, z. B. über das öffentliche Vorlesen des Vertragstextes.

2 b) *Nemški povzetek vsebine. Neparitetni značaj te pogodbe*
Inhaltsübersicht. Der nicht paritätische Charakter dieses Vertrages

Im folgenden wollen wir als den Šunaššura-Vertrag den auf der Tontafel KBo I,5 (= CTH 41,I) aufgeschriebenen Vertragstext bezeichnen. Er ist durch die Ausgrabungen von Hugo Winckler in Boğazköy ans Tageslicht gekommen. Im Jahre 1916 wurde er von H. H. Figulla und E. F. Weidner im ersten Heft der Keilschrifttexte aus Boghazköi veröffentlicht; im Jahre 1923 von E. F. Weidner (unter Hinzufügung des Bruchstücks KUB III, 4) in seinen BoSt 8, S.

88—111 transkribiert, übersetzt und sprachlich kommentiert. Das Original befindet sich jetzt im Altorientalischen Museum in Istanbul.

Vom Vertragstext liegt uns nur die erste Tafel vor. Deshalb vermissen wir die Bestimmungen über die Deponierung der Vertragstafel, die Anrufung der Götter und ihre Aufforderung zur Zeugenschaft, die bedingte Fluch- und Segensformel sowie die eventuelle Verpflichtung zum öffentlichen Vorlesen des Vertrages. Infolgedessen werden sich unsere Ausführungen auf die drei ersten regelmässigen Bestandteile des Vertragstextes beschränken müssen: auf die Einleitung, den geschichtlichen Rückblick und das eigentliche Kernstück.

Die erhaltenen 270 (eigentlich 269) Zeilen verteilen sich auf vier Kolumnen, davon stehen zwei auf der Vorder- (I—II) und zwei auf der Rückseite (III—IV). Ausserdem wird der gesamte Text durch waagrechte Linien in 64 Absätze gegliedert.

Für die Literaturangaben sei auf E. F. Weidner, BoSt 8, S. VII verwiesen. Vgl. ferner: A. Goetze, Kizzuwatna, New Haven 1940, 36—60; Kleinasien,² München 1957, S. 84 und passim; M. Liverani, Storiografia politica hittita. — I. Šunaššura ovvero della reciprocità. OrAnt, XII, 1973, 267—297; G. F. del Monte, Note sui trattati fra Hattuša e Kizzuwatna. OrAnt XX, 1981, 203—222.

1. Von der Einleitung (I, 1—4) ist nur wenig erhalten, auch die Namen beider Vertragspartner sind abgebrochen. Aus den weiteren Ausführungen im Text geht allerdings hervor, dass einer von ihnen ein hethitischer Grosskönig war. Von ihm ist mehr als einhundertmal die Rede, ohne dass jemals sein Name genannt wäre; meist wird er mit seiner höchsten Titulatur »Meine Sonne«, einige Male als »der grosse König«, einmal (I, 49) mit beiden Titeln bezeichnet. Zuerst dachte man an Muršil II. oder an Muwatal; nach den Ausführungen von F. Bilabel¹⁹³ (1927) betrachtet man allgemein Šuppiluliuma I. (1380—1346) als den hethitischen Vertragspartner. Der Vertragsabschluss dürfte somit um das Jahr 1370 erfolgt sein.

Der zweite Vertragspartner hiess Šunaššura. Im Text wird sein Name zum ersten Mal in der Zeile I, 38 genannt, alsdann (wenn man die Ergänzungen von Lücken mitzählt) noch 82mal, ohne dass man ihn jemals mit einem Titel bezeichnen würde. Dass er sich in engster Verbindung mit dem Lande Kizzuwatna befand, entnimmt man der Vertragsbestimmung (I, 43 f), wonach er nach Erledigung seines Besuches beim Grosskönig jederzeit frei nach Kizzuwatna zurückkehren konnte. Aus mehreren Vertragsbestimmungen geht gleichfalls hervor, dass Šunaššura damals in Kizzuwatna die Herrschaft ausübte. Über das Land Kizzuwatna wollen wir noch reden.

Vorerst sollen wir bemerken, dass, nach den wenigen Überresten zu schliessen, die Einleitung ursprünglich zu einem paritätischen Vertragstext gehörte. In dem zu Beginn abgebrochenen Text standen die Namen beider Vertragspartner (wohl von Šuppiluliuma und von Šunaššura). Dass der Schreiber nicht mit einem einzigen Vertragspartner rechnete, zeigt insbesondere der erhaltene Satzsatz (I, 4), wonach »sie (d. h. die Vertragspartner) diesen Vertrag zwischeneinander geschlossen haben« *rikšam an-ni-e-[am] ina birišunu irkušu*. Das Zeitwort *irkušu* ist die Pluralform von *rakasu* = binden. Auch die Pronominalform *ina birišunu* (= »zwischeneinander«) weist auf mehrere Subjekte hin. Dieser Ausdruck kommt übrigens auch in der schlechter erhaltenen Zeile

I, 3 vor, wo der Textrest gleichfalls auf mehrere Teilnehmer hinweist [I, 3: *ina bīrišunu ni-[iš ilani]*: »zwischeneinander [haben sie] einen [Götter]eid [geschworen]«. Auch die in der zweiten Zeile erhaltenen Wörter *enūma* (= »als«) und *itti* (= »mit«) lassen sich mit der Anwendung des Plurals leicht in Einklang bringen.

Diese Einleitung fand anfänglich ihre Fortsetzung im jetzigen zweiten Abschnitt des Vertragskernes (I, 49—III, 36). Als man zu diesem zweiten Abschnitt den nichtparitätischen dritten hinzufügte und dadurch den ganzen Text KBo I, 5 in einen nichtparitätischen Vertrag umwandelte, hat man wahrscheinlich vergessen, die nötigen grammatischen Änderungen in der Einleitung vorzunehmen.

Mit der von M. Liverani und von Giuss. F. del Monte im *Oriens Antiquus* veröffentlichten Rekonstruktion der Einleitung stimme ich im wesentlichen¹⁹⁴ überein.

2. Der zweite Teil (I, 5—37) bietet uns für die jüngste Vergangenheit einen Einblick in die politischen Beziehungen zwischen dem Hethiterreich und dem Land Kizzuwatna. Der ziemlich ausführliche Rückblick beschränkt sich auf die Zeit von zwei Generationen. Indem Šuppiluliuma dies mit dem Satz feststellt: »Früher, zur Zeit meines Grossvaters ist das Land Kizzuwatna (ein Teil) des Landes Hatti gewesen (I, 5 f),« bringt er deutlich seinen Willen zum Ausdruck, jede Erinnerung an das einstige freie Kizzuwatna, welches doch Verträge mit den hethitischen Königen, mit Zidanza II. und Telepinu,¹⁹⁵ geschlossen hatte, völlig unerwähnt zu lassen.

Über Kizzuwatna sind wir nur mangelhaft unterrichtet. In seiner grundlegenden Monographie »Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography (New Haven 1940)« hat Albrecht Goetze eingehend dargelegt, dass Kizzuwatna das spätere Kilikien umfasste und mit dem Flussgebiet zwischen Ceyhan (Saros) und Seyhan (Pyramos) an das Mittelländische Meer grenzte.¹⁹⁶ Für das Hethiterreich war der Besitz von Kizzuwatna von grosser strategischer Bedeutung, da dort der Weg nach Syrien führte. Wann und auf welche Weise Kizzuwatna zu einem Bestandteil des Hethitischen Reiches geworden war, erfahren wir aus unseren Quellen nicht. Wahrscheinlich hat die enge Stammes-, Religions- und allgemeine Kulturverbundenheit mit den Hurritern¹⁹⁷ dazu geführt, dass sich Kizzuwatna frühzeitig durch einen beschworenen Vertrag mit ihnen enger verbunden hatte. Jedoch, unter dem Eindruck der grossen politischen und diplomatischen Erfolge Šuppiluliumas, kam es zu einer neuen Wendung. Kizzuwatna trennte sich wiederum vom Hurriterreich und schloss mit Šuppiluliuma den hier behandelten Vertrag KBo I, 5. Auf der Seite von Kizzuwatna spielte dabei wohl Sunaššura die Hauptrolle. Der hethitische Herrscher behauptet, dass die Trennung vom Hurriterreich in Kizzuwatna mit grosser Freude begrüsst wurde (I, 36 f). Šuppiluliuma nimmt für sich das Verdienst in Anspruch, dem Lande zur Freiheit (*andurāru*)¹⁹⁸ verholfen zu haben (I, 37).

3. Wenn wir nunmehr zum dritten Teil (I, 38—IV, 66), zum eigentlichen Inhalt, zum Vertragskern von KBo I, 5 übergehen, müssen wir vor allem feststellen, dass der dritte Teil nicht aus einem Guss war, sondern dass er sich

aus vier Abschnitten zusammensetzte, die nicht alle gleichzeitig entstanden sind.

Jetzt bildet den Anfang der später hinzugefügte, aus zwei Absätzen bestehende erste Abschnitt (I, 38—48). Darin wird das Herrschaftsverhältnis zwischen Šuppiluliuma und Šunaššura näher geregelt. Wir kommen darauf noch zurück.

Der zweite Abschnitt war der ausführlichste (I, 49—III, 36) und zugleich der älteste von allen Abschnitten des Vertragskernes. Ursprünglich bildete er den Inhalt eines offenbar paritätischen Freundschaftsvertrages. In seinen 128 Zeilen enthielt er 14 (bzw. 12) Vertragsbestimmungen. In ihnen wurden durch parallele Vorschriften die einzelnen Verpflichtungen den beiden Partnern meist gleichmässig auferlegt.

Der Schreiber hatte den Anfang dieses Abschnittes (I, 49) durch eine einmalige Anwendung von beiden Titulaturen des hethitischen Herrschers (»Meine Sonne, der Grosskönig«) gekennzeichnet. Das Ende des Abschnittes machte er kenntlich durch das Hinzufügen eines Lobpreises (einer Doxologie) (III, 36 f).

Um die spätere Entwicklung besser verstehen zu können, wollen wir zunächst den Inhalt der einzelnen Bestimmungen kurz angeben.

Durch die ersten zwei Absätze werden die beiden Partner, Šuppiluliuma (I, 49 ff) und Šunaššura (I, 55 ff), zum gegenseitigen loyalen Verhalten verpflichtet. Dabei werden drei bedeutende Probleme geordnet. Vor allem sollten sich die Partner einander weder entgegentreten (*ül imaḥar*)¹⁹⁹ noch sich befehlen (*ül inakkir*).²⁰⁰ — Sie sollen sich aber gegenseitig den nötigen Schutz gewähren. Wie Šuppiluliuma seine Person (»sein Haupt«) und sein Land schützt, so soll er das Land und die Person von Šunaššura schützen (akk. *inašar*,²⁰¹ heth. *paḥšuwar*) (I, 50—52). Wie Šunaššura sein Land und seine Person schützt, so soll er die Person und das Land von Šuppiluliuma schützen (I, 56—57). — Jeder Vertragspartner ist berechtigt, einen seiner Söhne zum Thronfolger zu bestimmen. Von seiner Wahl soll er den anderen Partner in Kenntnis setzen, damit nach dem Tode eines Partners der Überlebende dem Nachfolger des Verstorbenen seinen Schutz angedeihen lassen könne (I, 52—54; 57—59).

In sechs weiteren Bestimmungen (I, 60—II, 15) kommt zur Sprache die Bedrohung eines Partners seitens eines auswärtigen Feindes. Wenn der Bedrohte sich dieses Gegners allein erwehren kann, mag er mit ihm nach seinem Gutdünken abrechnen (I, 60 f; II, 2 f). Falls der Angreifer jedoch in das Land Hatti (bzw. Kizzuwatna) eingedrungen ist, oder wenn er die Hauptstadt eingeschlossen hat, soll auch der nicht bedrohte Partner den Angreifer als seinen Feind bekämpfen (I, 62—64; II, 4—6).

An der Verfolgung und Bekämpfung des Angreifers soll sich auch die Landbevölkerung des bedrohten Partners aktiv beteiligen (I, 65 ff; II, 7—10). Wenn der Helfer Erfolg gehabt hat, soll er den vertriebenen Partner wieder in seine frühere Herrschaft einsetzen (I, 69 f; II, 11 f).

In zwei Fällen wird den Vertragspartnern die gegenseitige Benachrichtigungspflicht auferlegt. Sie gilt für den Fall, dass ein Partner davon Kenntnis bekommt, dass entweder ein Einzelner oder eine Stadt gegen den anderen Partner einen Aufstand (*bartum*) vorbereite²⁰² (II, 16—18, 19—21), oder dass

ein fremdes Land gegen den Partner feindliche Handlungen unternehme (»die Feindschaft ergreift«)²⁰³ (II, 22 f; 24 f).

In drei Gruppen von Bestimmungen werden geregelt die Ansprüche des militärisch Gefährdeten auf den Beistand seitens seines Bundesgenossen. Dabei werden drei Grade vom Gefährdung unterschieden.

Als den einfachsten Fall betrachtet man den Ausbruch von Feindseligkeiten in einer Stadt, die im Bereich eines Partners gelegen ist und gegen ihren Herrscher »die Feindschaft ergreift«. In solchem Fall gilt diese Stadt auch gegenüber dem anderen Partner als verfeindet. Sie soll nunmehr von beiden Bundesgenossen bekämpft werden. Die dabei gemachte Beute soll derjenigen Truppe verbleiben²⁰⁴, die sie in Besitz genommen hatte. Die zurückeroberte Stadt fällt jedoch ihrem früheren Herrscher zurück (II, 26—33; 34—41).

Als den zweiten Grad des Gefährdetseins sieht man den Fall an, dass sich irgendein Land gegen einen Partner feindlich erhebt (»Feindschaft ergreift«). Wenn dieser seinen Bundesgenossen (Mitpartner) um Hilfe ersucht, darf jener sie ihm nicht verweigern. Er hat jedoch das Recht zu bestimmen, ob seine Hilfstruppen entweder zum Kampf mit dem Feind, oder nur zum Wachdienst im Inneren des Landes verwendet werden sollten. Im letzteren Fall können sie keinen Anspruch auf die Beute erheben (II, 42—51; 52—62).

Am meisten gefährdet gilt die Situation desjenigen Partners, der von einer gewaltigen Übermacht (*nukurtu dannu*) bedroht wird, namentlich wenn der Feind in sein ganzes Land eingedrungen war. Falls im Land des anderen Partners inzwischen noch Ruhe herrscht, ist er verpflichtet, an der Spitze seiner Elitetruppen (*hurādu*)²⁰⁵ dem bedrängten Partner zu Hilfe zu kommen. Ist dieser Bundesgenosse verhindert, selbst in den Kampf zu ziehen, so soll der Grosskönig das Kommando einem »grossen Herrn« (*bēlu rabū*)²⁰⁶ überlassen. Šunaššura soll unter den gleichen Umständen seinem Erbsohn das Kommando nur provisorisch anvertrauen (II, 63—69; III, 2—6).

Mehr abstrakt formuliert erscheint die gleichfalls paritätische Bestimmung, wonach derjenige, der gegen den hethitischen Grosskönig »Feindschaft ergreift«, automatisch auch mit Šunaššura verfeindet werde. Ebenso wird derjenige, der gegen Šunaššura »Feindschaft ergreift«, von selbst mit dem Grosskönig verfeindet. Beide werden den gemeinsamen Feind bekämpfen (III, 7—10—; 11—13). Dieser Grundsatz ist übrigens bereits früher kasuistisch angewandt worden (I, 63 f; II, 6 und II, 27; 36), nunmehr wird er in allgemeiner Fassung verkündet.

In einer weiteren Gruppe von drei Bestimmungen zeigt sich das Bestreben, den Kreis der verantwortlichen Personen im beiderseitigen Interesse zu erweitern.

Zunächst verpflichten sich der hethitische Herrscher und Šunaššura, dass jeder von ihnen einen etwaigen Aufwiegler zur Verantwortung ziehen werde, falls sich dieser auf seinem Gebiet gegen den anderen Bundesgenossen betätigen wollte (III, 14 f; 16 f).

Die Verpflichtung zum gegenseitigen loyalen Verhalten wird auch auf die beiden Länder, Hatti und Kizzuwatna, ausgedehnt, indem man diesen verbietet, einen bösen Aufstand (*bartam limmutam*) gegeneinander ins Werk zu setzen (III, 18 f; 20 f).

Dem einzelnen Einwohner wird zur Pflicht gemacht, jedes abfällige Gerede, das er von einem Feind vernimmt und das sich gegen den anderen Verbündeten richtet, diesem mitzuteilen (III, 22—24; 25—27).

Die letzte paritätische Vorschrift (III, 28—30; 31—34) verpflichtet beide Partner, gegen einen Boten des anderen Partners nichts Böses zu unternehmen; insbesondere solle man gegen ihn nicht »mit Zauberkraut« vorgehen. Wenn Šunaššura selbst kommt, gelten für ihn dieselben Begünstigungen.

Diese ziemlich lange Reihenfolge von parallelen paritätischen Bestimmungen wird nun mit einem schlichten Lobpreis (einer Doxologie) auf die Einigung der Länder Hatti und Kizzuwatna²⁰⁷ abgeschlossen. Zugleich wird der Wunsch nach gegenseitigen guten Beziehungen (*atterūtu*)²⁰⁸ hervorgehoben (III, 35 f).

Wie wir bereits oben erwähnt haben, enthält der älteste Abschnitt — der jetzige zweite Abschnitt (I, 49—III, 36) — einen regelrechten paritätischen Vertrag. Dieser ist wahrscheinlich damals abgefasst und geschlossen worden, als es Šuppiluliuma gelungen war, das Land Kizzuwatna mit dem Hethiterreich zu vereinigen. An Beispielen aus früherer Zeit fehlte es nicht; so gab es aus der Wende vom 15. zum 14. Jahrhundert Reste von paritätischen Verträgen mit Eḫeja sowie mit Paddatiššu (KUB XXXIV, 1) (CTH 26).²⁰⁹ Der paritätische Vertrag blieb so lange in Geltung, bis man später zu seinem Inhalt die Bestimmungen des jetzigen dritten Abschnitts (III, 37—IV, 39) hinzufügte und man dadurch dem so erweiterten Inhalt ein nichtparitätisches Gepräge gab.

Dieser Übergang vom paritätischen zum nichtparitätischen Vertrag vollzog sich keineswegs schlagartig, sondern er erfüllte sich nach und nach zu Lebzeiten Šunaššuras. Als zeitgemässe Erkenntnisquellen kommen zwei, leider stark beschädigte Urkunden in Betracht. In beiden wird Šunaššura als einer von den Vertragspartnern eingeführt, so dass wir mit Recht die beiden Texte der Zwischenzeit ihm zurechnen können.

Das erste von diesen zwei Dokumenten ist 1924 von E. F. Weidner als KUB VII, 81 (KBo XIX, 39 = CTH 41, II) veröffentlicht und 1925 von A. Goetze als »Das hethitische Fragment des Šunaššura-Vertrags« besprochen worden.²¹⁰ Die Vermutung der beiden Gelehrten, darin die Fortsetzung des Šunaššura-Vertrages in hethitischer Sprache gefunden zu haben, hat sich nicht bewahrheitet. Dagegen spricht vor allem die verschiedene Diktion. Anstatt der gleichlautenden Parallelbestimmungen wird der totalitäre Charakter durch die Feststellung gekennzeichnet, dass die Regelung (akk. *awat*) für Šunaššura »ebenso (heth. *apeniššan*, bzw. akk. *qatamma*) sein sollte« (II, 5; III, 8; 14). Die erhaltenen Fragmente lassen Reste eines paritätischen Vertrages erkennen, jedoch bereits in einer späteren, weniger strengen Form. Überdies findet man in KUB VIII, 81 den Strafsatz der Lieferung von 12 Häuptionen (III, 1), was wenigstens im erhaltenen KBo I, 5 noch nicht vorkommt.

Das zweite Dokument aus der Zwischenzeit war von Heinrich Otten erkannt und ist 1955 als KUB XXXVI, 127 (= CTH 181) veröffentlicht worden. Soweit die wenigen Teilübersetzungen^{211, 212} es erlauben, können wir darin die rechtliche Stellung Šunaššuras noch immer als eine überwiegend paritätische bezeichnen. Denn in einem Krieg, in den einer von den Vertragspartnern verwickelt war, blieb es dem anderen freigestellt zu entscheiden, ob er dem

Kämpfenden zu Hilfe kommen, oder ihm seine Hilfe versagen und neutral bleiben konnte.

Andererseits war Šunaššura gegenüber dem hethitischen Grosskönig einseitig gebunden, im Kriegsfall dem König von Mitanni den Durchgang durch das Land Šuwanta (oder *SU-wanta*)²¹³ zu verweigern und zu verhindern. Dies alles änderte sich durch die Vorschriften des jetzigen dritten Abschnittes.

Der dritte Abschnitt des Vertragskernes (III, 37—IV, 39) bedeutet im Vergleich zum Vorhergehenden einen völligen Umschwung in der Entwicklung des ganzen Geschehens. Seine 66 Zeilen werden durch waagrechte Linien in 13 Absätze eingeteilt. In fünf Fällen (bzw. in sechs,²¹⁴ falls auch in IV, 1) von ihnen wird am Beginn des Wortlautes das Umstandswort *šanitam* vorangestellt. Dieses Adverb bedeutet laut AHW, S. 1164: »Anderes«, »etwas anderes«, »neues Thema« oder ugaritisch (AHW 1165, 4 b) auch »zusätzlich«. Der antike Urkundenschreiber hat dadurch angekündigt, dass der Inhalt von diesen fünf (bzw. sechs) Bestimmungen etwas Anderes, Neues enthielt. Im dritten Abschnitt gibt es tatsächlich keine paritätischen Doppelbestimmungen mehr. Die neuen Rechtssätze sind ein Ausdruck des Willens des hethitischen Grosskönigs, nicht mehr ein Ergebnis des paritätischen Zusammenwirkens von zwei gleichberechtigten Partnern. Daran ändert nichts die Tatsache, dass sich der hethitische Grosskönig als Suzerän namentlich in seinen ersten Äusserungen noch sehr bemühte, dem Vasallen gegenüber huldvoll aufzutreten, offenbar mit dem Bestreben, um Šunaššura noch weiterhin bei der Stange zu halten. Denn alles weist darauf hin, dass die gesamte Neuerung auf eine Schwächung der Stellung Šunaššuras hinauslief. Anstatt mit zwei gleichberechtigten Partnern haben wir es nunmehr mit einem Suzerän zu tun, dem sein Vasall gegenübersteht.

Deutlich zeigt sich dies in der Bestimmung über die gemeinsamen Feinde. Gemäss dem zweiten Abschnitt ward derjenige, der sich mit einem Partner verfeindet hatte, von selbst zum Feind des anderen Partners. Gemäss der neuen Fassung im dritten Abschnitt gilt dies jedoch nicht mehr zugunsten des Vasallen, sondern nur des Suzeräns. (IV, 11—13).

Den dritten Abschnitt beginnt Šuppiluliuma mit dem Versprechen, dass er dem Šunaššura Hilfe leisten werde, falls eine seiner Städte von den hurritischen Städten angegriffen und erobert werden sollte. Dabei vergisst er keineswegs, Šunaššura an den Anteil hethitischer Truppen an der etwaigen Beute zu erinnern. Das in Aussicht gestellte Rückerstatten einer eroberten Stadt deutet er als seinen Willen, das Gebiet des Vasallen zu vergrössern (III, 37—44).¹²⁵ Sollte jedoch von den vereinigten Truppenteilen eine hurritische Stadt erobert worden sein, so nimmt Šuppiluliuma das Erwerbsrecht für sich allein in Anspruch, während Šunaššura lediglich mit einer wohlwollenden Behandlung seiner eventuellen Wünsche getröstet bleiben sollte (III, 45—47).²¹⁶ Selbst dieses kleine Zugeständnis musste Šunaššura mit einem dauernden Verzicht seines Landes auf eine eventuelle neue Verbindung mit dem Hurriterreich²¹⁷ entgelten (III, 48 f). Dieses Verbot sollte ohne jede zeitliche Beschränkung Geltung haben.

Weiter versichert Šuppiluliuma seinem Vasallen, dass es dem hurritischen König nie gelingen werde, hinter dem Rücken Šunaššuras einen Ausgleich zu schliessen. Der Suzerän werde sich dazu weder durch ein Königsgeschenk

(*šulmānu*)²¹⁸ noch durch das verlockende Angebot, Kizzuwatna für das Hethiterreich zu annektieren, verleiten lassen (III, 50—63).

Weiter verspricht der Suzerän, dass er die bereits dem Šunaššura überlassenen Kaufleute und Einwohner aus der Stadt Urušša²¹⁹ den Hurritern selbst auf ihr ausdrückliches Verlangen nicht zurückgeben werde (IV, 8—10).

Šuppiluliuma bemüht sich auch, alle Zweifel Šunaššuras an der Festigkeit der hethitischen Zusicherung im Kriegsfall Hilfe zu leisten, zu zerstreuen. Zugleich erinnert er jedoch Šunaššura an die Verpflichtung, dass er als Vasall dazu die gleiche Zahl von Kriegern und Pferden bereitstellen müsse (IV, 14—18).

In den letzten vier Bestimmungen steht die Förderung von den hethitischen Interessen unverhüllt im Vordergrund. Eine von ihnen, wonach ein Feind des Suzeräns auch mit dem Vasallen als verfeindet betrachtet werde, haben wir schon erwähnt (IV, 11—13).

Eine neue der Parität völlig widerstrebende Bestimmung legt dem Šunaššura die Verpflichtung auf, seinem Oberherrn für einen Krieg mit einem (wohl grösseren) Land — als Beispiele werden die Länder Hurri und Arzawa²²⁰ genannt — ein Kontingent von 100 Pferdegespannen und 1000 Kriegern bereitzustellen. Während sich dieses Kontingent auf dem Wege zum Grosskönig befindet, bestreitet dieser die Kosten der Verpflegung; offenbar wird von ihm das Kontingent bereits als ein regelmässiger Bestandteil der bewaffneten Macht des hethitischen Herrschers betrachtet. Šunaššura selbst soll den Krieg persönlich mitmachen; sein Platz sei im Feldlager, an der Seite des Suzeräns.

Rechtsgeschichtlich sehr interessant ist der vorletzte Absatz des dritten Abschnittes (IV, 17—24). Darin gibt sich Šuppiluliuma grosse Mühe, dem Šunaššura einzureden, dass die früheren Bande mit den Hurritern nunmehr gelöst wären.

Der hethitische Herrscher hatte bereits in seinem historischen Rückblick den Hurriterkönig des Eidbruches beschuldigt (I, 25). Daraus folgerte er, dass »nunmehr das Land Hatti und das Land Kizzuwatna vom Schwur bei den Göttern fürwahr gelöst« wären (I, 34 f). Wohl mit Rücksicht darauf forderte Šuppiluliuma seinen Vasallen nunmehr auf, »die Tafel mit dem Eid bei den Göttern« auszulöschen, das Wort (= die Vertragsbestimmungen) des »Mannes« von Hurri zu verwerfen« (IV, 25—26). Dies wären die Voraussetzungen für die weitere konstitutiv wirkende Feststellung: »Keineswegs ist Šunaššura (mehr) ein Untertan des hurritischen 'Mannes' (= Herrschers) (= *apunamma Šunaššura ūl ša ameli Hurri aradzu*)²²¹ (IV, 27.« Zugleich kündigte der Suzerän an, dass er zusammen mit dem Vasalen eine andere Vertragstafel machen wolle (IV, 50). Šunaššura mußte sich zugleich eine neue Einschränkung gefallen lassen. Künftig dürfte er zum hurritischen Herrscher keinen Boten mehr senden. Er sollte aber auch keinem Boten aus dem Land Hurri Einlass ins Innere seines Landes gewähren (IV, 28—31). Mit anderen Worten, Šunaššura ging damit des Rechtes verlustig, mit dem bedeutendsten Nachbarn Beziehungen durch den Austausch von gegenseitigen Botengängern zu pflegen (*ius legationis activum et passivum*).

Ähnlich wie der zweite Abschnitt mit einer paritätischen Vorschrift den beiderseitigen Boten die gute Aufnahme sichern sollte (III, 28—34), endet zwar der dritte Abschnitt gleichfalls mit einer Bestimmung über den Boten, der dem Adressaten einen Brief auf einer Tontafel überbringt. Falls die mündlichen Erklärungen des Boten mit dem Inhalt des Briefes nicht übereinstimmen, soll ihm der Vasall keinen Glauben schenken (IV, 32—39).

Bevor wir aus allen diesen nichtparitätischen Bestimmungen des dritten Abschnittes unsere Folgerungen ziehen, wollen wir uns vorher noch den Inhalt des bisher reservierten ersten Abschnittes des Vertrages KBo I, 5 ansehen. Unter Berücksichtigung der Übersetzung von E. F. Weidner besagt der Text:

38. Die Hurriter nennen den Šunaššura *ardam* (eigentlich »Sklaven«);
39. jetzt aber machte ihn Meine Sonne zu einem wahren König.
40. Šunaššura soll vor Meiner Sonne erscheinen, das Antlitz (bzw. die Augen)
41. Meiner Sonne soll er schauen! Sobald er vor Meiner Sonne erscheint,
42. (sollen) die Grossen Meiner Sonne von (ihren) Sitzen (aufstehen), ihm gegenüber soll
43. niemand sitzen bleiben! Sobald (er will), soll er später nach dem Lande Kizzuwatna
44. (heim)kehren.
45. Wann immer Meine Sonne ihn ruft: 'Erscheine vor mir', <soll er kommen>;
46. wenn er (dann) nicht zu kommen wünscht, so soll, welchen Sohn von ihm Meine Sonne
47. benennt, dieser vor Meiner Sonne erscheinen!
48. Meiner Sonne braucht er aber²²² keinen Tribut²²³ zu liefern.

Mit seinem bloss elf Zeilen umfassenden Text ist der jetzige erste Abschnitt (I, 38—48) unter allen der kürzeste. Dabei bietet er viel rechtsgeschichtlich Interessantes. Er ist wohl wegen seiner Bedeutung an die Spitze gestellt worden. Er dürfte gleichzeitig mit dem dritten Abschnitt (III, 37—60) in den Text von KBo I, 5 eingefügt worden sein. Šuppiluliuma I. setzt sich darin zum Ziel, Unklarheiten über das gegenseitige Verhältnis zwischen dem Suzerän und dem Vasallen zu beseitigen.

In dieser Hinsicht ist schon der erste Satz aufschlussreich. Mit einem psychologischen Feingefühl wird ein Vergleich zwischen dem hurritischen *ardum* (Sklaven; Untertanen) und dem hethitischen vermeintlichen wahren König gezogen. Dabei hat der Satz, dass der Suzerän den Šunaššura zu einem wahren König gemacht habe, unter den modernen Forschern eine allzu grosse Beachtung gefunden. Denn beim näheren Zusehen erweist sich diese Behauptung als eine hethitische Prahlerei. Wie wir bereits festgestellt haben, wird Šunaššura in etwa 82 Fällen, in denen sein Name im Vertragstext vorkommt, kein einziges Mal als König bezeichnet. Ob er in dem lückenhaften Teil der Einleitung (I, 1—4) als König erwähnt worden ist, lässt sich weder bejahen noch verneinen.

Die Untertänigkeit eines Vasallen gegenüber seinem Suzerän zeigte sich einerseits in der Erfüllung der Hoffahrtspflicht, andererseits in der Entrichtung des alljährlichen Tributes. Während Šunaššura von der Tributleistung an den

Suzerän völlig befreit wurde, hielt Šuppiluliuma an der Hoffahrtspflicht zähe fest. Er erklärt sie zwar nicht ausdrücklich für obligatorisch, sondern er versichert dem Vasallen, dass er beim Erscheinen vor dem Grosskönig diesen Antlitz (bzw. Augen) schauen soll. Dies bedeutet natürlich, dass er vor jenem keine Proskynese zu vollziehen verpflichtet war. Ein weiteres Ehrenprivileg verpflichtete alle um den hethitischen Herrscher versammelten Adeligen, dass sie sich bei der Ankunft Šunaššuras von ihren Sitzen erheben mussten.

Damit der Kontakt zwischen dem Suzerän und Šunaššura erhalten blieb, behielt sich der hethitische Oberherr vor, den Vasallen auch später nach seinem Ermessen zu sich berufen zu können. Auch für diese neue Verpflichtung wurde dem Vasallen zugesichert, nach Wunsch an seiner Stelle einen seiner Söhne zum Suzerän senden zu können. Natürlich konnte als solcher Stellvertreter nur ein dem Oberherrn angenehmer Königssohn fungieren. Allgemein wurde dem Vasallen versprochen, dass er nach Erledigung der Hoffahrt frei nach Kizzuwatna zurückkehren konnte.

Dem hethitischen Grosskönig als Suzerän werden im ersten und im dritten Abschnitt keine Obliegenheiten auferlegt. Durch seine Zusagen verpflichtet er sich meist mit irgend einem Vorbehalt, so wenn er verspricht, dass er dem Vasallen gegen die hurritische Bedrohung im gemeinsamen Kampf zu Hilfe kommen werde (III, 37—39), oder wenn er dem Vasallen zuredet, dem hethitischen Versprechen von Hilfeleistung Vertrauen zu schenken, allerdings unter der Voraussetzung, dass der Vasall in gleicher Zahl Pferde und Krieger für den Kampf bereitstellen mag (IV, 14—18). Es ist merkwürdig, dass der Eid eigentlich nur in der Einleitung (I, 2) im Zusammenhang mit diesem Vertrag erwähnt wird. Um so mehr muss man bedauern, dass die Sanktionen nicht erhalten sind.

Šunaššura fühlte sich wohl gewohnheitsrechtlich dem Suzerän zur Hoffahrt verpflichtet, sei es dass er damit seinen ersten Gang zur Huldigung absolvierte, sei es dass er später einer königlichen Einladung Folge leistete.

Weitere Verpflichtungen erwuchsen dem Šunaššura aus den Bestimmungen des dritten Abschnittes; für diese gab es keine Erleichterungen und keine Privilegien. Hierher gehörte vor allem das Verbot, dass sich Kizzuwatna jemals in Zukunft dem Hurriterland anschliessen (»zuwenden«) wollte. Die nächste Folgerung daraus verbot jeden Verkehr durch Botengänger zwischen Kizzuwatna und dem Hurriterland. Vom hethitischen Oberherrn wurde die Errichtung einer neuen Vertragstafel angeregt. Eine solche ist bisher noch nicht gefunden worden. Es ist kaum zweifelhaft, dass diese Tafel die Verpflichtung Šunaššuras enthielt, dem hethitischen Suzerän für einen grösseren Krieg, (etwa mit Arzawa oder dem Hurriterland) ein Kontingent von 100 Pferden und 1000 Kriegern bereitzustellen. Zugleich sollte Šunaššura selbst an der Seite der Grosskönigs am Krieg teilnehmen.

Vergleicht man die Rechte und die Obliegenheiten beider Vertragspartner, so ist es leicht einzusehen, dass nach der endgültigen Fassung von KBo I, 5 der hethitische Grosskönig als Suzerän, Šunaššura aber als sein ihm untergeordneter Vasall tätig war. Die durch den dritten Abschnitt geschaffene Ordnung bedeutete die endgültige Oberherrschaft des Hethiterreiches über Kizzuwatna und über Šunaššura.

Somit begreift man, wieso es — wie dies A. Goetze (Kizzuwatna S. 80) festgestellt hat — nach Šunaššura keinen König von Kizzuwatna mehr gab. Auch die Götter von Kizzuwatna, die in den Staatsverträgen aus der Zeit von Šuppiluliuma²²⁴ noch zu Zeugen und Garanten angerufen wurden, werden seit Muršil II. und seit Muwatal nicht mehr beachtet. Nur in einigen ägyptischen geschichtlichen Texten (im Bericht von der Schlacht bei Qadeš,²²⁵ in einigen Briefen von Ramses II. und im Vertrag zwischen Ramses II. und Hattušil III.) werden sie noch erwähnt. Zum letzten Mal kommt der Name Kizzuwatna in einem Feldzugsbericht von Salmanassar III. (858—824) vor, wie H. M. Kümmel²²⁶ dies feststellt.

Der Šunaššura-Vertrag ist somit zum Schwanengesang von Kizzuwatna geworden.

Der Šunaššura-Vertrag war in seiner Schlussfassung (KBo I, 5) laut den bisherigen Ausführungen nichtparitätisch. Allerdings wären die im zweiten Abschnitt enthaltenen 14 (bzw. 12) Bestimmungen, für sich betrachtet, zweifellos paritätisch. Dieser Umstand hatte zur Folge, dass hochangesehene Hethitologen meinten, dass das gesamte KBo I, 5 paritätisch gewesen sei. Man darf jedoch nicht übersehen, dass nach der Doxologie (III, 35 s) noch ein dritter Abschnitt ohne Parallelvorschriften folgt. Überdies ist nunmehr ein kurzer nichtparitätischer Abschnitt (I, 38—48) vor den (ursprünglich) paritätischen zweiten (I, 49—III, 36) eingeschaltet worden. Infolgedessen sind nunmehr die vereinigten drei Abschnitte als Ganzes (KBo I, 5) betrachtet, zu einem nichtparitätischen Vertrag umgestaltet worden.

3. Opombe k slovenskemu besedilu

¹ V naslednjem objavljam razširjeno predavanje o neparitetnem značaju Šunaššurove pogodbe. V prvotni obliki sem ga podal na 31. mednarodnem zasedanju znanstvenega združenja Société Internationale Fernand de Visscher pour l'histoire des droits de l'Antiquité v Trstu, dne 23. septembra 1976, drugič pa v skrajšani obliki na 28. mednarodnem srečanju asiriologov (Rencontre Assyriologique internationale) na Dunaju dne 7. julija 1981. Delni izvleček je izšel v zborniku Archiv für Orientforschung, Beiheft 19, 1982, Vorträge, 168—171.

Zdi se mi potrebno ugotoviti, da mi je razprava »Storia politica hittita — I. Šunaššura, ovvero: della reciprocità«, ki jo je ugledni italijanski hetitolog Mario Liverani objavil v reviji Oriens Antiquus (vol. XII, 267—297, Roma 1973), prišla v roke šele čez dva meseca potem, ko sem opravil svoje predavanje v Trstu. Sicer pa imata oba spisa le malo stičnih točk, ker Šunaššurovo pogodbo obravnavata vsak s svojega zornega kota.

² Za nadaljnja izvajanja prihajajo v poštev zlasti: E. F. Weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi. Boghazköi-Studien (= BoSt) H. 8—9, Leipzig 1923. — Johannes Friedrich, Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache. I. (MVAeG 31, 1, 1926); II. (MVAeG 34, 1, 1936), Leipzig. — Guy Kestemont, Diplomatie et Droit international en Asie Occidentale (1600—1200 av. J.-C.) Louvain-La Neuve 1974. — Iz poznejšega časa je nekaj pogodb iz novoasirske dobe, prim. V. Korošec, Quelques traités de l'époque néo-assyrienne. In honorem Henrici Lévy-Bruhl.

Romanitas III. Rio de Janeiro, 1961, 261—277. — Po svoji vsebini spadajo v isto skupino tudi v aramejski pisavi in jeziku pisane pogodbe, ki jih je objavil André Dupont-Sommer (v sodelovanju z abbéjem Jeanom Starckyem) kot Les inscriptions araméennes de Sfiré (Stèles I et II). Mémoires... de l'Académie des inscriptions et belles lettres, XV, Paris 1958, ter Une inscription araméenne inédite de Sfiré. Beyrouth. Liban 1958 (Bulletin du Musée de Beyrouth 1956, 13, 23—41).

Za pravne razmere pri Hetitih prim. zlasti A. Goetze, Kulturgeschichte des Alten Orients: Kleinasien, 2. izd., München 1957. — Prim. G. Walser, Neuere Hethiterforschung. Historia. Einzelschriften H. 7. Wiesbaden 1964 (sodelovali H. Otten, A. Goetze, E. v. Schuler, H. G. Güterbock, in dr.). — O. R. Gurney, The Hittites (Pelican Book A 259), 3. izd., London, 1961. — H. G. Güterbock, Authority and Law in the Hittite Kingdom, JAOS suppl. 17, 1594, 16—24.

³ Tako nastopa kolektiv v nekaterih akademskih pogodbah obenem z individualnim pogodbenikom. To se zgodi v pogodbenih sankcijah v pogodbi, sklenjeni med Šuppiluliumom in Sattivazom skupaj s »Huritskimi ljudmi« (*ù amelūti Hurri*) (BoSt 8, str. 32 ss, vv. 59—75.). — Še bolj je to poudarjeno v pogodbi med Sattivazom in Šuppiluliumom (BoSt 8, str. 48, vv. 8, 25—36; 44—62). — Podobno je v hetitski pogodbi, ki jo je sklenil Šuppiluliuma s svakom Huqqanom, skupaj z ljudmi dežele mesta Hajaša (glej J. Friedrich, MVAeG 34, 1, 1930, str. 132, vv. 30 do 59). — V drugih primerih sklepa hetitski vladar pogodbo samo s kolektivnim pogodbenikom. Prim. Aharon Kempinski in Silvin Košak, WO V, 1970, 191 ss. Drug tak primer je bila pogodba, ki jo je Hattušil III. sklenil s prebivalci mesta Tiliura in sosednjih mest (glej Einar von Schuler, Die Kaškäer. Berlin 1965, str. 109—112).

⁴ Za besedilo in prevod glej François Thureau-Dangin, Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften (= SAK) (VAB I, 1), Leipzig 1907, str. 11—20; Edmond Sollberger et Jean-Robert Kupper, Inscriptions royales sumériennes et akkadiennes (= IRSA). Editions du Cerf. Paris 1971, str. 47—55. Profesorju g. D. O. Edzardu (München), ki mi je ljubeznivo stavil na vpogled svoj najnovejši nemški prevod besedila, se tudi tu iskreno zahvaljujem.

⁵ Glede datiranja vobče sledim navedbam v Cambridge Ancient History (= CAH), 3. izdaja; za hetitske vladarje pa tudi navedbam pri A. Scharff in Anton Moortgat, Ägypten und Vorderasien im Altertum. München 1950, str. 492 ss.

⁶ IRSA, I. c., str. 50—54 (a—f).

⁷ F. Thureau-Dangin, SAK, Leipzig 1907 (= VAB I, 1), stožec n, str. 37—40.

⁸ C. J. Gadd, A New Incident. RA 27, 1930, str. 125: »At that time Entemena, governor of Lagaš, made brotherhood with Lugal-kiniše-dudu, governor of Erech.« (= IRSA, IC 7h, str. 70 s). — Avtorja zbirke IRSA označujeta »ta tekst kot nedvomno najstarejši ohranjeni diplomatski dokument«. Kolikor se po začasnih poročilih zdi, utegnejo biti še starejše pogodbe iz Eble (= Tell Mardikh), izkopane okoli leta 1974. Glede tega prim. geslo Ibla (Ebla): A. Filološko (Giovanni Pettinato) in B. Arheološko (Paolo Matthiae) v Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie, V, 1976, str. 9—13; 13—20. Prim. tudi P. Matthiae, Ebla. Un impero ritrovato. Torino 1977. Prim. članke v reviji Akkadica (Bruxelles), zlasti v Relations entre les royaumes d'Ebla et de Mari au troisième millénaire, d'après les Archives royales de Tell Mardikh-Ebla (Akkadica 2, 1977, 20—28).

⁹ O tem več pozneje. glej str 59.

¹⁰ Hammurabijev zakonik, vklesan v črni diorit, je bil najden pozimi 1902 v Suzah. Še isto leto ga je klasično prevedel Vincent Scheil v Mémoires de la Délégation en Perse, IV. Preveden je v vse moderne jezike in v latinščino (slovenski prevod določb Hammurabijevega zakonika glej v ZZR 24, 1954, 53—96).

¹¹ Adam Falkenstein je pismo objavil v BagM II, 1963, str. 56 ss, (prevod str. 59) v razpravi »Zu den Inschriftenfunden der Grabung in Uruk-Warka 1960—1961« (str. 1—82).

¹² Naslednji stavek *libbam gamram itawûm* prevaja A. Falkenstein, o. c., str. 60 II, 2 f kot »odkrito govorita med seboj«.

Iz Anamovega pisma Sinmuballištu, II, 1—2: »Dá, Uruk in Babilon sta ena hiša (*bítum ištenma*); III, 25: (Odkar (sva) kralja Uruka in Babilona ena hiša« (*ištu šarri U. ù B. bítum ištenma*).

Beseda *bítu(m)* navadno pomeni »hišo«, lahko pa tudi »družino«. V tem oziru je zanimiva podobnost pri latinskem »domus« in grškem »οἶκος«. Prim. CAD, vol. 2, 1965, kjer je na strani 293 prvi stavek preveden »indeed Uruk and Babylon are one family«, v istem (pod 6 b) pomenu je citiran tudi drugi stavek.

¹³ A. Falkenstein (l. c., str. 6, op. 21) pripominja, da je to ime v stari babilonski dobi precej redko.

¹⁴ Prim. članek »Les relations internationales d'après les lettres de Mari«, objavljen v Zborniku 15e Rencontre Assyriologique Internationale: La civilisation de Mari. Liège 1967, str. 139—150.

¹⁵ Angleški prevod Etanovega mita je E. A. Speiser objavil v ANET³, str. 114 do 118. Pri tem so ločene posamezne delne verzije besedila iz stare babilonske (A-1 in 2), iz srednje asirske in iz nove asirske (C 1—6) dobe. Dodatek na strani 517 je prevedel A. K. Grayson. — Prisega kot temelj pogodbe je omenjena na strani 114 (A-2), dalje na str. 115 v srednjem asirskem in (C na str. 116, vv. 9—17) v novem asirskem besedilu.

¹⁶ Prim. dalje: geslo Etana v RIA II, str. 481 s., dalje Erich Ebeling, Ein mittelas-syrisches Bruchstück des Etana-Mythos (mit 4 Tafeln). AfO 14, 298—307, in Br. Meissner, Babylonien und Assyrien. II, Heidelberg 1925, str. 198 in passim.

^{16a} Glagolska oblika *ilakam* je prezens od *alaku* (= iti). Ker akadski prezens odgovarja našemu sedanjiku s prihodnjikovim pomenom (W. v. Soden, Grundriss der akkadischen Grammatik, AnOr 33. Roma 1952, § 78 c) in ker se (glagolska oblika) končuje na *-am*, kar pomeni, da gre za ventiv, prevajamo kot: »bo prišel« ali »naj pride (k meni)«. Glede ventiva primerjaj W. v. Soden, Grundriss der akkadischen Grammatik (AnOr 33). Roma 1952, § 82, in A. Ungnad-L. Matouš, Grammatik des Akkadischen, 4. izdaja, München 1964, zlasti § 56 a.

¹⁷ Za poznejše uporabljanje »prisege pri božanstvu (*niš ili(m)*« prim. op. 34.

¹⁸ Besedilo je prevedeno po angleškem prevodu v CAH³ II, 1, 1973, str. 10 in po nemškem prevodu v Fischer Weltgeschichte 2, 1973, str. 187.

¹⁹ Vladarja v stari babilonski dobi pogosto imenujejo »moža« njegovega mesta, npr. *Hammurabi awil Babili* (ARM II, 33, I, 12 in drugod).

²⁰ Za naša izvajanja so pomembne navedbe pri A. Ungnad, RIA II, 180 s in sicer: pod št. 133, ko je Hammurabi v svojem 31. vladarskem letu premagal Rim-Sina in uničil državo in Larsi; pod številka 132 in 134, ko je v 30. in v 32. letu ponovno premagal mesto Ešnunno; pod št. 140, ko je v svojem 38. letu mesto Ešnunno »dal preplaviti z velikim vodovjem in jo je spremenil v puščavo«.

²¹ Za Idrimija glej Horst Klengel, Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v. u. Z. Teil I: Nordsyrien. Akademie-Verlag, Berlin 1965, str. 227—231; dalje Klengelovo geslo Idrimi v RIA V, 1976, str. 32 s; dalje CAH³ II, 1, 1973, str. 433—435 in passim.

Glede datiranja kolebajo cenitve med leti 1550 (CAH³, II, 1, 1973 str. 821), ok. 1500 (H. Klengel, o. c., I. S. 219 ff in passim; RIA V, 32). Sidney Smith (gl. op. 22) na str. 63 datira 30-letno Idrimijevo vladavino s 1414—1385.

²² The Statue of Idri-mi by Sidney Smith. With an Introduction by Sir Leonard Woolley. London 1949, 108 strani.

²³ O mestu Emar glej zaenkrat H. Klengel, *Geschichte Syriens* im 2. Jahrtausend v. u. Z. I. Nordsyrien, 1965, str. 275—279 in *passim*.

²⁴ Sidney Smith, o. c., str. 16 transkribira v. 43 »bara Sutarna« (cfr. str. 71, § 2: *Bara Sutarna*); H. Klengel, l. c. in M. S. Drower (cfr. CAH, II, 1³, 856) pa pišeta Parattarna.

²⁵ Besedo *māmītum* (= prisega) izvaja CAD, vol. 1, II, str. 86, od glagola *amū* (*awū*), ki pomeni »na sodišču dokazovati, razpravljati, pogajati se s kom, misliti« in podobno. — Med pomeni za *māmītum* našteva CAD, vol. 10, I, 189—195 dvoje: 1. prisego pri kralju ali pri bogovih; 2. prekletstvo, ki naj zadene tistega, ki bi prisego prelomil.

²⁶ Samostalnika *mānaḥtu(m)* (v pluralu *mānaḥātu*) (CAD, 10, I, 203—206) in *mānaḥu* sta izpeljana od glagola *anāhu*, ki pomeni »naporno delati, izčrpati se, utruditi se«, zlasti ob obdelovanju polja. — Hammurabijev zakonik uporablja prvi samostalnik v zvezi s povračilnimi zahtevki za delo, ki ga je zavezanec opravil za drugega neuspešno, npr. poljski zakupnik, ki mu zakupno zemljišče ni obrodilo (§ 47). — Kot drugi primer navaja Hammurabi oderuškega upnika (§ 49), ki je hotel za poplačilo svoje terjatve obdržati ves pridelek dolžnikovega polja. Prim. Arthur Ungnad, *Hammurabi's Gesetz*. II, Leipzig 1909, str. 147.

V Idrimijevem napisu se samostalnik *mānaḥtu(m)* uporablja v več pomenih. Predvsem označuje storitve ali dajatve, ki jih mora Idrimi opravljati hetitskemu suzerenu. Na koncu napisa (v. 103) pa ta beseda pomeni huda doživetja, trpljenje, ki ga je Idrimi v svoji odisejadi prestal in pozneje dal napisati na ploščo (v. 103: *mānaḥtija ana šalmiya aštur* = »svoja doživetja sem napisal na svoj kip«).

²⁷ Glede dopolnitve končnice, ki je oddrobljena, soglašam z A. L. Oppenheimom (CAD, vol. 2, str. 25, 10. vrsta od spodaj).

²⁸ V novobabilonski in v novoasirski dobi se namesto *riksu* (ali *rikiltu*) uporablja *adē*, ki je samo v množini uporabna oblika od *adu*, (CAD vol. 1, I, str. 131 ss., ga splošno tolmači kot »a type of formal agreement«. Soden, *AHW*, str. 14, s. v. *adē*, ga prevaja kot prisego.

²⁹ Prim. M. Weinfeld, *Covenant Terminology in the Ancient Near East and its Influence on the West*. JAOS 93, 1973, 190 ss.

³⁰ Označbo *riksu ū māmītu* najdemo predvsem v pogodbah, ki so jih v akademskem jeziku sklenili: Šuppiluliuma-Šattivaza (doslej Mattivaza ali Kurtivaza) BoSt 8, 34, II, v. 70); Šattivaza-Šuppiluliuma (BoSt 8, 52 ss, vv. 35; 44; 52; 53 s; 63); Šuppiluliuma-Tette (BoSt 8, 58 ss, vv. II, 26 s; III, 25; IV, 45, 46 s, 48 s, 53 s); Šuppiluliuma-Aziru (BoSt 8, 70 ss, vv. I, 15; II, 10 s; [12], 13, 17). — V hetitski pogodbi, ki jo je Muršil II. sklenil z Duppi-Tešupom, še nahaja ta označba šele v splošnih sankcijah (MVAeG 31, 1, 1926, str. 24, vv. IV, 19 s, 21, 23, [38]). V osnutkih za pogodbo med Muršilom II. in Niqmepom v PRU IV je označba *riksu ū māmītu* vsaj delno ohranjena na str. 86, vv. 5' in 6' in str. 90, v. 14'.

³¹ Prim. npr. v pogodbi med Šuppiluliumom in Šattivazom (BoSt 8, 24 ss, vv. II, 23, 38, 58, 59) ter v pogodbi med Šattivazom in Šuppiluliumom (BoSt 8, 48 ss, vv. II, 10, 25, 26).

³² *Rikiltu* pomeni isto kakor *riksu* (ali *rikšu*) in se oba kot enakovredna uporabljata. Imam pa vtis, da *rikiltu* zveni slovesneje kakor *riksu*. *Rikiltu* je večkrat uporabljena v paritetni pogodbi med Hattušilom III. in Ramzesom II. (BoSt 9, str. 112—123); to se zgodi nedvomno enkrat (I, 14), najbrž pa še dvakrat (I, 1 in 11). — Z besedo *rikiltu* je v podpisu (kolofonu) tudi označena po-

godba, ki sta jo sklenila hetitski kralj Muvatal (1315—1290) in njegov vazal Alakšandu iz Viluše (MVAeG 34, 1, 1930, str. 82. s. A: B 51' in C 19).

V hetitskih pogodbah, napisanih v akademskem jeziku, je beseda *rikiltu* uporabljena v besedilu pogodbe med Hattušilom III. in Bentešinom (KBo I,8 + KUB III,8 + 408/u = CTH 92). Tako je plošča s pogodbenim besedilom imenovana *ṭuppu ša rikilti ū ša māmiti* (I,24). Pogodbeni zavezanec imenuje sam sebe: *a[naku ša māmiti ū ša rikilti]* = »Jaz, [(mož) prisege in zaveze]« (II, 8). E. F. Weidner dopolnjuje to vrzel z *riksi*, najbrže pomotno. Sama beseda *rikiltu* je v besedilu te pogodbe uporabljena trikrat (na straneh 124 ss, vv. 6, 9, 29), vsakič pa pomeni isto kakor *riksu* sam.

³³ Od primerov, navedenih v CAD, vol. 10, I, str. 190—192 je najbolj značilen v PRU IV, str. 284, muz. štev. 19. 68, vv. 2—5: Niqmadu, kralj mesta Ugari-ta, in Aziru, kralj dežele Amurru, sta med seboj sklenila (pogodbo s) prisege (*māmītam ina berišunu itepšunim*)«.

³⁴ V dolgem seznamu besednega kazala navaja J. Friedrich (MVAeG 34, 1, 200) citate, v katerih se uporablja *nīš ili* (prisega pri božanstvu). V pretežni večini teh primerov pomeni ta zveza prisego, v nekaterih pa nedvomno celotno pogodbo. Tako Muršil II. govori Targašnalu (MVAeG 31, 1, 1926, str. 60 s, II, 9): »In ker sem vam (= arzavskim vazalom) dal (samo) eno pogodbo (»prišego pri božanstvu«), bodite med seboj edini, kakor imate (samo) eno pogodbo (»prisego»).« Podobno pravi Kupanta-KAL-u (MVAeG 31, 1, 1926, str. 144, vv. II, A 21 s: »Ker sem vam dal eno pogodbo (»prisego«), bodite tudi vi edini!«

³⁵ V kolofonu k pogodbi s Huqqanōm se pravi ŠA I[Huqqan]a-a li-in-ki-ja-aš (MVAeG 34, 1, 1930, str. 136). — Za *lingaiš* primerjaj sedaj podrobno obdelavo v H. G. Güterbock-Harry A. Hoffner, *The Hittite Dictionary*, vol. 3, fasc. 1. Oriental Institute of the University of Chicago 1980, str. 64—71.

³⁶ Samostalnik *išhiuli* srečamo že v starih kapadoških aširskih tekstih in pomeni najbrž mezdne nagrade (Benno Landsberger, *Symbolae Hrozny*, III = Archiv Orientalní, XVIII, 1950, str. 342, opomba točka 5). — V arzavskih pogodbah, ki so bile napisane v hetitsčini, se *išhiul* uporablja v kolofonu pogodbe z Manapa-Dattom (MVAeG 34, 1, 1930, str. 18, vv. 51 s); v besedilu pomeni včasih celotno vazalno pogodbo, včasih pa samo določeno, npr. vojaški sektor (MVAeG 34, 1, 1930, str. 10, v. 61, Manapa-Datta, o. c., str. 58, vv. 8 in 10; str. 66, III, v. 3, Alakšandu, MVAeG 31, 1, 1926, str. 138, v. E 25, Kupanta-KAL).

Izven pogodb *šo išhiul* uporabljali tudi v službenih upravnih navodilih, tako za prastaro ureditev mestnih prav glede kaznovanja kapitalnih hudodelcev: v nekaterih mestih s smrtjo, v drugih z izgnanstvom. Prim. E. v. Schuler, *Hethitische Dienstanweisungen*. AfO. Beiheft 10. Graz 1957, str. 3 (8); str. 47, vv. III, 11—14.

³⁷ Za *rakāsu* gl. W. v. Soden, AHW, str. 945—947. — V Hammurabijevem zakoniku se ta glagol uporablja za praktično manj navadne dejanske stane. Glej §§ 194 (nepoštena dojlja); § 151: žena je zavezala moža, da ji je z listino zagotovil, da njegovi upniki ne bodo od nje terjali, da plača njegove dolgove; § 253 (nepoštene oskrbnik ni obdelal polja, ki mu je bilo zaupano). Prim. tudi § 109 (v krčmi »so se povezovali«, to je: zbirali so se hudodelci).

³⁸ Oblika *ú-ra-ki-su* bi se v klasični babilonščini morala pisati kot *ú-ra-ak-ki-su*, ker je izvedena od infinitiva *ru-uk-ku-šu*, ki je II, 1 ali »D« oblika s podvojitvijo osrednjega konzonanta (prim. AHW, str. 947). Ker je s to obliko naznačeno intenzivnejše delovanje, jo prevaja AHW, l. c. kot »medsebojno« sklepanje, čeprav je ta medsebojnost že izražena z *ana aḫameš* (v. 3).

³⁹ Johannes Friedrich, HWB, str. 85 in 86.

⁴⁰ § 128 se v prevodu glasi: »Če si je mož vzel ženo, njene zaveze pa ni napravil (*riksātiša la iškun*, v. 38 s), ta ženska ni zakonska žena.« Točen pomen besede *riksātum* še vedno ni dognan. Pavel Koschaker (1879—1951), ustanovitelj antične pravne orientalistike, je v svojem temeljnem delu »Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon. Leipzig 1917, str. 9 s in passim«, domneval, da ta beseda pomeni pismeno obliko ženitovanjske listine. Pozneje je z ozirom na določbe §§ 27 in 28 ešnunskih zakonov, kjer se tudi navaja *riksātum* (*šakanu*) kot pogoj za veljaven zakon, povezal svojo razlago s kupnino za nevesto (*tirhatum*). Glej Symbolae Fr. Hrozný, IV, 1950, str. 220, 241 in 283 in passim. Podobno mnenje izreka Benno Landsberger, v Symbolae Iuridicae et Historicae Martini David dedicatae. II, Leiden 1968, str. 88 ss.

⁴¹ Kot asirolog je bil profesor na École Pratique des Hautes Études v Parizu. Vrh tega je bil član francoske Académie des inscriptions et belles-lettres od leta 1968. Istega leta je postal tudi dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dvakrat je predaval na SAZU kot gost. Njegovo drugo predavanje je izšlo v Razpravah IX, 1 prvega razreda SAZU z naslovom »Le babylonien, langue internationale de l'antiquité. Babilonščina — mednarodni jezik v antiki«. Ljubljana 1975.

⁴² Mission de Ras Shamra (Publications définitives):

VII. Le Palais royal d'Ugarit, III. Textes accadiens et hourrites des Archives Est, Ouest et Centrales. Paris 1955. (340 strani besedila.)

IX. Le Palais royal d'Ugarit, IV. Textes accadiens des Archives Sud (Archives Internationales). Paris 1956. (320 strani besedila.)

XII. Le Palais royal d'Ugarit, VI. Textes en cunéiformes babyloniens des Archives du Grand Palais et du Palais Sud d'Ugarit. Paris 1970. (236 strani besedila.)

Textes suméro-accadiens des Archives et Bibliothèques privées d'Ugarit. Ugartica V, Paris 1968, str. 1—446 (173 listin).

⁴³ Pismo je objavljeno v PRU IV, str. 35—37, in ima muzejsko številko 17.132. Pred besedilom je kratek J. Nougayrolov uvod.

⁴⁴ PRU IV, str. 37, vv. 49—52: »In (če) morda v bodočih dneh veliki kralj pre-maga te kralje, tedaj bo veliki kralj tebi dal pečatno pogodbeno listino (vv. 51 s: *ù šarru rabû ṭuppa kanka ša riksi inandi[n]akk[u]*).«

^{44a} Einar von Schuler je v zbirki Texte aus der Umwelt des Alten Testaments (Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn) v prvem zvezku s podnaslovom Staatsverträge 1983 na str. 131—134 objavil nemški prevod besedila dveh tekstov. V CTH 46 (= J. Nougayrol, PRU IV, str. 48—52) je akadski popis dogodkov pred sklenitvijo pogodbe. V CTH 47 (= J. Nougayrol, PRU IV, str. 44 ss) je ugaritski tekst. Prim. v tem rokopisu opombe 45. do 55. Šuppliliumovega pisma (PRU IV, str. 35 ss) von Schuler ne omenja.

⁴⁵ PRU IV, str. 40—43, muz. št. 17.227 in duplikati.

⁴⁶ Da se je hetitski zbor vršil v Alalahu, je povedano v besedilu listine PRU IV, muz. št. 17.340, str. 50, v. 24.

⁴⁷ PRU IV, muz. št. 17.227, str. 41, vv. 5—16 in vv. 43—48 in muz. št. RS 11.772, str. 44, vv. 5'—11'.

⁴⁸ PRU IV, muz. št. 17.227, str. 41, vv. 7—11; RS 11.772, vv. 5'—11'.

⁴⁹ PRU IV, muz. št. 17.227, str. 41, vv. 16—19; str. 43, vv. 46—48; muz. št. 17.340 str. 51, vv. 9'—15'.

⁵⁰ PRU IV, muz. št. 17.227, str. 43, v. 45.

⁵¹ Dr. Gernot Bokelmann je v svoji inavguralni disertaciji »Die Bedeutung lehnsrechtlicher Vorstellungen und Einrichtungen für das zwischenstaatliche Recht

der vorklassischen Antike bis zum Seevölkersturm um 1200 v. Chr.« (Frankfurt 1972) zbral pomisleke zoper tak naziv. Vendar mislim, da se beseda »vazalen« še najbolj približuje dejanskemu stanju, zato jo zaenkrat še naprej uporabljam.

⁵² Tribut je bil zelo velik in priča, da je bilo trgovsko mesto Ugarit bogato. Značilno je, da je besedilo napisano na več ploščah: PRU IV, muz. št. 17.227, str. 41 ss, vv. 20—42; dalje na plošči RS 11.772 + 780 + 782 + 802, na str. 45 š, vv. 15'—38' in na plošči RS 11.732, str. 47 s, vv. A 1—10, B 1—10.

Kot najvažnejša dajatev (*šuqultum*, kar J. Nougayrol prevaja: principal du tribut) se najprej navaja: 12 min in 20 seklov (to je skupaj 500 seklov) zlata in eno mino (pol kilograma) težka zlata čaša, nato še več zlatih in srebrnih predmetov, volna in tunika za kralja, za kraljico, za prestolonaslednika in za štiri najvišje dvorne funkcionarje. V podrobnosti se ne utegnemo spuščati.

⁵³ Nova razmejitev je navedena v PRU IV, str. 51 muz. št. 17.340, verso (hrbтна stran), vv. 2 ss.

⁵⁴ O tem pričajo štiri listine, ki so objavljene v PRU IV, str. 63—70.

⁵⁵ PRU IV, str. 52 muz. št. 17.369 A.

⁵⁶ Prim. Hethitische Staatsverträge. Leipzig 1931, str. 60; 80 s.

⁵⁷ PRU IV, str. 52, muz. št. 17.369 A, vv. 15'—20'.

⁵⁸ Ohranjenih je sedem daljših odlomkov in štirje krajši. Guy Kestemont je z njimi rekonstruiral pogodbo med Muršilom II. in njegovim ugaritskim vazalom Niq-mepom: »Le traité entre Mursil II de Hatti et Niqmepa d'Ugarit.« UF 6, 1974, str. 85—127.

⁵⁹ *riksu ù māmītu*, gl. str. 86, vv. 5 in [6]; str. 87, vv. [7] s; [10]; str. 90, vv. [6]; [8'], [9'], 10' s; 14; str. 95, v. [2].

⁶⁰ *riksu ù šalāmu*: gl. štr. 86, v. 9; str. 91, v. 8.

⁶¹ PRU IV, muz. št. 17.132, str. 36, vv. 19 s; 23.

⁶² Prim. Bruno Meissner, *Babylonien und Assyrien*. II, Heidelberg 1925, str. 324, 329 ss; Hartmut Schmökel, *Kulturgeschichte des Alten Orient*. Kröners Taschenausgabe, Bd 298. Stuttgart 1961, str. 173 s, 413.

⁶³ PRU IV, muz. št. 17.382 + 380, str. 83, v. 59; J. Nougayrol prevaja: »Cela n'est pas une obligation.«

⁶⁴ PRU IV, muz. št. 17.130, str. 103—105, vv. 8—10; 34—37.

⁶⁵ O. c., vv. 35—38: »Sedaj je Moje Sonce, veliki kralj, zavezo med (*ina bēri*) trgovci, sinovi mesta Ura, in med (*ina bēri*) sinovi Ugaritske dežele takóle zavezal.«

⁶⁶ PRU IV, muz. št. 17.146, str. 154—157, *rikiltu*: vv. 4; 47; 48; PRU IV, muz. št. 18.115, str. 158—160, *rikiltu*: [v. 2].

⁶⁷ PRU IV, str. 155 ss, vv. 6, 28 s; str. 159, v. 20.

⁶⁸ Krvnina: *mullū ša damī* (= odškodnina krvi): str. 156, vv. 34 s; *mullū ša napšāti* (= za življenje), str. 159 ss, vv. 17, 33; *mullū ša išten amīli* (= za enega človeka): str. 155, v. 12; str. 156 s, vv. 27, 43; str. 159, v. 26.

⁶⁹ PRU IV, str. 155, vv. 5—18; str. 156, vv. 26 s; 28 s; 35, 40—44; str. 159, vv. 17—19, 33.

⁷⁰ PRU IV, str. 156 s, vv. 26 s, 42—44; str. 158 ss, vv. 17—20; 33.

⁷¹ V PRU IV so tri Ini-Tešupove zakonodajne reforme (»zaveze« *rikiltu* oz. *riksu*) razvrščene tako, da pride kot prva zaveza v korist občanov obeh mest (št. 17.230).

To vzbuja vtis, kakor da je bila najprej uvedena ta »zaveza«; šele nato bi prišli na vrsto predpisi o varstvu trgovcev (št. 17.146 in 18.115). To pa stvarno ni ver-

jetno. Kakšen smisel naj bi imela uvedba predpisov za trgovce, če bi bilo kazensko-pravno varstvo takrat že uveljavljeno za vse občane obeh mest? Zato moramo sklepati, da so določbe v varstvo trgovcev bile uvedene kot prve, šele za njimi pa so sledile določbe v prid vsem občanom (št. 17.230).

⁷² PRU IV, str. 153, vv. 4: *rikša annīta irkuš* = »To zavezo (pogodbo) je zavezal (= sklenil).«

⁷³ PRU IV, str. 153 s, muz. št. 17.230, vv. 13—19.

⁷⁴ Beseda »trojno« (3-šu) prav tako kaže na to, da je besedilo sedanje prve plošče najpoznejše. Piscu je bila ta beseda pomenila »tri mine srebra«, ker je poznal že določbe o krvnini, ki je znašala tri mine srebra.

⁷⁵ Glede besede vazal prim. zgoraj 51. opombo.

⁷⁶ Prim. E. F. Weidner, Der Vertrag Šamši-Adads V. mit Marduk-zakir-šumi I. AfO VIII, 1932, 27—29.

⁷⁷ Za besedilo gl. KUB XXX, 45, 15—18. — Prim. E. Laroche, CTH, Pariš, 1971, str. 163 s, vv. 15—18.

⁷⁸ H. Otten, Ein althethitischer Vertrag mit Kizzuvatna. JCS V, 1951, 129—132. Klinopisni tekst je sedaj objavljen v KUB XXXVI, 108 (CTH 25).

⁷⁹ Kdaj je vladal Ramzes II., je še vedno sporno. Prim. izvajanja egiptologa Jürgena von Beckeratha v BiOr XXXIII, 1976, str. 276—278. Po Sothisovem (Siriusovem) datumu, ohranjenem na papirusu Ebers, bi bilo mogoče troje datiranj. Doslej je splošno veljalo datiranje, po katerem je W. F. Albright faraonovo vladanje računal od 1304 do 1237; prijateljska pogodba pa bi bila sklenjena leta 1284. J. v. Beckerath trdi, da tega mnenja ni več mogoče zagovarjati. — Ugodneje presoja datiranje od 1290—1224, po katerem bi bila pogodba sklenjena leta 1270. To datiranje je sprejel tudi v svojem očrtu (Abriss der Geschichte des alten Ägypten. München-Wien 1972, str. 43 (6); 67). — Po tretjem datiranju bi pa bila pogodba sklenjena leta 1255.

⁸⁰ Hattušilovo vladanje datira A. Goetze (v CAH³ II, 2, 1975, str. 260 s) okoli 1286—1265, tako da bi bila mirovna pogodba sklenjena leta 1284.

⁸¹ V babilonskem jeziku napisano besedilo je ohranjeno predvsem na glinasti plošči KBo I, 7 + KUB III, 121. Glede ostalih dublet glej BoSt 9, 1923, 152 in CTH 91. Pri navajanju sledimo vobče E. F. Weidnerju, BoSt 9, 1923, 112—123. Angleški prevod, ki dodaja tudi podnaslove, je v ANET objavil A. Goetze 1950, 201—203.

⁸² Za te podatke gl. James H. Breasted Ancient Records of Egypt. Historical Documents. III. The Nineteenth Dynasty. Chicago, III. 1906 (3. ponatis 1927, str. 163—174, zlasti str. 163, § 367). — Za primerjavo obojnega besedila in prevodov prim. Günther Roeder, Ägypter und Hethiter. AO 20, Leipzig 1919, str. 36—45.

⁸³ Prim. Alan Gardiner, The Treaty of Alliance between Hattušili, King of the Hittites, and the Pharaoh Ramesses III. of Egypt. Journal of Egyptian Archaeology, VI, 1920, str. 180; 185; 200.

⁸⁴ Za svojo ploščo, ki jo Ramzes II. pošilja Hattušilu, sam pove, da je besedilo zaveze »napravil« (*itepuš*, t.j. dal napisati) na srebrno ploščo (KBo I, 7, I, 14). Več izvemo s Hattušilove plošče (ANET³, str. 199). J. A. Wilson (l. c.) prevaja ustrezni oddelek takóle: »Izvod srebrne plošče, ki jo je veliki hetitski knez Hattušil dal prinesiti faraonu . . . po roki svojega odposlanca Tar-Tešupa in svojega odposlanca Ra-moseja . . .«. Na isti strani v predgovoru (Preamble) pravi: »Ureditve (*regulations*), ki jih je veliki hetitski knez Hattušil . . . napravil (*made*) na srebrni plošči za User-maat-Reja, velikega vladarja Egipta . . .«

⁸⁵ Prim. Hethitische Staatsverträge, str. 25.

^{85a} J. B. Breasted, o. c. (opomba 82), str. 163, št. 367.

⁸⁶ KBo I, 19, I, 55—63. Johannes Friedrich prevaja ta odstavek v AO 24, 3, Leipzig 1925, str. 20.

⁸⁷ Prim. npr. J. A. Wilsonov prevod v ANET³, zlasti na 199. strani.

⁸⁸ V ohranjenem besedilu KBo I, 7 se beseda »brat« uporabljata v I, vv. 2, 15, 16 (dvakrat), 20, 21, 27, 34, 35, 38; v II, 21, 22, 23, 28, 29, 37. — Bratstvo = pobratenje (*aḫḫūtu*) je omenjeno v I, 3, 8 (dvakrat), 15, 17 (dvakrat), 18, 21, 25.

⁸⁹ Prim. zgoraj op. 85.

⁹⁰ Ustrezna določba se v egipčanskem besedilu glasi (prevedel J. M. Wilson, ANET³, str. 200):

»Veliki hetitski knez ne bo vdiral v deželo Egipta, da bi (si) tam kaj vzel. Za vedno!

Ramzes, veliki vladar Egipta, ne bo vdiral v deželo Hatti, da bi (si) tam kaj vzel. Za vedno!«

⁹¹ ANET³, str. 201—203.

⁹² Za besedilo gl. J.A. Wilsonov prevod v ANET³, str. 200.

⁹³ El-amarnski arhiv je bil po naključju najden leta 1887 v razvalinah kratkotrajne prestolnice faraona Ehnatona (1365—1349/47), ki se je prvotno imenoval Amenofis IV. J. A. Knudtzon je v VAB. leta 1907 kot »Die El-Amarna Tafeln« objavil 358 klinopisnih tekstov. Leta 1915 sta O. Weber in E. Ebeling prispevala komentar in glosar. Anson. F. Rainey je l. 1970 kot »dodatek« h Knudtzonovi zbirki prispeval v »El Amarna Tablets 359—379« nadaljnjih 21 tekstov v seriji *Alter Orient und Altes Testament*. Bd. 8.

Blizu 40 dokumentov v izdaji iz l. 1907 so pisma iz korespondence med faraonom Amenofisom III. ali IV. ter s prednjeazijskimi vladarji v babilonski, asirski, mitanski, hetitski, arzavski in ciprski državi. Medsebojni nagovor »moj brat« je uporabljal tudi ciprski vladar nasproti faraonu. Bratstvo med vladarji je splošno veljalo kot zelo zaželeno medsebojno razmerje.

⁹⁴ J. Friedrich v MVAeG 34, 1, 1930, str. 76, vv. 76 s.

⁹⁵ Prim. besedilo spredaj pred opombo 24.

⁹⁶ Besedilo glej predvsem pri E. F. Weidner, BoSt 8—9, Leipzig 1923, in pri Johannes Friedrich, MVAeG 31, 1, 1926 in 34, 1, 1930.

⁹⁷ Prim. Hethitische Staatsverträge, Leipzig 1931, str. 13 s.

⁹⁸ Ferdinand Sommer, Die Aḫḫijavā-Urkunden, ABAW, N. F. 6, München, 1932. O Šunaššurovi pogodbi pravi on na str. 208, op. 1: »im Vertrag mit dem offiziell unabhängigen Kizzuvatna« (podčrtal F. S.); prim. dalje izvajanja na str. 344 s, kjer precenjuje pomen hetitske propagandistične samohvale, češ da je hetitski kralj pripeljal deželo Kizzuvatno v svobodo (*andurāru*). Prav tako nikjer nimam vtisa, da bi bil vladar Kizzuvatne koordiniran s hetitskim vladarjem, kakor to trdi profesor F. Sommer na str. 345. Prim. spodaj op. 139.

⁹⁹ O. c., str. 392—395.

¹⁰⁰ O. c., str. 392.

¹⁰¹ Heinz Kronasser je v svojem nekrologu za F. Sommerja to njegovo delo tako označil (»das bisher umfangreichste hethitologische Werk«). Gl. AfO, 20, 1963, str. 300.

¹⁰² E. F. Weidner, BoSt 8, str. 90, op. 2 sklepa po številnih jezikovnih posebnostih in napakah, da sestavljalec akadškega besedila ni dobro znal akadškega jezika.

¹⁰³ V letih 1905—1907 in 1911—1912.

¹⁰⁴ Izdajatelj H. H. Figulla je pomotoma menil, da je bila prva vrstica tretjega stolpca (III, 1) oddrobljena in je zato štel ohranjeno prvo vrstico kot drugo (III, 2). E.

F. Weidner v BoSt 8, str. 101, op. 6 to pomoto pravilno ugotavlja, vendar svojega štetja kljub temu sam ni spreminjal.

¹⁰⁵ Za dublete akadskega besedila gl. Weidner, BoSt 8, str. VI in E. Laroche, CTH 41, A—C. Glede KUB VIII, 81 prim. spodaj op. 140. Mursil II, JCS X, 1956, 41—68; 75—98; 107—130.

¹⁰⁶ Hans Gustav Güterbock, The Deeds of Šuppiluliuma as Told by His Son Mursil II, JCS X, 1956, 41—68; 75—89; 107—130.

¹⁰⁷ A. Götze, Die Annalen des Muršiliš. MVAeG 38, Leipzig 1933. Iz kazala (Indices na strani 275) je razvidno, da se beseda *išhiul* pojavlja le dvakrat, in sicer brez zveze s kako določeno pogodbo (str. 18, IV, 9 in str. 82, II, 9).

¹⁰⁸ Bruno Meissner, Zur Geschichte des Chattireiches nach neuerschlossenen Urkunden des chattischen Staatsarchivs. Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterl. Cultur. 1917, str. 12—15.

¹⁰⁹ Edward Golla, Der Vertrag des Hattikönigs Muršil mit dem Könige Šunaššura von Kišwadna. 38 strani. Breslau 1920 (Disertacija mi ni bila dostopna. Citat povzemam po E. F. Weidner, BoSt 8, str. VII).

¹¹⁰ Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography by Albrecht Goetze. Yale Oriental Series. Researches. Vol. XXII. New Haven 1940. Iz KBo I, 5 so prevedeni odlomki: I, 5—37 (str. 36 ss); IV, 5—10 (str. 41 s in IV, 40—66 (str. 50 s). — Prim. Kleinasien², str. 84; 99. (Vgl. oben die Anmerkung 196.)

¹¹¹ M. Liverani, Storiografia politica hittita — I. Šunaššura, ovvero: della reciprocità. OrAnt XII, 1973, 267—297. — G. F. del Monte, Note sui trattati fra Hattuša e Kizzuwatna. OrAnt XX, 1981, 207.

¹¹² Za bešedilo glej D. J. Wiseman, The Alalakh Tablets, London 1953, listina št. 3, str. 31, vrste 1—5.

¹¹³ Primerjaj, da je med drobci v uvodu dvakrat (I, 3 in I, 4) poudarjeno *ina birišunu* (= med njima, med seboj). Na to je opozoril že Fr. Schachermeyr (OLZ, 1933, 613).

¹¹⁴ Prim. tudi E. F. Weidner, BoSt 8, str. 88, op. 6.

¹¹⁵ F. Bilabel, Geschichte Vorderasiens und Ägyptens, Heidelberg 1927, str. 294 ss.

¹¹⁶ Sestavljalec je s tem (I. 49) očitno označil, da se tu začenja novo poglavje besedila.

^{116a} Prim. II, 4, 7, 10, 13, 15; III, 18, 20, 25, 35, 57, 59.

¹¹⁷ Prim. G. R. Meyer, Zwei neue Kizzuwatna-Verträge. MIO I, 1953, str. 108 do 124, zlasti str. 109 ss, 123 s.

^{117a} Prim. tekst med opombami 140—145.

¹¹⁸ Cfr. H. M. Kümmel, RIA V, 7/8, 1980, 627—631: geslo Kizzuwatna.

¹¹⁹ G. R. Meyer, Zwei neue Kizzuwatna-Verträge, MIO I, 1953, str. 116 ss vsebuje naslednja dejanska stana:

Vv. 17—20: »Če se kako (šotorsko) naselje (*alu*) velikega (= hetitskega) kralja s svojimi ženami, s svojim imetjem, s svojimi govedi in s svojo drobnico odseli in pride v deželo Kizzuwatna, ga bo Paddatiššu prijel in vrnil velikemu kralju. Obratno (pa) če se Paddatišševo (šotorsko) naselje s svojimi ženami, s svojim imetjem, s svojimi govedi in svojo drobnico odseli in preide v deželo Hatti, ga bo veliki kralj vrnil Paddatiššuju.«

V naslednjem odstavku (vv. 21—29) je obravnavan primer, da se — verjetno zaradi samo delne odselitve — lažnivo razširi vest, da se je neko naselje z ženami in z imetjem vred preselilo v sosednjo zavezniško deželo, bodisi iz Hetitske države v Kizzuvatno (vv. 21—25), bodisi iz Kizzuvatne v Hetitsko državo (vv. 25—29). Ker pa so na starem kraju še ostali vodje pašnje (vv. 23 in 27), mora Paddatiššu prav tako kakor hetitski pogodbenik vrniti ženske, ki so bile svojevoljno odšle iz prejšnjega naselja.

¹²⁰ Celotno besedilo s prevodom ima G. R. Meyer v MIO I, 1955, str. 108—124. Za pravno prejšojo prim. V. Korošec, Pogodba s Paddatiššem iz Kizzuvatne (KUB XXXI, 1). Institut za pravnu istoriju, Beograd, Zbornik radova posvećenih A. Vajsu, 1966, str. 33—44.

¹²¹ Prim. H. Otten, Das Siegel des hethitischen Grosskönigs Tahurwaili. MDOG, Nr. 103, 1971, str. 59 ss, zlasti 65 ss.

¹²² Kot Huritska je navadno mišljena Mitanska država. Prim. RIA IV, 6, 1975, gesla: Hurriter, Hurritisch; D. E. Edzard in A. Kammenhuber, str. 507—514; Hurriter, Kunst; M. J. Mellink, str. 514—519. V njih je navedena vsa, že obsežna literatura.

¹²³ O tem piše podrobno Horst Klengel, Die Hethiter und Išuwa. OrAnt VII, 1968, 63—76; Nochmals zu Išuwa. OrAnt 15, 1976, 85—89. — Prim. tudi John Garstang and O. R. Gurney, The Geography of the Hittite Empire. London 1959, str. 35, 40—44; 46—48; 50; 56; 58; 68; 123, v. 30.

¹²⁴ Beseda *andurāru* pomeni stanje, da je kdo prost bremen ali oproščen dajatev (AHw, 50 s; CAD, vol. 1, II, str. 115 s.) pri Hammurabiju pomeni prostor kot nasprotje suženjske odvisnosti. Navedeno mesto (I. 37) prevajajo kot pridobitev prostosti ali celo neodvisnosti. — Prim. A. Goetze, Kizzuwatna, str. 36 ss: »Now, I, the Sun, have restituted the country to its independence.« Podobno F. Sommer, Die Aḫijavā—Urkunden, str. 393: »zur Freiheit (Selbständigkeit)«. Prim. M. Liverani, o. c., OrAnt XII, 1973, str. 287: »Ora io, il Sole, ho restituito il paese di Kizzuwatna a libertà.«

^{124a} Medtem ko ostali posamezni paralelni odstavki vsebujejo redno šamo po eno odredbo, je v paralelnih odstavkih I, 49—54 in v I, 55—59 združenih po troje določb (prepoved nasprotovanja in vojne, zagotovitev medsebojnega varstva, svobodna izbira prestolonaslednika). Če štejemo te odredbe ločeno, imamo 14 določb.

¹²⁵ Največje različice so: Vazal mora varovati najprej osebo, nato pa deželo hetitskega kralja. Hetitski vladar naj pa varuje najprej vazalovo deželo in nato šele njegovo osebo (I, 50 ss, 56 s). — Kadar enega od dveh zaveznikov ogroža »velika sovražnost«, mu neogroženi mora priti s svojimi elitnimi četami na pomoč. Če sam ne more poveljevati, sme hetitski kralj postaviti za svojega namestnika kakega velikaša. V enakem primeru pa sme Šunaššura prepustiti poveljstvo svojemu sinu samo začasno, čimprej pa naj sam pride na pomoč (II, 65—69; III, 5—6). — Podobno izbira suzeren svojega odposlanca svobodno; pri Šunaššuru se pa pričakuje, da bo poslal v prvi vrsti svojega sina, eventualno lahko tudi drugega poslanca. Če Šunaššura sam pride, ima enake ugodnosti kakor poslanec (III, 31—33). — M. Liverani, o. c., str. 275 opozarja na razliko v virih (III, 28 in III, 31): hetitski kralj pošilja poslanca »k« (*ana*) Šunaššuru; Šunaššura ga pa pošilja »pred« njega (*ana maḥar*).

¹²⁶ Glagol *maḥāru* = stopiti nasproti, upirati se, spoprijeti se; sprejeti. Glej AHw, str. 577; CAD, vol. 10, I, 1977, str. 50 ss.

¹²⁷ Glagol *nakāru* = biti ali postati tuj, sovražen; *na(ki)ru* = sovražen, sovražnik, gl. AHw, str. 718 ss; CAD, vol. 11, I, str. 159 ss.

¹²⁸ Prim. opombo 125.

¹²⁹ Za frazo *bartam epēšu* (= pripravljati, snovati upor) gl. AHw, str. 107 s; CAD, vol. 2, str. 113 ss. (pod b, 1') ter vol. 4, 204.

¹³⁰ Za *nukurtam šabātu* = sovražnosti začeti, spustiti se v vojno, sovražno ravnati, boriti se, gl. AHw, str. 802; CAD, vol. 11, II, 1980, str. 330 (d').

¹³¹ Plen zavzetega mesta navadno sestavljajo: *šallat šābē* = ujeti in zasužnjeni prebivalci, ter *maršit ali*, kar pomeni naplenjeno premoženje, zlasti domačo živino. CAD, vol. 10, I, str. 295 s navaja za *maršitu(m)* kot pomena: 1. lastnino, 2. črede.

¹³² Glagol *našāru* pomeni stražiti, (obvarovati, AHw, str. 755 s. Po pomenu ustreza hetitskemu *paššūvar*. J. Friedrich, HWB, Heidelberg 1952, str. 153. CAD, vol. 11, II, 1980, str. 33. — V E. F. Weidnerjevi transkripciji je pomotoma ostalo (III, 49; 58) *a-na na-za-a-ri*. Glagol *nazāru* pomeni »zmerjati, preklinjati« (AHw, str. 722; CAD, 11, II, 1980, str. 139 s).

¹³³ Pomen besede *hurādi-šu* ni povsem dognan. E. F. Weidner jo prevaja kot »elitne čete«. Morda je bila to številnejša osebna straža pri obeh zaveznikih. — CAD, vol. 6, 1956, str. 244 besedo prevaja kot vrsto vojakov« (a type of soldier). Tudi W. v. Soden prevaja kot »stražar, straže« (AHw, str. 357).

¹³⁴ Kdo je bil ta velikaš (*bēlu rabū*, II, 6), ni povedano.

¹³⁵ Ker se členica *lū* uporablja lahko: ali za izražanje želje (prekativ) ali pa za posebno trdno potrditev, se prevodi glede tega nekoliko razlikujejo. Tako prevaja E. F. Weidner (str. 103): »Das Land Hatti und das Land Kizzuwatna mögen sich vereinigern. Freundschaft zwischeneinander mögen sie schliessen.« — Samostalnik *atterūtu* je neakadska beseda. CAD, vol. 1, II, str. 511 jo prevaja kot »prijateljski (politični) odnošaji«. W. v. Soden v AHw, str. 87 jo izvaja od *atteru* (= sopopotnik, spremljevalec), po CAD pa »prijatelj«. Po AHw, str. 87 pomeni *atterūtām epēšu* »prijateljsko ravnanje«.

Druga težavna oblika je *šummuḫu*, ki je verbalni adjektiv v II, 1 (ali D) deblu od glagola *samaḫu*, ki v I, 1 obliki pomeni »zvezati, zlit, stapljati«. Po W. v. Sodenovem mnenju (AHw, str. 1017, (D, 3) bi to pomenilo, da sta se deželi s prisego med seboj zavezali.

¹³⁶ Prim. op. 125.

¹³⁷ I, 34—37.

¹³⁸ Prim. besedilo po opombi 113.

¹³⁹ F. Sommer, AU, 392: »Dass der Vertrag... auf Grund gegenseitiger Vereinbarung geschlossen, seinem Inhalt und seiner Formulierung nach als Genzheit paritätisch gedacht ist, daran kann man wirklich nicht zweifeln.« Prim. spredaj op. 98.

^{139a} Prim. zgoraj besedilo pred opombo 117a.

¹⁴⁰ Das hethitische Fragment des Šunaššura-Vertrages. ZA N. F. II (36), 1925, 11—18.

¹⁴¹ MIO, I, 1953, 121 s.

¹⁴² Die Noxalhaftung im hethitischen Recht. ZA N. F. 21 (55), 1962, 244.

¹⁴³ OrAnt, XX, 1981, Verso: str. 214 s; Ritorno: str. 218 ss.

¹⁴⁴ V klinopisu poškodovano pokrajinsko ime transkribira G. R. Meyer kot *Šuwanta*, MIO I, 123; G. F. del Monte pa kot *SU-wa¹-an²-kán*, OrAnt XX, 1981, str. 218, Ro. v. 8'.

¹⁴⁵ OrAnt, XX, Ro v. 9' s; 12' (bis), str. 214 s; 218 s.

¹⁴⁶ Ker se je na sedaj oddrobljenem začetku v IV, 1 začel nov odstavek, je bil najbrž tudi tam uporabljen poseben, (tj. šesti) *šanītam*.

¹⁴⁷ Prislov *šanītam* je izpeljanka 4. sklona od glagola *šanū(m)* IV, ki pomeni »spremeniti se« (AHw, str. 1166). Za pomen prislova »nekaj drugega«, »nova zadeva« glej AHw, str. 1164; za pomen »dodaten« glej AHw, str. 1165 (4 b).

¹⁴⁸ I, 63 s, II, 5 s; II, 26 s, II, 34 ss; III, 7 s, III, 11 ss.

¹⁴⁹ (E. F. Weidner, III, 48 s) »Dežela Kizzuwatna se ne bo nikoli več obrnila (tj. preorientirala) k Huritski deželi (*ūl išahḫuru*). Glagolsko obliko izvaja AHw, 1005 f od glagola *saḫaru(m)* = obrniti se, iskati. Prim. tudi sumersko izposojenko *šaḫarru*, ki pomeni povezovati npr. snop slame. AHw 1129, II.

¹⁵⁰ Beseda *šulmu* pomeni srečo in zdravje, ki ju zaželi pošiljatelj pisma naslovljencu; hkrati mu zagotavlja, da je pri njem vse v redu (»zdravo«). Ob tej priliki je pri medvladarski korespondenci obenem s pismom in ustnimi željami naslovljencu izročil tudi darilo, ki ga je bil zanj prinesel od pošiljatelja pisma. To darilo se je imenovalo *šulmānu* (glej III, 53, 55, 61, 63). Prim. ZZR XXIII, 1950, str. 346 ss. — V istem smislu: »pozdrav, (uradno) darilo«, sedaj W. v. Soden, AHw (1977), str. 1268.

¹⁵¹ A. Goetze, Kizzuwatna, str. 78 meni, da je bilo to razmerje bližje protektoratu.

¹⁵² Prim. John Garstang and O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959, str. 52, 54—56, 58 s. — Medtem ko oba avtorja menita, da je bilo mesto Urušša istovetno z mestom Uršu (str. 55), je A. Goetze, Kizzuwatna, 41—43, soglasno z B. Landsbergerjem in H. G. Güterbockom mnenja, da je istovetno z mestom Urfa.

¹⁵³ Prim. zgoraj opombo 122.

¹⁵⁴ Za Arzavo prim. E. Forrer, geslo RIA, I, 1932, 162 s; CAH³, II, 1, 1973, str. 230; 242; 246; CAH, II, 2, 1975, str. 122 s, 128. Prim. Susanne Heinhold-Krahmer, *Arzawa. Texte der Hethiter*. H. 8. Heidelberg 1977.

¹⁵⁵ Hetitski kralj ne sme utrditi mest Lamiija in Aruna (IV, 42 in 45), sme pa utrditi mesti Šalija in Anamušta (IV, 48 in 51). Glej OrAnt, XII, 1973, str. 281.

¹⁵⁶ Isti klinopisni znak <[- igi («cvetni popek») se akadsko lahko bere kot *īnu* (= oko), *amaru* (= videti), *pānu* (= obraz), *naṭālu* (= videti). Glej P. Anton Deimel, *Šumerische Grammatik mit Übungsstücken und zwei Anhängen*, 2. izdaja. Roma 1939, str. (74), št. 272.

¹⁵⁷ Obveznost, da mora vazal vsako leto priti pred hetitskega suzerena, je ohranjena v pogodbah s Tettejem in z Azirom. Glej E. F. Weidner, BoSt 8, str. 60 s, vv. 3 ss; str. 70 s, vv. 3 s. V obeh primerih mora takrat vazal izročiti svoj letni davek.

¹⁵⁸ Prim. Jean Nougayrol, PRU IV, str. 191, inv. št. 17247; vv. 6—20.

»Tako (govori) Piḫavalvi, kraljevi sin: mojemu sinu Ibiranu, povej: Sedaj je pri Mojem Soncu vse dobro.

Odkar si prevzel kraljevsko oblast dežele Ugarita, zakaj nisi prišel pred Moje Sonce?

In zakaj nisi redno pošiljal svojih poslancev?

Sedaj, glej, Moje Sonce je zaradi te zadeve močno ogorčeno! Pošlji vendar kar mogoče hitro poslance pred Njegovo Sonce in daj, da prinesejo kraljeva darila obenem z mojimi darili.

¹⁵⁹ Prim. Herodot iz Halikarnasa. Zgodbe. Poslovenil Anton Sovrè, 1953, 1955: IV. knjiga, pogl. 137; V. knjiga, pogl. 11; 24; 35; 106 f; VI. knjiga, pogl. 29; 30.

¹⁶⁰ A. Goetze, Kizzuwatna, str. 80.

^{160a} Navajajo se pa še v pogodbah za časa Šuppiluliumovega vladanja. Prim. pogodbe Šuppiluliuma-Šattivaza (BoSt 8, 1, str. 28 ss., II, vv. 43, 47, 51); Šattivaza-Šuppiluliuma (BoSt 8, 2, str. 48 ss., vv. [14], 18, 22); dalje Šuppiluliuma-Tette (BoSt 8, 3, str. 66 ss., vv. 17, 39); Šuppiluliuma-Aziru BoSt 8, 4, II, str. 74 s., v. 6); Šuppiluliuma-Huqqanā (MVAeG, 1930, 1, str. 110 s., I, v. 44, 47).

¹⁶¹ J. H. Breasted, Ancient Records of Egypt. Historical Documents. III. Chicago 1906 (1927). Kizzuwatna (Kezwenen) se omenja med oddelki egiptovske vojske na str. 138, § 309 in na str. 141, § 312.

¹⁶² Glej H. M. Kümmel, geslo Kizzuwatna v RIA V, 1980, 627—631.

4. Opombe k nemškem povzetku Anmerkungen zur Zusammenfassung in deutscher Sprache

¹⁶³ Für die Texte der einzelnen Verträge siehe hauptsächlich: E. F. Weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi. BoSt, Heft 8—9. Leipzig 1923. — Johannes Friedrich, Staatsverträge des Hattireiches in hethitischer Sprache. 1. Teil (MVAeG 31, 1) 1926, 1, 2. Teil (MVAeG 34, 3) 1930. Leipzig.

Von den späteren Verträgen vgl. V. Korošec, Quelques remarques juridiques sur deux traités internationaux d'Alalah. Mélanges H. Lévy-Bruhl, Paris 1959, 171—178. — Quelques traités de l'époque néoassyrienne. In honorem H. Lévy-Bruhl. Romanitas. Rio de Janeiro, 1961, 261—277. — Pogodba s Paddatiššem iz Kizzuwatne (KUB XXXIV, 1). Zbornik A. Vajsu, Beograd 1966, 33—44. — Guy Kestemont, Le traité entre Mursil de Hatti et Niqmepa d'Ugarit. UF, Band 6, Kevelaer/Neukirchen-Vluyn 1974, 85—127.

Für die juristische Analyse siehe: Guy Kestemont, Diplomatie et Droit international en Asie Occidentale (1600—1200 av. J.-C.). Louvain-La. Neuve 1974. — V. Korošec, Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung. Leipziger rechtswiss. Studien, Heft 60, 1931.

Von den Ebla (Teil Mardikh) - Verträgen siehe: Edmond Sollberger, The So-called Treaty between Ebla and Emar. Studi Eblaiti, III, fasc. 9—10, 1980, S. 127—155.

¹⁶⁴ C. J. Gadd, A New Incident. RA 27, 1930, 125: »At that time Entemena, governor of Lagaš, made brotherhood with Lugal-kiniše-dudu, governor of Erech« Edmond Sollberger-Jean-Robert Kupper, IRSA, I, C, 7, h, S. 70 s bezeichnen (S. 71) diesen Text als »le plus ancien document diplomatique qui nous soit parvenu«.

¹⁶⁵ A. Falkenstein, Zu den Inschriften der Grabung aus Uruk-Warka 1960—1961. BagM, II, 1963, 1—82: Brief König Anams an Sinnuballit von Babylon, S. 56—64 (II, 1—3; III, 25).

¹⁶⁶ La civilisation de Mari. Liège 1967: V. Korošec, Les relations internationales d'après les textes de Mari, o. c., 139—150.

¹⁶⁷ Für die Umschrift und Übersetzung siehe: Georges Dossin, Iamhad et Qatanum. RA 36, 1939, 51 f., vgl. den Text zur A. 16.

¹⁶⁸ RIA, II, 1938: 6. Hammurapi, S. 178 ff, Nr. 133 (Sieg über Rim-Sin von Larsa).

¹⁶⁹ Vgl. CAH³, II, 1, 1973, S. 10 (die englische Übersetzung) und Fischer Weltgeschichte, Band 2, 1965, Frankfurt am Main, S. 187 (die deutsche Übersetzung).

¹⁷⁰ Sidney Smith, *The Statue of Idrimi*, London 1949 (*The Biography of Idrimi*). S. 14—23 und passim. — Horst Klengel, *Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v. u. Z.* Teil I. Nordsyrien. Berlin 1965. S. 227—231. — Idem, *Das Stichwort Idrimi im RIA V*, 1976, 32 f. — CAH³ II, 1, 1973, S. 433—435 und passim. — Die Datierungen schwanken zwischen 1550 (CAH³ II, 1, 1973, S. 821) und 1500. Cfr. Horst Klengel, *Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v. u. Z.*, I, S. 219 ff passim, RIA V, 32) sowie zwischen 1414—1385 (S. Smith, o. c., S. 63).

¹⁷¹ Für *māmītum* siehe CAD, vol. 10, I, S. 189—195.

¹⁷² Für *mānahtu* siehe AHW 602; CAD, vol. 10, I, 203—206; in Idrimis Inschrift wird es im verschiedenen Sinn gebraucht (Cfr. die Zeilen 47; 51; 54 mit Zeile 103).

¹⁷³ Vgl. CAD, vol. 1, Part I, S. 131 (allgemein: a type of formal agreement). Vgl. die Kennzeichnung auf S. 133, sub e. — Im AHW S. 14 wird der Ausdruck *adū* mit »Eid« gedeutet. M. E. ersetzt es jedoch hauptsächlich das Wort *riksu* und nicht *māmītu*. PRU IV (Nr. 17.338), S. 86, Z. 9. *ri[ksa] ū šalāma ušur*. (Nr. 17.353) S. 89, Z. 9: *riksa] ū šalāma ušur*.

¹⁷⁴ Vgl. z. B. die Belegstellen *nīš ili(m)* bzw. *nīš ilāni* bei J. Friedrich. MVAeG 34, 1, 1930, S. 200.

¹⁷⁵ Johannes Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952, s. 86.

¹⁷⁶ J. Friedrich, HWB, 129; H. G. Güterbock-Harry A. Hoffner, *The Hittite Dictionary*, Chicago, vol. II, fasc. 1, 1980, 62—71.

¹⁷⁷ Die Angaben darüber siehe in der Anmerkung 174.

¹⁷⁸ PRU IV, S. 37, Z. 49—52.

¹⁷⁹ PRU IV, S. 41, Z. 16 ff; S. 43, Z. 46 ff.

¹⁸⁰ Cfr. PRU IV, No. 17.338, S. 86 f, Z. 4' ff., 10' ff.

¹⁸¹ PRU IV, S. 83, Z. 59: J. Nougayrol: »Cela n'est pas une obligation.«

¹⁸² PRU IV, (No. 17.130) S. 103—105, Z. 8; 35.

¹⁸³ PRU IV (No. 17.146), S. 154, 4; 47. PRU IV Nr. 18.115), S. 158, Z. [2].

¹⁸⁴ PRU IV, (No. 17.230), S. 153, Z. 1—3; No. 17.146), S. 157. Z. 47; 48.

¹⁸⁵ MVAeG 34, 1, 1930, S. 76 f, Z. 76 f.

¹⁸⁶ Vgl. Einar von Schuler, *Hethitische Königserlässe als Quellen der Rechtsfindung und ihr Verhältnis zum kodifizierten Recht*. Festschrift Johannes Friedrich zum 65. Geburtstag ... gewidmet. Heidelberg 1959, S. 435—472.

¹⁸⁷ Quellenangaben. Für den babylonischen Text siehe E. F. Weidner, BoSt 9, S. 112—123 (= CTH, S. 17, Nr. 91, A-C). ANET³, S. 201—203. Für die englische Übersetzung des babylonischen Textes von A. Goetze (1950) siehe ANET³, S. 201—203.

Für den ägyptischen Text siehe die englische Übersetzung von John A. Wilson im ANET³, S. 199—201. Vgl. dazu auch Günther Roeder, *Ägypten und Hethiter*, AO 20, Leipzig 1919, S. 36—45.

Für die Angaben über den Fundort in Ägypten siehe James H. Breasted, *Ancient Records of Egypt. Historical Documents. Vol. III. The Nineteenth Dynasty*. Chicago 1906 (Nachdruck 1927). S. 163—174.

¹⁸⁸ A. H. Gardiner, *The treaty of alliance between Hattušili, King of the Hittites and the Pharaoh Ramesses II. of Egypt*, im *Journal of Egyptian Archaeology* VI (1920), S. 180; 185; 200.

¹⁸⁹ Hethitische Staatsverträge. S. 24 ff; 31; 61.

¹⁹⁰ Für den akkadischen Text siehe E. F. Weidner, BoSt 9, Vs. 24 ff, Rs. 7—28; A. Goetze, ANET³, S. 202 f, Z. 25 ff. — Für den ägyptischen Text siehe J. A. Wilson, ANET³, S. 200 f.

¹⁹¹ H. Otten, Ein althethitischer Vertrag mit Kizzuwatna. JCS V, 1951, 129—132, der Wortlaut auf S. 129 (= CTH 25). Jetzt KUB XXXVI, 108.

¹⁹² S. Smith, The Statue of Idri-mi. S. 16 f, Z. 45—54.

¹⁹³ F. Bilabel, Geschichte Vorderasiens und Ägyptens. Heidelberg 1927, S. 294 f.

¹⁹⁴ Es ist möglich, dass Šunaššura hier als König von Kizzuwatna bezeichnet wurde.

¹⁹⁵ Für H. Otten siehe oben A. 191. — Für den Vertrag zwischen Telepinu, König von Hatti, und Išpudajšu, König von Kizzuwatna, siehe CTH, S. 163 f (KUB XXX, 42, IV, Z. 15—18).

¹⁹⁶ Vgl. A. Götze, Kulturgeschichte, 2. Aufl., München 1954. S. 84; »Sicher ist heute, dass Kizzuwatna am Mittelmeer liegt und Kilikien mit umfasst, und daß Arzawa in Südwestkleinasien zu suchen ist.«

¹⁹⁷ Mit dem Hurriterstaat wird hier meist der Mitannistaat gemeint. — Vgl. im RIA IV, 6, 1975, S. 507—514) die Stichwörter »Hurriter, Hurritisch« (D. O. Edzard und A. Kammenhuber) sowie »Hurriter, Kunst« (S. 514—519) (M. J. Mellink).

¹⁹⁸ Das Hauptwort *andurāru(m)* bezeichnet (laut AHw, 50; CAD, vol. 1, II, S. 115 f) den Zustand der Lastenfreiheit, Freistellung von Abgaben. — Im Hammurabis Gesetzbuch bedeutet es die Freiheit, zu der eine versklavte Person durch die Freilassung gelangen kann (§§ 117, 171; 280). — E. F. Weidner übersetzt in I, 36 f dieses Wort mit »Selbständigkeit,« ebenso A. Goetze in Kizzuwatna, S. 39, Z. 37. — Vgl. auch F. Sommer, AU, S. 393: »Freiheit (Selbständigkeit).« M. E. hat das Wort hier den Sinn von »Freiheit«. So übersetzt es auch M. Liverani, o. c., S. 287: »ho restituito... a la liberta.«

¹⁹⁹ E. F. Weidner übersetzt: »soll nicht entgegentreten« (I, 49). Die Grundbedeutungen von *maḥāru* sind: gegenübertreten, angehen; empfangen (AHw, S. 577). CAD, vol. 10, I, S. 51 hat die Bedeutungen: to confront, to face, rival, to match, to withstand.

²⁰⁰ *nakāru(m)* = anders, fremd, feindlich sein, werden (AHw, 718 ff); CAD, vol. 11, I, 159 ff: to be or become an enemy; to engage in hostilities, to be at war.

²⁰¹ E. F. Weidner, BoSt 8, S. 94, Zeilen 51 und 57 haben versehentlich *inazaršu*. Das Zeitwort *nazaru* bedeutet »beschimpfen, verluchen«, während das richtige *našaru(m)* den Sinn hat von »bewachen, schützen, bewahren« (AHw 755 f, CAD, vol. 11, II, S. 33—41).

²⁰² Für *bartam ippuš* = »einen Aufstand hat er gemacht«; vgl. AHw 107 f., CAD vol. 2, 113 (rebellion), sowie vol. 4, S. 204.

²⁰³ Für *nukurtu(m)* = Feindschaft; vgl. AHw 802; CAD, vol. 11, II, 1980, S. 330 (d); für *nukurtam šabātu* = die Feindschaft ergreifen.

²⁰⁴ Die bei der Eroberung einer Stadt gemachte Beute setzte sich zusammen aus den *šallat šābē*, d. h. den Weggeführten (AHw 1148: Dies waren die versklavten und gefangenen Stadtbewohner) und aus der *maršit ali* (dem sonstigen erbeuteten Vermögen, besonders aus dem Gross- und Kleinvieh der Stadt) (AHw 613; CAD vol. 10, I, S. 295 f).

²⁰⁵ Das bisher noch rätselhafte Wort *šābē ḥurādi* (II, 60; 68; III, 4; 6) wird wohl von E. F. Weidner sinngemäss mit Elitetruppe am besten wiedergegeben. — Eventuell könnte man dabei an die Leibgarde denken.

²⁰⁶ Wer ein »grosser Herr« war, wird nicht gesagt.

²⁰⁷ E. F. Weidner übersetzt (III, 55 f): »Das Land Hatti und das Land Kizzuwatni mögen sich vereinigen, Freundschaft (*tterūtam*) zwischeneinander mögen sie schliessen.« CAD, vol. 4, S. 204: »Hatti and Kizzuwatna are united — friendly rela-

tions have been established between them.« — M. Liverani, OrAnt XII, 1973, S. 271« »Il paese di Kizzuwatna e il paese di Hatti sono realmente uniti, essi hanno stretto realmente amicizia fra di loro.«

²⁰⁸ Das Hauptwort *atterūtu* ist kein akkadisches Wort. Es bezeichnet gute gegenseitige Beziehungen (CAD, vol. I, II, 511) bzw. »Freundschaft (AHw 87)«.

²⁰⁹ H. Otten, Das Siegel des hethitischen Grosskönigs Taḫurwaili. MDOG 103, 1971, 59—68, bes. 66 f.

²¹⁰ KUB VIII, 81 (= CTH, 41, II) ist in ZA, N. F. 2, 1925, S. 11—15 übersetzt und besprochen worden.

²¹¹ Herbert Petschow, Zur Noxalhaftung im hethitischen Recht. ZA, N. F. 21, Berlin 1962, 247—250, bes. S. 244.

²¹² Giuseppe del Monte, Note sui trattati fra Hattuša e Kizzuwatna, OrAnt XX, 1981, 203—221, bes. S. 218 f.

²¹³ Die Transkription des Landesnamens bei: G. R. Meyer, (MIO I, 1953, 122', 8'): *šu-wa-a[n-t]a*, bei G. F. del Monte, (Or Ant XX, 1981, 218, 8'): *SU-wa'-an?-kán*.

²¹⁴ Ein sechstes *šanītam* stand höchstwahrscheinlich ursprünglich auch zu Beginn der jetzt abgebrochenen Zeilen IV, 1—2.

²¹⁵ (E. F. Weidner übersetzt) III, 43 f: »Das Gebiet dieser (sc. zurückeroberten) Stadt will ich, meine Sonne, dem Šunaššura geben; ich, meine Sonne, will sein Land wahrlich erweitern (*matzu urappaš*).« Die II, 1 Form von *rapāšu* ist *urappaš* = ich will erweitern (vgl. AHw 954 ff).

²¹⁶ E. F. Weidner, III, 45—47: »Und wenn wir irgendwelche Städte des Landes Hurri niederwerfen, alles was ich, meine Sonne, wünsche, will ich, meine Sonne, nehmen, und alles, was er wünscht, will ich dem Šunaššura geben.«

²¹⁷ (E. F. Weidner, III, 48 f): »Das Land Kizzuwatna soll sich dem Lande Hurri niemals wieder zuwenden (*išaḫḫuru*).« Diese Verbalform wird laut W. v. Soden, AHw 1005 (sub 3) abgeleitet von *saḫaru* im Sinne von »sich umwenden«, vgl. auch das Niphal in AHw 1008 (sub 2). — Vgl. auch *šaḫarru(m)*: Bund von Stroh u. Ä. (AHw 1129) (sum. Lehnwort).

²¹⁸ *šulmānu* = Begrüssung, Amtsgeschenk (AHw 1208). Vgl. V. Korošec, ZZR XXIII, 1950, S. 376 ff.

²¹⁹ Die Stadt Urušša war nach der Auffassung von John Garstang und O. R. Gurney, The Geography of the Hittite Empire, London 1959, S. 52 54—56, 58 f., identisch mit der Stadt Uršu. Laut A. Goetze, Kizzuwatna, S. 41—43 war dies die Stadt Urfa.

²²⁰ Für Hurri vgl. oben die A. 197. — Für Arzawa vgl. E. Forrer, RIA I, 1932, S. 162 f; CAH³ II, 1, 1973, S. 230, 242, 246; CAH³ II, 2, 1975, S. 122 f, 128. Ausführlich jetzt Susanne Heinhold-Krahmer, Arzawa, Untersuchungen zu seiner Geschichte nach hethitischen Quellen. Texte der Hethiter, Heft 8. Heidelberg 1977.

²²¹ Vgl. ähnliche konstitutiv wirksame Erklärungen auf der 7. Tafel der sumerisch-akkadischen Serie *ana ittišu* (siehe R. Haase, Die keilschriftlichen Rechts-sammlungen in deutscher Fassung. 2. Aufl. Wiesbaden 1979, S. 10 f): »Du bist nicht mein Vater!« »Du bist nicht meine Mutter!« »Du bist nicht mein Sohn!« »Du bist nicht mein Gatte!« »Du bist nicht meine Gattin!« — Durch solche Feststellungen werden manchmal namentlich auf dem familienrechtlichen Bereich bestehende Rechtsverhältnisse mit sofortiger Wirkung aufgehoben, während die dabei angedrohte Sanktionen sich gegen den Erklärenden auswirken. — Zuweilen aber können andere Erklärungen sofortige Entstehung von neuen Rechtsverhältnissen bewirken.

So wird nach dem § A 41 der mittellassyrischen Gesetze die »eingesperrte« Kriegsgefangene zu einer legitimen Ehefrau, falls sie von ihrem Gewalthaber in Anwesenheit von 5 oder 6 seiner Genossen verhüllt wurde und dieser erklärte: »Diese (ist) meine Ehefrau (*aššati šit*).« — Ähnlich konnte laut § 170 des Kodex Hammurabi der Familienvater seiner Sklavenkindern den Status der Legimität sichern, falls er ihnen sagte: *maru-a* (meine Söhne seid ihr).

²²² *u* (in der Umschrift meist *ù*) bedeutet (AHw S. 1397): und, nun, aber, ausserdem.

²²³ *argamannu* = Purpur, Tribut. — Vgl. AHw S. 67; CAD, vol. 1, II, S. 253.

²²⁴ Cfr. die beiden Verträge zwischen Šuppiluliuma und Sattiwaza (BoSt 8, S. 30 f, Verso 51; S 48 f, Verso 14; S. 50 f, Verso 22); mit Tette (S. 66 ff, IV, 17, 39), mit Aziru (S. 74 f, Verso 6); ferner mit Huqqanaš (MVAeG 1930, 1, S. 110, I, 44, 47).

²²⁵ Vgl. J. H. Breasted, Ancient Records of Egöpt. Historical Documents. Vol. III, Chicago 1906 (1827) Kezwedden S. 138, § 309; S. 141, § 312.— H. M. Kümmel, Kizzuwatna, RIA V, 1980, S. 627—631.

²²⁶ RIA V, 1980, S. 629, § 3.

III. POGODBA MED NARĀM-SINOM IZ AKADA
IN NEZNANIM ELAMSKIM VLADARJEM
(MDP XI, 1911, 2—11)

DER VERTRAG ZWISCHEN NARĀM-SIN AUS AKKAD
UND DEM UNBEKANNTEN ELAMISCHEN HERRSCHER
(MDP, XI, 2—11)

1. Pregled vsebine pogodbe. Njen paritetni značaj

Druga pogodba, o kateri je sporno, ali je bila paritetna ali neparitetna, je Narām-Sinova.¹ Po svojem nastanku je dobrih 900 let starejša od Šunašurove. Sestavljena je v staroelamskem jeziku² in napisana v akadski zlogovni pisavi. Našli so jo v Suzah v podrtinah templja elamskega boga Inšušinaka.³ Po svojem obsegu je to najdaljše besedilo v staroelamskem jeziku. Po šest stolpcev hudo poškodovanega besedila je razporejenih na prednji in na hrbtni strani ploščice (I—XII). Ploščico z njenim besedilom je objavil Vincent Scheil s transkripcijo in s poskusom prevoda v svojih *Mémoires de la Délégation en Perse* (= MDP), vol. XI, 2—11, Paris 1911. V. Scheil ima poleg drugih zaslug predvsem to, da je leta 1902 že v nekaj mesecih po najdbi klasično prevedel monumentalni Hammurabijev zakonik, leta 1921 pa asirske zakone.⁴ Čeprav glede staroelamske pogodbe ni imel tolikega uspeha, je pa vendar iz nje pravilno izluščil osrednji stavek: »Narām-Sinov sovražnik je moj sovražnik. Narām-Sinov prijatelj je moj prijatelj.«⁵ S tem je nadaljnje raziskovalce usmeril za novo iskanje, kajti ostalo je še naprej obilo trdih orehov, tako da je nad končnim uspehom še vrhunski elamist Friedrich Wilhelm König izgubljal pogum.

Ko je namreč F. W. König leta 1965 ponovno transkribiral in skušal prevesti pogodbeno besedilo, je izjavil, da ni mogoče pričakovati več kakor poskus prevoda celotnega besedila, pač pa da je mogoče doumeti nekaj večjih odstavkov.⁶ S svojo pesimistično presojo je F. W. König vzbudil drugega elamista, profesorja Waltherja Hinza iz Göttingena, da je že leta 1967 v reviji *Zeitschrift der Assyriologie, Neue Folge* 24 (58), Berlin 1967, na straneh 91—95 objavil svoj novi prevod celotne MDP XI, 1911, 2—11 s filološkim komentarjem vred. V tem, sedaj najboljšem prevodu W. Hinz sam označuje kakih 30 izrazov kot še nedognanih.⁷ Primerjalna filologinja Annelies Kammenhuber⁸ sodi, da celo v Hinzovem prevodu vsaj polovica izrazov sloni še na ugibanju.

Kljub tolikim težavam in velikim vrzelim v ohranjenem besedilu mislim, da je bistvena vsebina vendarle že toliko dognana, da kot pravni zgodovinar, poskusim analizirati doslej dognano vsebino. Če bo moj članek nekoliko prispeval k razčiščenju zapletenega problema, bo svoj namen dosegel. Posebno se zahvaljujem gospodu profesorju Waltherju Hinzu za dovoljenje, da smem

v nemškem povzetku ponatisniti celotni njegov prevod besedila. S tem bo nadaljnje razpravljanje močno olajšano.

Ker niti iz pogodbenega besedila in tudi iz nobenega zunanjšega vira ne izvemo ničesar o nastanku obravnavane pogodbe, si bomo skušali iz splošnih zgodovinskih in zemljepisnih podatkov⁹ očrtati njen zunanji okvir.

Deželo Elam z glavnim mestom Suze (lat. *Susa, Susorum*) (babilonsko *Susim*) imenujemo pretežno gorato ozemlje, ki se razprostira vzhodno od Babilonije, nekako od sedanjega mesta Hamadana (nekdanje Ekbatane) do Perzijskega zaliva. Stari Elamci so svojo deželo imenovali *Haltamti* ali *Hatamti* (VII, 3: *ḫa-da[m-ti]*), kar je pomenilo »Božjo deželo«. Zaradi višje lege so Sumerci imenovali Elam nim ali nima (zgoraj). Babilonci in Asirci so v svojem jeziku uporabili pridevnik *elu*, kar pomeni visok. Tako so deželo imenovali *Elamtu*.^{9a} Beseda se je ohranila kot Elam v bibličnem izrazoslovju in od tod je prišla v oba klasična in v moderne jezike. Zemljepisno obsega Elam dvoje: žitorodno ravnino okoli mesta Suz ter gorate gozdne predele, bogate v rudah in kovinah. Od predzgodovinske dobe naprej sta bila oba dela združena v isti državni skupnosti, ki se je v svojem ustroju pogosto menjavala. V poznejši dobi poročila omenjajo 32 kraljev, ki so bili vsi podložni velikemu kralju Elama. W. Hinz zato trdi, da je po svoji enotnosti imel Elam veliko prednost pred Mezopotamijo, ki je bila v večjem delu svoje zgodovine zelo razdrobljena.¹⁰

Elam in Mezopotamija sta si bila le malo prijateljska tekmeča na političnem in na kulturnem področju. Bojevite gorjance so privabljal bogata žitna polja, včasih pa so nekateri mezopotamski borbeni vladarji za krajšo dobo spravili Elam pod svojo oblast.¹¹ Tako je Elam prvič omenjen v starem sumerskem kraljevskem seznamu v poročilu, da je Enmebaragesi, (kralj mesta Kiša okoli leta 2700) odpeljal iz dežele Elama orožje kot svoj plen.¹² Tudi Eanatum, vladar Lagaša in zmagovalec nad Ummo, se ponaša, da je premagal deželo Elam.¹³ Pozneje je v Mezopotamiji zagospodovala dinastija treh vladarjev iz mesta Avana.¹⁴ Pri tem nam je ohranjen samo prvi zlog iz imena tretjega kralja. Nepopolno je tudi ohranjeno ime kralja iz mesta Kiša,¹⁵ ki je okoli leta 2550 rešil Mezopotamijo izpod elamske nadoblasti. V Elamu je najbrž še pred letom 2450 zavladała dinastija, ki jo je ustanovil Peli.¹⁶ Štela je 12 vladarjev. O prvih sedmih razen imen ničesar ne vemo. Za vlade osmega, Lukkiššana (okoli 2325) pa naletimo na prvi sinhronizem. Takrat je v Elam vdrl Sargon (Šarrukên) (2334—2279), ki je bil začetnik akadske dinastije in ustanovitelj velike države, ki je segala od Perzijskega zaliva do sredine Male Azije. Med deželami, ki so plačevale Sargonu davek, je bil tudi Elam. Njegovo državo je omogočilo 34 njegovih zmag.¹⁷ Po njegovi smrti sta se sinova Rimuš¹⁸ in Maništuš¹⁹ morala hudo boriti, da sta ohranila vsaj večji del očetove dediščine s tem, da sta potlačila upore Sumercev in Elamcev. Kakšni gospodarski pretresi so bili povezani s temi vojnami, kaže poročilo, da je Rimuš po svoji zmagi nad Elamom in pokrajino Barahši daroval Enlilovemu svetišču v Nippurju 30 min (1 mina = 0,54 kg) zlata, 3600 min bakra ter po šest sužnjev in suženj. Maništuš se je hudo bojeval v Elamu v deželah Anšan in Šeriḫum. Poleg tega je z ladjami prepeljal svojo vojsko zoper Elam čez Perzijski zaliv.

Akadska država je bila največja, ko ji je vladal Sargonov vnuk Narām-Sin. On je v enem letu zmagal v devetih bitkah.²⁰ Med drugimi je osvojil tudi

mesto Eblo. Tam se je italijanskim arheologom nedavno posrečila ena največjih najdb zadnjega časa.²¹ Žal smo o Narām-Sinovem 37-letnem vladanju le malo poučeni. Zaradi svojih uspehov si je najprej privzel naslov »kralj štirih delov sveta«. Pozneje si je pa vzdal pred svoje ime klinopisni znak, s katerim se je označeval kot božanstvo. Zato ga v napisih večkrat imenujejo *ilu Akkadim* (= bog Akada). Tudi reliefna upodobitev, ki ga predstavlja kot zmagovalca v goratem ozemlju, ga kaže z božanskim pokrivalom na glavi.²² Ker je v tej obravnavani pogodbi njegovo ime še napisano brez božanskega predznaka, sklepa W. Hinz, da je Narām-Sinova pogodba bila sklenjena že v prvih letih njegove vladavine.²³

Kakor moremo sklepati iz ohranjenih napisov, se Narām-Sin ni nikoli vojskoval z Elamci, pač pa se je oženil s sorodnico, če ne celo s hčerko elamskega vladarja.²⁴ Zato nikoli ne nastopa nasproti Elamu kot zmagovalec. — A. Kammenhuber²⁵ poudarja tudi to, da se v nobenem seznamu plena ne omenjajo predmeti, ki bi bili prišli kot vojni plen iz Suz.

Pogodba nam o Narām-Sinu pove samo to, da je v Suze poslal svojega podložnika z darili za elamskega vladarja.²⁶ S tem da je elamski vladar izjavil, da je ta darila slovesno sprejel, je veljalo, da bo poslej elamska ljudska vojska morala braniti Narām-Sinove zaveznike.²⁷ Zanimivo je, da niso hoteli reči, da bo elamska vojska branila Akad in Narām-Sina. Najbrž so se tako izražali po ovinkih, ker so se morali v Elamu samem varovati vtisa, da bi bil Elam postal odvisen od Akadcev.

Elamski vladar ponovno²⁸ obeta, da lojalno ne bo skušal privabljeni na svojo stran nekdanjih Narām-Sinovih pristašev.

Kdo bi bil utegnil biti elamski vladar, ki je sklenil pogodbo z Narām-Sinom, ni v besedilu niti posredno naznačeno. Po njegovih odredbah in po tem, da on nalaga dolžnosti svojemu »vojskovodju« (*ušhi*), lahko sklepamo, da je bil to takratni elamski vladar. Najbolj verjetno se večini zdi mnenje, ki ga je l. 1936 izrekel ameriški asiriolog George G. Cameron,²⁹ da je to bil kralj Hita, enajsti vladar dinastije iz mesta Avana. Njegovemu mnenju se pridružuje tudi W. Hinz. Sovjetski elamist Ju. B. Jusifov³⁰ meni, da je bil elamski partner v tej pogodbi Hitov naslednik Kutik-(Puzur-) Inšušinak. — A. Kammenhuber³¹ pripisuje to vlogo Zigalugu-ju, ki pa se njegovo ime v besedilu pojavlja samo enkrat.³²

Zaradi negotovosti bomo Narām-Sinovega sopogodbenika imenovali elamskega vladarja ali kratko Elamca.

Ob sestavljanju pogodbenega besedila je bil Narām-Sinov pomočnik najbrž Šarriš-takal. V dveh ohranjenih napisih iz Narām-Sinovega časa je označen kot »akadski pisar« (*depir Agade^{KI}*), enkrat tudi kot upravnik Narām-Sinove palače (majordom).³³ Zanj se izreka tudi W. Hinz.³⁴

Kakor že omenjeno, je besedilo razdeljeno na 12 stolpcev. Po njih ga tudi navajamo ((I—XII)). Po vsebini se kaže delitev na tri dele: uvod (I—II), drugi (III—VII) in tretji (VIII—XII) del.

Glede dikcije je mogoče opaziti nekaj značilnosti. Tako je svojevrstna šestkrat³⁵ ponovljena prisega. W. Hinz jo navaja na ustreznih mestih, nekoliko je prevod še izgladila A. Kammenhuber.³⁶ S tem pridržkom sledim obojnemu prevodu. Daljše besedilo se je glasilo:

»Bogovom prisegajo (?) svojo prisego kralji.

(Sončnemu bogu) Nahiti je iskreno vdan (??) en kralj. Inšušinaku je podložen kralj.

(Boginji) Siasum, bogu meseca (?) Napir in boginji zmage Narunde je en kralj zvest.«

Medtem ko so drugod le neznatne variante,³⁷ je v XI, 5—7 uporabljen kratki obrazec, ki se glasi: »Bogovom prisegajo svojo prisego kralji«.

Prisežni obrazec uporablja večkrat elamsko besedo *zukur* za kralja, *zukup* pa za kralje. Čudno je, da ne Narām-Sin ne njegov elamski sopogodbenuk nista nikjer v pogodbenuk besedilu označena kot kralja. W. Hinz sicer meni,³⁸ da je ime elamskega kralja izpadlo, bodisi v zadnjih dveh vrzelih drugega ali v prvih dveh vrzelih tretjega stolpca. Osebo pa mislim, da sta naslov in ime vedoma izpuščena.

Važnejše določbe je sestavljalec po večkrat uvrstil.³⁹

Uvod zavzemata dva stolpca. Začenja se s tem, da poziva kakih⁴⁰ 35 božanstev s prošnjo (*hapti*), da naj prisluhnejo ob sklepanju pogodbe. S tem po splošnem pojmovanju postanejo priče in garanti za njeno izpolnitev. Kot prva je imenovana boginja Binikir (Pinenkir).⁴¹ Med drugimi naštetimi božanstvi sta poleg večine elamskih imenovana tudi dva akadaska bogova, in dve akadski boginji.⁴² Nato so samo kratko omenjena božanstva iz glavnega mesta Suz.⁴³ Kot zaključek je prvič uvrščen dolgi prisežni obrazec. Z vrzeljo dveh vrstic se uvod konča.

Po enaki nadaljnji vrzeli sledi jedro pogodbenega besedila. V samogovoru razglaša Elamec pogodbene določbe, kakor so bile najbrž domenjene z akademskim kanclerjem Šarriš-takalom.⁴⁴

V drugem delu besedila elamski vladar dvakrat zagotavlja, da bo Akadu lojalna zaveznik.⁴⁵ V tretjem stolpcu obeta, da bo tudi elamski vojskovodja (*ušhi*) glede morebitnega nasprotovanja enako izpolnjeval sklenjeno pogodbo (*velbiti*) (III, 6—8).⁴⁶

Nato sledi dvakrat zaporedoma odstavek, ki ga W. Hinz imenuje »jedrno določbo«⁴⁷ celotne pogodbe (oz. listine). Že omenjeni odstavek se glasi: »Narām-Sinov sovražnik je tudi moj sovražnik, Narām-Sinov prijatelj je tudi moj prijatelj.«⁴⁸ Obakrat se besedilo nadaljuje z dvema stavkoma, v katerih se izražajo velike politične posledice: »Njegovi darovi so bili (pri nas) sprejeti. Zaradi njegovih darov naj (elamsko) podložno ljudstvo brani Narām-Sinove zaveznike.«⁴⁹ S tem je povedano, da sta Elam in Akad postala zaveznika, ki imata iste sovražnike in iste prijatelje.

Tej načelni določbi sledi več podrobnih. Elamec obeta, da ne bo sprejel nobenega ubežnika.⁵⁰ S tem so najbrž mišljeni morebitni vojaški ubežniki iz Narām-Sinove države. Obenem obeta, da tudi njegov vojskovodja že iz lojalnosti (*haphu*) ne bo kršil v tem oziru obveznosti iz pogodbe akadskega kanclerja.⁵¹ Iz tega lahko domnevamo, da je bilo najbrž v vzporedni akadski pogodbi posebno določilo, ki je obvezovalo vsaj Elamca, da je moral tiste, ki so pribežali k njemu iz Akada, tja vračati.⁵² Nikakor pa ni nujno, da bi moral tudi Akadec vračati pribežnike iz Elama.

V naslednjem (V.) stolpcu Elamec odločno trdi, da si njegov vojskovodja noč in dan prizadeva, da bi pospeševal Narām-Sinova prizadevanja.⁵³ Obenem zase

izjavlja, da ne bo maral (»ljubil«) tistega, ki je pri Narām-Sinu najprej iskal pomoči, pozneje pa je zoper njega objestno (?) nastopal.⁵⁴ To misel Elamec še enkrat ponovi v zadnjem, sedmem stolpcu drugega dela.⁵⁵

V predzadnjem in zadnjem stolpcu drugega dela (VI. in VII.), v katerih sta v obeh veliki vrzeli, obeta Elamec, da bo njegov vojskovodja z vojsko odvrnil od Akada neko zlo.⁵⁶ Pri tem ne sme prizanašati nobenemu sovražnemu ljudstvu.⁵⁷

V naslednjem (VII.) stolpcu Elamec izjavlja, da on sam iz lojalnosti ne bo v Elamu trpel, da bi se tam razvijalo neko zlo zoper Akad.⁵⁸ Verjetno je, da je pri tem mišljen pritisk napol divjaških Gutejcev,⁵⁹ s katerimi se je že Narām-Sinov naslednik Šar-kali-šarri (2254—2230) mnogo vojskoval.

V tretjem delu (VIII-XII) je zlasti prvi (VIII.) stolpec močno poškodovan. Toliko lahko rečemo, da najprej govori o Narām-Sinovem darilu, ki ga je po nekem svojem podložniku poslal v Suze. Kakor smo že omenili, so odposlancu priredili sijajen sprejem.⁶⁰ V javnosti je vzbujal največ zanimanja Narām-Sinov kip. Verjetno je bil izklesan v Akadu. Po sedanjem prevodu pa bi ga bil dal napraviti šele Elamec.⁶¹ Tragikomično zveni poročilo o Elamčevi zaskrbljenosti, da ne bi akadski sel kar trajno ostal v Suzah.⁶² Narām-Sinov kip naj bo pa »z dostojanstvom v časteh in naj bo dobro sprejet!«⁶³ Kaj vse je darilo vsebovalo, ni znano. Kip in glinasto ploščo s pogodbenim besedilom so postavili v Inšušinakov tempelj v Suzah.

Iz zadnjih treh stolpcev (X-XII) lahko spoznamo, kako so v Narām-Sinovem času pojmovali medsebojne odnose med državami. V tem oziru bi našli rahlo paralelo v egiptovski zgodovini v »Pouku za faraona Merikareja«.⁶⁴ Medsebojni vplivi tu niso nemogoči, pač pa zaenkrat niso dokazljivi.

Ne da bi skušal najti kako zvezo s prejšnjimi izvajanji, Elamec s trdimi besedami opisuje stanje takratnih vojnih razmer takóle: »[Sovražna deželaj] bodi podjarmljena! Njen pridelek bodi izropan, oplenjen! Svoje (= Narām-Sinove) upornike boš nasilno potlačil. Potrebne sile sem (ti) stavil na voljo. Naj ne bodo zavrnjene!«⁶⁵

Nato govori besedilo o Narām-Sinovi ženi. Iz Elamčevih besed je mogoče sklepati, da je bila ob tem času že omožena z akadskim vladarjem. Zato mu Elamec predvsem želi, naj bo Narām-Sinova žena rodovitna.⁶⁶ Bog Simut naj ji pomaga s svojo tolažbo!⁶⁷ Tudi elamski tast zase obeta: »Ljubezen do tebe bom pospeševal.⁶⁸ Tvoja žena naj rodi sina, ki bo kot materin potomec (zakoniti) prestolonaslednik (ruhur X, 24).⁶⁹

Novemu paru se obeta srečna bodočnost, ki jima jo Elamec takóle opisuje: »Mir (Sloga)⁷⁰ naj tu velja (vlada)! Prošnje za pomoč naj poslej nehajo! Škodljive nesloge naj bo konec! Tvoji kipi naj bodo v časteh! Omalovaževan ne smeš biti. Po naših podložnikih naj bo varovana sreča zmage! Shranitev (pogodbenega) besedila naj bo varovana in naj ostane v časteh!«⁷¹ Nato sledi šestič in zadnjič dolgi prisežni formular z malenkostno spremembo.⁷² Končuje se v XII. stolpcu in sicer tako, da je Narām-Sinova zadeva postavljena pod varstvo Inšušinaka⁷³ in najbrž tudi bogov Suz in Akada.⁷⁴ S tem naj bi bil poudarjen dvostranski značaj pogodbe. Kip ostane pod Inšušinakovim varstvom!⁷⁵ Še enkrat ponovi elamski vladar željo,⁷⁶ da naj se v (bratsko)-sestrskem zakonu rodi

ruhušak,⁷⁷ sin sestre in brata, in da naj bo (Narām-Sinova) žena rodovitna! Elamski vladar končuje svoje pogodbene izjave s prijaznim zagotovitlom, da hoče Narām-Sinove svoje osrečiti.⁷⁸

Ko smo si po W. Hinzovem prevodu ogledali določbe Narām-Sinove pogodbe, nam preostaja še vprašanje, ali je bila elamska pogodba paritetna ali neparitetna. Glede tega W. Hinz v prvem stavku svojega povzetka takóle pravi: »Pogodba Elama z Narām-Sinom iz Akada je bila zavezniška (pogodba), ne pa pogodba, ki bi si bila z njo ena država podjarmila drugo.«⁷⁹

Očitno je, da Narām-Sinova pogodba ne spada med osvojevalne. Vse Elamčeve izjave so tako obzirno in sorodstveno dobrohotno formulirane, da nihče ne bi mogel trditi, da more en sopogodbjenik drugemu nekaj vsiliti ali ga s čim obremeniti.

Ko W. Hinz ugotavlja, da elamska pogodba ni bila osvojevalna, molče priznava, da je bila Narām-Sinova pogodba paritetna. Ker so paritetne pogodbe lahko zelo različne, W. Hinz označuje obravnavano pogodbo kot zavezniško. Tega posebej ne utemeljuje. Z njim v obojnem pogledu soglašata A. Kammenhuber.⁸⁰ Glede tega sem drugega mnenja.

Po sklenitvi elamske pogodbe je med Elamom in Akadom nedvomno nastalo zavezniško razmerje. Vendar pogodbeno besedilo o tem nikjer ne govori, razen če mislimo na, Elamčevo zahvalo za prejeta Narām-Sinova darila. V Suzah se zahvala izraža z večkratno ugotovitvijo, da bo elamska vojska poslej branila Narām-Sinove zaveznike. Toda ničesar drugega ne izvemo: ne kdo naj bi bila pogodbena kontrahenta, niti tega ne, da bi bila sploh kaka pogodba sklenjena. Vrh tega si z zavezniško pogodbo ne bi mogli pojasniti, kakšen razlog so imela Narām-Sinova darila, ki so bila vendar pravno in politično tako pomembna.

Te težave se pa takoj razrešijo, če nastale spremembe presojamo kot sklenitev ženitne pogodbe med Narām-Sinom in elamsko princeso. Glede te pogodbe imajo temeljni pomen dognanja pokojnega Pavla Koschakerja (1878—1951), ustanovitelja kritičnega proučevanja klinopisnih pravnih virov. On je spoznal (in je od leta 1917 do svoje smrti leta 1951 prizadevno dokazoval),⁸¹ da je starobabilonska ženitna pogodba bila po svojem bistvu kupna pogodba. Sklenila sta jo nevestin oče (eventualno kak drug varuh njenih koristi) in ženin. Nevesta sama je bila bolj objekt kakor pa subjekt ženitne pogodbe.⁸² S to pogodbo je nevestin oče postal zavezan, da bo hčer izročil ženinu, in sicer v pravi zakon.⁸³

Ženin pa je bil dolžan, da je nevestinemu očetu (ali morebitnemu njenemu varuhu) »prinesel« posebno darilo, navadno nekaj srebra, včasih pa še druge premoženjske predmete. Tako darilo se je imenovalo *tirḫatum*.⁸⁴ P. Koschaker je to besedo prevedel kot kupnino za nevesto (der Brautpreis), ki jo mora ženin izplačati bodisi ob sklenitvi zakona, to je ob izročitvi neveste ženinu, bodisi že vnaprej ob zaroki. Z označbo kot kupnino za nevesto soglašata tudi W. v. Sodenov AHw na str. 1348.

Kolikor moremo dognati, se *tirḫatum* prvič pojavlja dvakrat (II, 5 in III, 9) v besedilu listine MAD (Materials for the Assyrian Dictionary) Volume I, št. 169, str. 90 s., Chicago, 1952. Besedilo plošče, ki je bila izkopana leta 1932 v Ešnunni (sedaj Tell Asmar), je objavil ugledni poljski asiriolog Ignacij J. Gelb.⁸⁵ V prvem stolpcu (I, 1—15) in še v začetku drugega (II, 1—4) so naštetih predmeti, ki so sestavljali kupnino za nevesto. Nato sledi v II, 5—11 jedro besedila, ki po-

ve, kaj vse je kot *tirḫatum* neki Ir-e-um, suženj Šu-i-[li-su]-ja, prinesel (*u-bil*) za svojo ženo (njeno ime ni ohranjeno) najbrž njenemu očetu Gal-zu-ju.

Benno Landsberger, (1890—1968) vrhunski asiriolog, se je v svojih *Symbolae Martino David dedicatae*, II, 1968, kratko dotaknil napisa MAD I, 169.⁸⁶ Imenuje ga »edinstveno staroakadsko listino« (die einzigartige altakkadische Urkunde). Landsberger domneva, da se je besedilo začelo po shemi: »To so priče, pred katerimi je (zet) A prinesel B-ju kupnino za nevesto (*ti-ir-ḫa-[dam]* ... *u-bil*, II, 5 in 11; prim. III, 9 in 12).« Kupnina za nevesto je po Landsbergerjevih konjekturah v Ešnunni imela sledečo vsebino: denar (znesek v srebru), več ovac, oblačila, čevlje, 10 min volne in živila.

V starobabilonskem pravu se *tirḫatu(m)* v istem pomenu precej uporablja. Najdemo jo v treh določbah zakonov mesta Ešnunne;⁸⁷ osemkrat v Hammurabijevem zakoniku⁸⁸ in v več zasebnih listinah.⁸⁹

Ko smo spoznali, da je Narām-Sinovo darilo bilo kupnina, ki jo je ženin elamskemu tastu plačal za nevesto, smo našli ključ za razumevanje celotne elamske pogodbe. S tem, da je Narām-Sin poslal svoje darilo elamskemu vladarju kot kupnino za nevesto in je Elamec to darilo tudi tako sprejel, je bila sklenjena ne le ženitna pogodba akadskega vladarja, ampak tudi politična zveza med Elamom in Akadom. Sedaj ni več dvoma o pomenu enostranskega Narām-Sinovega darila. Tudi ni mogoče dvomiti o pravni enakosti obeh partnerjev, ki sta zamislila in izpolnila zaročno razmerje: Narām-Sin in Elamec. Tako je povsem očitno, da je Narām-Sinova pogodba paritetna.

Če se spomnimo, v kako zgodnjem času je bila ta pogodba zamišljena in izvedena — pri tem pa anonimno, moramo izreči občudovanje duševni prožnosti njenih sestavljalcev v Akadu in v Suzah.

2. Nemški povzetek (*Die Zusammenfassung in deutscher Sprache*)

Weit schwieriger gestaltet sich die Beurteilung⁹⁰ des rund um 900 Jahre älteren Staatsvertrages, der in altelamischer Sprache verfasst, auf einer jetzt in Louvre befindlichen Tontafel in sehr lückenhaftem Zustand uns überliefert worden ist. Wir wollen ihn entweder nach dem einzigen, darin namentlich bezeichneten Vertragspartner als den Narām-Sin Vertrag, oder nach dem anderen, für uns anonymen, elamischen Partner als den (alt)elamischen Vertrag benennen. Der Name des elamischen Partners ist auf der Tafel wahrscheinlich abgebrochen. Nach der Vermutung von G. G. Cameron nimmt man allgemein an, dass dies Hita, der elfte König der Dynastie von Awan, gewesen sei.⁹¹

Der beiderseitig in je sechs Spalten (I–XII) eingeteilte Text ist in Susa⁹² im Schutt des Inšušinak-Tempels gefunden worden. Wegen der schlechten Erhaltung der Tontafel sowie wegen des noch unerfreulichen Zustandes der Erforschung der altelamischen Sprache, welche der Verfasser der vorliegenden Untersuchung leider auch nicht beherrscht, vermehren sich die Schwierigkeiten der gesamten Problematik. Wir stützen uns dabei auf die bisher beste Übersetzung vom Professor Walter Hinz, die im Jahre 1967 in der Zeitschrift für Assyriologie, Neue Folge, 24 (58), S. 91–95⁹³ ⁹⁴ veröffentlicht worden ist. Mit

aufrichtigem Dank soll erwähnt werden dass ich mit gütiger Erlaubnis von Herrn Prof. W. Hinz seine Übersetzung in der Zusammenfassung im Wortlaut abdrucken durfte, um dadurch das Verständnis des stark lückenhaften Textes zu erleichtern. Denn trotz aller Bedenken⁹⁵ dürfte der Inhalt der Inschrift bereits soweit feststehen, dass man mit dem nötigen Vorbehalt wenigstens einige rechtsgeschichtlichen Bemerkungen dazu wagen könnte.

Die gesamte Inschrift MDP XI, 1911, 2—11 setzt sich aus drei Bestandteilen zusammen. Den ersten Teil bildet die Anrufung von einigen 35 Göttern;⁹⁶ unter ihnen befinden sich vier akkadische (zwei Götter und zwei Göttinnen); daraufhin folgen ohne namentliche Aufzählung die Götter von Susa. Nach allgemeiner Auffassung sollten die angerufenen Götter (und Göttinnen) beim Abschluss des Vertrages als Zeugen und Garanten für seine Erfüllung mitwirken. Ebenso wie nach dem Anrufen der Götter wird am Ende von sechs Abschnitten jedesmal eine ziemlich lange Schwurformel hinzugefügt; nur ein einziges Mal kommt sie in gekürzter Fassung vor.⁹⁷

Im nächsten, zweiten Teil des Textes (umfassend die Spalten III—VII) folgen einseitige Äusserungen des anonymen elamischen Herrschers, mit denen er sich zu bestimmtem Verhalten zugunsten von Akkad verpflichtet. Mehrere Male fügt dabei der Herrscher zusätzliche Versprechen über Leistungen hinzu, die sein oberster Funktionär, sein *ušhi*⁹⁸ — wir wollen diesen mit W. Hinz als den Feldherrn des elamischen Herrschers bezeichnen — zum gemeinsamen Enderfolg beitragen werde.

Im dritten Teil (die Spalten VIII—XII) der Inschrift begegnet man nur den Erklärungen des elamischen Herrschers, während der Feldherr nicht mehr erwähnt wird.

Gewissermassen als Fortführung des mehrmaligen »Kernspruches«⁹⁹ folgt gleichfalls dreimal (III, IV, VIII) die Feststellung des Elamers, dass die Gaben von Narām-Sin in Elam in Empfang genommen worden seien und dass wegen dieser Gaben nunmehr das elamische Untertanenvolk (dies dürfte eine Bezeichnung für das elamische Volksheer gewesen sein) die Bundesgenossen Narām-Sins verteidigen werde.¹⁰⁰ Dadurch sollte kundgemacht werden, dass Elam und Akkad nunmehr zu Bundesgenossen geworden sind, die dieselben Feinde und dieselben Freunde haben.

Unter den weiterhin folgenden Einzelbestimmungen verspricht der Elamer, er werde keinem fremden (akkadischen?) Flüchtling bei sich die Aufnahme gewähren.¹⁰¹ Zugleich fügt er hinzu, dass auch sein Feldherr aus Loyalität (*haphu*) den vom akkadischen Kanzler¹⁰² verfassten Vertrag nicht verletzen werde (IV). Daraus kann man schliessen, dass in dem nicht erhaltenen akkadischen Vertragstext die Aufnahme von akkadischen (?) Flüchtlingen dem Elamer ausdrücklich verboten war.

In der V. Spalte gibt der elamische Herrscher für seinen Feldherrn die Zusage ab, wonach dieser sich bei Nacht und bei Tag bemühe, das Gedeihen des anderen Partners zu fördern.¹⁰³ Für sich beteuert der Elamer, er werde keineswegs jemanden »lieben« (*hanin*: ihm vertrauen), der bereits von Narām-Sin Hilfe erfleht hatte, später jedoch seinem Gönner gegenüber anmassend geworden ist.¹⁰⁴ Derselbe Gedanke wird in der VII. Spalte (13—18) wiederholt.

In der VI. und in der VII. Spalte wird das Verständnis durch grosse Lücken von je 7—8 Zeilen erheblich erschwert. In beiden¹⁰⁵ ist davon die Rede, dass Akkad von einem Unheil (*bala*) bedroht erscheine. Aus den erhaltenen Resten der VI. Spalte geht hervor, dass das drohende Unheil vom Feldherrn mit dem Heer abgewehrt werden könnte. Dabei soll kein feindliches Volk verschont bleiben (VI). Darin möchte man an die Bedrohung durch die feindlichen Gutäer denken.¹⁰⁶ Mit diesen hatte nämlich Šar-kali-šarri, der erste Nachfolger von Narām-Sin, »während seiner ganzen Regierungszeit zu ringen.«¹⁰⁷

In der VII. Spalte wiederholt der Elamer noch einmal seine bereits in der dritten Spalte gegebene grundsätzliche Erklärung, er werde [aus Loyalität] »Unheilvolles für Akkade« in Elam (*hada[mti]*) nicht dulden.¹⁰⁸

Der dritte Teil befasst sich in der VIII. und IX. Spalte mit den Gaben, die ein akkadischer Bote Narām-Sins nach Elam gebracht hatte. Dem Boten wurde in Susa ein glanzvoller Empfang bereitet.¹⁰⁹ Durch die Annahme dieser Gaben wurde der Abschluss des Bündnisses besiegelt. Seither sollte das elamische Heer im Kriegsfall an der Seite der Bundesgenossen Narām-Sins kämpfen.¹¹⁰ Trotz dieser wichtigen politischen Folgen vermochte der Elamer seine kleinlichen Sorgen nicht zu unterdrücken, dass der akkadische Bote eventuell nicht in seine Heimat zurückkehren, sondern in Elam verbleiben werde¹¹¹ (IX). Der Inhalt der Gaben Narām-Sins wird uns nicht angegeben. Immerhin wird jedoch einem Standbild Narām-Sins besondere Beachtung geschenkt. Eigens wird angeordnet: »Dein Standbild mit Würde hier soll in Ehren gehalten und wohl aufgenommen sein (IX, 22—26).«¹¹² Und in der Tat wurde es im Tempel von Inšu-šinak aufgestellt.¹¹³ Dasselbst wurde auch die Tontafel, auf der der Vertragstext verzeichnet war, hinterlegt¹¹⁴ (XI, XII).

Ohne jeden Übergang erteilt der Elamer dem jungen Herrscherpaar einige Belehrungen. Diese sind zunächst kriegsrechtlichen Charakters, zuletzt auch persönlicher Art unter der Berücksichtigung der geschichtlichen Rolle der jungen Frau, die ihrem Gatten den künftigen Thronfolger gebären sollte. Wir zitieren nunmehr diese auch rechtlich interessanten Weisungen in Übersetzung von W. Hinz (C): »[Das Land der Feinde] soll unterjocht, sein Ertrag (?) geraubt, erbeutet werden! Deine Unheilstifter (persönliche Gegner??) wirst du mit Macht bedrängen. Kräfte dafür stellte ich zur Verfügung; sie seien nicht abgewiesen!« (XI, [1] — 4—12).¹¹⁵

Sodann richtet er an seinen Schwiegersohn, ohne ihn zu nennen, freundliche Weisungen und Glückwünsche (X, 13—26): »Deine Gemahlin möge fruchtbar sein. [Der Gott Si]mut möge ihr durch Trost wohl tun... Die Liebe zu dir will ich erblühen lassen. Deine Gemahlin möge einen Muttersohn (*ruhur*) als Thronfolger gebären (X, 13—26)!«¹¹⁶

Nach der Erfüllung dieser Wünsche wird dem neuvermählten Paar eine fröhliche Zukunft versprochen und in rosigen Farben geschildert: »Eintracht¹¹⁷ (bzw. Friede) hier werde gehegt! Den Göttern leisten ihren Schwur die Könige! Das Hilfeflehen höre auf! Schädliche Zwietracht sei zu Ende! Deine Standbilder sollen in Ehren gehalten werden! Geringschätzung dir (= Narām-Sin) gegenüber werde hier nicht gewollt! Durch unsere Untertanen soll das Siegesglück (?) in Ehren gehalten werden! Die Hinterlegung (des Vertrages ?) vor dem Tabu-Emblem (?) hier soll in Ehren gehalten werden!«¹¹⁸ Dann wird zum

sechsten Mal die längere Schwurformel mit einer kleineren Variante¹¹⁹ eingereiht (XI).

Hierauf fasst der Elamer in der XII. Spalte die wichtigsten Angelegenheiten zusammen: »Ein Jeglicher scheut (?) das Depositum Narām-Sins, (denn) wir haben es Gott Inšušinak geopfert. Den Göttern [von Susa und Akkade?] wurde es fürwahr dargebracht [überreicht]. Dein Standbild möge er (Inšušinak ?) wahren! Ein Geschwisterspross ([ru]-hu-[sa]-ak)¹²⁰ möge zustandekommen! Deine (= Narām-Sins) Gemahlin möge fruchtbar sein!« Der König von Elam beendet seine Ausführungen mit der netten Beteuerung: »Die Deinen will ich beglücken!«¹²¹

Nachdem wir auf Grund der Übersetzung von W. Hinz den Hauptinhalt des elamischen Vertrages dargelegt haben, können wir auch seiner in der Zusammenfassung gegebenen Wertung vollauf zustimmen: »Der König von Elam verpflichtete sich, in allen Dingen das Wohl des Herrschers von Akkade zu fördern und jeder Zwietracht zwischen den beiden Völkern entgegenzutreten.«¹²²

Endlich bleibt uns noch eine Frage zu beantworten: War der hier erörterte Vertrag ein paritätischer oder ein nichtparitätischer? W. Hinz beantwortet diese Frage gleich am Anfang seiner Zusammenfassung mit dem Satz: »Der Vertrag Elams mit Narām-Sin von Akkade war ein Bündnis-, kein Unterwerfungsvertrag.«¹²³ Das der elamische Vertrag kein Unterwerfungsvertrag gewesen ist, braucht wohl nicht ausführlicher begründet zu werden. Das unbeschränkte Entgegenkommen des elamischen Herrschers in jeder Hinsicht, dazu der höfliche Ton, den der Elamer stets anwendet, lassen über den paritätischen Charakter des Narām-Sin-Vertrages keinen ernsten Zweifel aufkommen. Indem sich W. Hinz durch die Ablehnung des Unterwerfungsvertrages für den paritätischen Charakter des elamischen Vertrages ausspricht, bezeichnet er diesen als einen Bündnisvertrag. Dies bedarf jedoch einer weiteren Erläuterung. Dass das politische Ergebnis des Narām-Sin-Vertrages die Entstehung einer engen Verbundenheit zwischen Elam und Akkade herbeigeführt habe, ist sehr wahrscheinlich. Der Weg, der dazu führte, war jedoch nicht ein Bündnisvertrag, sondern ein Ehevertrag.

In der ganzen Inschrift ist nämlich von einem Bündnis keine Rede. Man würde doch wenigstens die Namen der Vertragspartner und ihrer gegenseitigen Verpflichtungen und Berechtigungen erwarten! Aus welchem Grund und zu welchem Zweck Narām-Sins Geschenke nach Susa übersandt wurden, liesse sich aus einem Bündnisvertrag kaum erklären, leichter jedoch aus einem Ehevertrag.

Paul Koschaker (1879—1951), der Begründer der modernen juristischen Keilschriftforschung, hatte bereits im Jahre 1917 in seinem grundlegenden Werk »Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon«¹²⁴ dargelegt, dass die babylonische Eheschliessung — anders als die sumerische — eine Kaufehe war. Diese wurde zwischen dem Bräutigam und dem Muntwalt (meist dem Vater) der Braut geschlossen. Die Braut selbst war dabei nur Objekt, grundsätzlich nicht Subjekt des Ehevertrages.¹²⁵ Bei der Verlobung verpflichtete sich der Muntwalt, die Braut dem Bewerber zu echter Ehe zu überlassen (*traditio puellae*). Andererseits sollte der Bräutigam entwe-

der bei der Verlobung oder bei der Eheschliessung dem Brautvater ein Geschenk überreichen. Wenn wir zu unserem Fall zurückkehren, so waren die Gaben (elamisch *li-e₁₁*) Narām-Sins nichts anderes als die Leistung des Brautpreises an den Muntwalt der Braut. Als Brautpreis hat nämlich P. Koschaker die babylonische Bezeichnung *tirḫatum* übersetzt.¹²⁶ Aus besonderen Umständen unseres Einzelfalles erklärt sich wohl, dass diesmal ihre Leistung erst nach der Eheschliessung erfolgte.

Einem glücklichen Fund haben wir es zu verdanken, dass wir die Anwendung des Ausdruckes *tirḫatum* bis in die Zeit der letzten Sargoniden, zu denen auch Narām-Sin gehört, zurückverfolgen können.

Im Jahr 1952 hat der angesehene polnische Orientalist Ignaz J. Gelb (Chicago) in seinen *Materials for the Assyrian Dictionary*, Vol. I: Sargonic Texts from the Diyala Region¹²⁷ die Transkription einer Tontafel veröffentlicht, die für unser Problem von grosser Bedeutung ist. Die Tafel MAD, I, 169 ist 1931 durch die Ausgrabungen des Oriental Instituts in Tell Asmar, dem alten Ešnunna, zutage gefördert worden. Sie ist auf der Vorderseite zwei-, auf der Rückseite einkolumnig beschrieben. Der Inhalt gibt an der Herausgeber I. J. Gelb als »bridal price« wohl richtig an. Die Inschrift auf der Tontafel besagt ausführlich, was alles Ir-e-um, Sklave von Šu-i-[i-su], für seine Gattin, deren Name leider nicht erhalten ist, dem Gal-zu, höchstwahrscheinlich dem Brautvater, als *tirḫatum* hingetragen hat.

Auch Benno Landsberger, der hochverdiente Lehrer und Meister im Bereich der Assyriologie, hat in seinen *Symbolae Martino David dedicatae*, II,¹²⁸ die Urkunde MAD I, 169 nur kurz gestreift; er nannte sie »die einzigartige altakkadische Urkunde«. Dabei vermutete er, dass sie nach dem Schema stilisiert wäre: »Dies sind die Zeugen, vor denen A (der Schwiegersohn) die *tirḫatu* dem B hingetragen hat«. Laut den Konjekturen von B. Landsberger hatte die *tirḫatu* im MAD I, 169 folgenden Inhalt: eine Geldsumme (in Silbersekeln), Schafe, Kleider, Schuhe, 10 Minen Wolle und Viktualien.

Die *tirḫatum* findet im altbabylonischen Recht immer mehr Anwendung, so dreimal in den Gesetzen von Ešnunna,¹²⁹ im Kodex Hammurabi¹³⁰ achtmal und endlich auch in mehreren Urkunden.¹³¹ Zugleich mit ihrer Zusammensetzung wechselt auch die Terminologie. Solange die *tirḫatum* hauptsächlich sich aus verschiedenen Gegenständen des täglichen Lebens zusammensetzte, wurde sie vom Bräutigam zum Brautvater hingetragen (*ubil*). Je mehr jedoch die Silbersekel ihren Inhalt bildeten, redet man vom geben (*nadānum*) bzw. empfangen (*maḫārum*) des Brautpreises.

Das Verständnis von manchen ungelösten Problemen, die aus sprachlichen Schwierigkeiten sowie infolge von Textlücken sich ergeben, wird uns vielfach dadurch erleichtert, dass wir mit der Tatsache rechnen, dass der eigentliche Kern des elamischen Vertrages ein Ehevertrag war. Dieser wurde als ein paritätischer Vertrag zwischen Narām-Sin und dem anonymen Elamherrscher geschlossen. Die Rolle der Braut war eine derart passive, dass man sich nicht einmal bemühte, ihren Namen zu nennen.

Aus der paritätischen Stellung zwischen Narām-Sin und dem Elamer ergibt sich deutlich der paritätische Charakter des elamischen Vertrages.

3. Dr. Walther Hinz. *Elams Vertrag mit Narām-Sin von Akkade. Od. g. avtorja dovoljeni ponatis njegovega članka v ZA. N. F. 24. 1967, str. 66—96*

S prijaznim dovoljenjem g. profesorja dr. W. Hinz, ponatiskujem tu njegov celotni prevod staroelamske Narām-Sinove pogodbe. Avtor je svoj prevod prvič objavil v reviji *Zeitschrift für Assyriologie N. F. 24 (58), 1967, str. 93—95*. Upam, da bo bralcem s tem olajšano razumevanje besedila, ki zaradi jezikovnih težav in mnogih vrzeli zares ni lahko.

Mit gütiger Erlaubnis des Herrn Prof. Walther Hinz (Göttingen) darf ich seine Übersetzung des elamischen Vertrags mit Narām-Sin hier abdrucken, um dem Leser das Verständnis meiner Darlegungen zu erleichtern. Die Übersetzung wurde in der *ZA. N. F. 24 (58), 1967. S. 93—95* veröffentlicht. Sie lautet:

I: Schenket Gehör, o Göttin Pinenkir (und) ihr guten Himmelsgötter: Humban, Amba, Zit, Nahiti, Inšušinak, Simut, [S]irnapir, [H]usa, [U]ggabna, [I]mitki, [...], [T]ullat, Hurbi, Hutran, Ninurta, Siašum, Maziat, Ninkarak, Narunde, Gu[gu]muktir, Humkat, Ruhuišna, Ruhusa[k] [...]

II: [zwei Zeilen], Niarzina, Lambani, Kirwasir, Hurbahir, Išhara, Nitutir, Tiuk, Simit-sararar, [...]. Die *S[usagötter standen uns bei.]* Den Göttern leisten ihren Schwur die Könige. Dem (Sonnengott) Nahiti ist ein König innig zugetan. Dem Gott Inšušinak ist ein König untertan. Der Göttin Siašum, dem Gott Nap[ir] und der Göttin Narunde ist ein König *getreu*. [zwei Zeilen]

III: [zwei Zeilen] *Widerstand* gegen Akkade werde ich nicht bei mir dulden. Mein *Feldherr* soll gegen *Widerstand* den *Vertrag in Schutz nehmen*. Narām-Sins Feind ist auch mein Feind, Narām-Sins Freund ist auch mein Freund. Seine Gaben wurden empfangen. Wegen seiner Gaben soll das [elamische] Untertanenvolk die Narām-Sin-Bundesgenossen *verteidigen*. Narām-Sins Feind

IV: [ist auch mein Feind. Narām-Sins Freund ist auch mein Freund. Seine Gaben wurden empfangen. Wegen seiner Gaben soll das Untertanenvolk die Narām-Sin-Bundesgenossen *verteidigen.*] [zwei Zeilen] Einen *Flüchtling* werde ich nicht bei mir aufnehmen, und dieser mein *Feldherr* wird den *Vertrag* des Kanzlers von Akkade aus *Loyalität* nicht [verletzen. Den Göttern leisten ihren Schwur]

V: [die Könige. Dem Gott Nahiti ist ein König innig zugetan. Dem Gott Inšušinak ist ein König untertan. Der Göttin Siašum, dem Gott Napir und der Göttin Narunde ist ein König *getreu*. Mein *Feldherr* wird bei Nacht und bei Tag [dein Unheil] nicht betreiben, dein Gedeihen wird er bei Nacht und bei Tag betreiben. Aus *Loyalität* werde ich einen, der Narām-Sin um Hilfe anfleht und *hernach anmassend wird*, nicht lieben. Den Göt[tern]

VI: [leisten ihren Schwur die Könige. Dem Gott Nahiti ist ein König innig zugetan. Dem Gott Inšušinak ist ein König untertan. Der Göttin Siašum, dem Gott Napir und der Göttin Narunde ist ein König *getreu*. (Weitere 7-8 Zeilen)] Unheil soll von Akkade mein *Feldherr* mit dem Heer *abwehren*, vertreiben. Ein feindliches Volk soll er nicht *schonen*.

VII. [Aus *Loyalität*] werde ich Unheilvolles für Akkade in *Elam* nicht dulden. [Sieben Zeilen teils zerstört, teils noch unverständlich.] Einen Narām-Sin um Hilfe Anflehenden, der *hernach anmassend wird*, werde ich nicht lieben.

Den Göt[tern leisten ihren Schwur die Könige. Dem Gott Nahiti ist ein König innig zugetan. Dem Gott Inšušinak ist ein König untertan.]

VIII: [Der Göttin Siašum, dem Gott Napir und der Göttin Narunde ist ein König getreu.] Wegen seiner Gaben wird das Untertanenvolk [die Narām-Sin-Bundesgenossen *verteidi*gen. Dein Standbild will ich anfertigen! [Den Göttern von Susa (und Akkade?) werde es geweiht! (?) Schädliches will ich unterbinden! Die Oberhand soll es nicht hier erringen! *Weisungsgemäss*(?) deine Standbilder *im Innern*... Dein Standbild will ich anfertigen! [zwei Zeilen] [Den Göttern]

IX: [leisten ihren Schwur die Könige. Dem Gott Nahiti] ist ein König innig zugetan. Dem Gott Inšušinak ist ein König untertan. Der Göttin Siašum, dem Gott Napir und der Göttin [Narunde ist ein König *ge*]treu. Dem Gott [drei Zeilen]. Ein Narām-Sin zugehöriger Untertan mit dessen Gaben hier wurde *glanzvoll* empfangen. *Ich will hoffen*(?), er soll auf Dauer nicht *sich grämend*(?) hier verbleiben. Dein Standbild mit Würde hier soll in Ehren gehalten und wohl aufgenommen sein! [zwei Zeilen]

X: [Das Land der Feinde(?)] soll *unterjocht*, sein *Ertrag geraubt*, erbeutet werden! Deine Unheilstifter wirst du mit Macht bedrängen. Kräfte dafür stellte ich zur Verfügung, sie seien nicht *abgewiesen*! Deine Gemahlin möge *fruchtbar* sein! [Der Gott *Si*]mut möge ihr durch *Zuspruch* wohl tun! Dem Feinde Narām-Sins soll . . . . zuteil werden! Die Liebe zu dir will ich erblühen lassen! Deine Gemahlin möge einen Sohn als *Thronfolger*(?) gebären! Als *Mann der Göttin*. . . .

XI: [zwei Zeilen]. *Eintracht* hier werde gehegt! Den Göttern leisten ihren Schwur die Könige. Das Hilfeflehen höre auf! *Schädliche Zwietracht* sei zu Ende! Deine Standbilder sollen in Ehren gehalten werden! Geringschätzung dir gegenüber werde hier nicht gewollt! Durch unsere Untertanen soll das *Siegesglück* in Ehren gehalten werden! Die *Hinterlegung* (des Vertrages?) vor dem *Tabu-Emblem*(?) hier soll in Ehren gehalten werden! Den Göttern leisten ihren Schwur die Könige. Dem Gott Nahiti (schenkt) ein König seine Zuneigung. [Dem Gott Inšušinak ist ein König untertan.]

XII: [Der Göttin Siašum, dem Gott Napir und der Göttin Narunde ist ein König getreu.] Ein Jeglicher *scheut*(?) das *Depositum* Narām-Sins, (denn) wir haben es Gott Inšušinak geopfert. Den Göttern [von Susa und Akkade?] wurde es fürwahr dargebracht, [überreicht]. Dein Standbild möge er (Inšušinak?) wahren! Ein 'Geschwisterspross'⁷¹ möge zustandekommen! Deine Gemahlin möge fruchtbar sein! Die Deinen will ich beglücken!

4. Opombe (slovenske)

¹ Drugo, znatno bolj zapleteno pogodbo imenujemo po enem udeležencu Narām-Sinovo, po drugem, anonimnem udeležencu pa (staro)-elamsko. Narām-Sin (2291 do 2255) je bil četrti in sicer najbolj mogočen vladar akadške monarhije. On je opustil dotlejšnjo sovražno politiko proti Elamcem in je na elamskem dvoru dobil nevesto, ki je bila sorodnica, če ne celo hči takratnega elamskega vladarja. Žal iz besedila ne izvemo ne njenega imena, ne imena njenega očeta.

V zvezi s to ženitvijo je bila sklenjena pogodba med Narām-Sinom in med predstavnikom elamske države. Nadaljnja izvajanja bodo slonela na prevodu besedila, kakor ga podaja v svojem doslej najboljšem čeprav še ne dokončnem prevodu elamist profesor dr. Walter Hinz. Objavljen je v Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie, N. F., 24 (58), 1967 na straneh 66—98 z naslovom: »Elams Vertrag mit Narām-Sin von Akkad«. — W. Hinz v CAH³ obravnava Perzijo (Persia) (leta 1971 na straneh 644—680 za čas od 2400 do 1800). Posebej o Narām-Sinovi pogodbi glej CAH³ I, 2, str. 444, 650—652, 662—669. — V knjigi »Das Reich Elam« (Urban-Bücher, 82), Stuttgart, 1964 podaja W. Hinz dober uvod v politično in kulturno zgodovino Elama (jezik, pisava, verstvo, pravo, umetnost). — V ruskem jeziku je objavil Ju. B. Jusifov knjigo »Elam, Social'no ekonomičeskaja istorija (408 strani), Moskva, 1968.« — V RIA II, 1938, je na str. 324—338 geslo. Elam str. 324—338; F. W. König (zgodovina), V. Christian (etnologija) str. 338—353. — Za elamsko pravno zgodovino prim. P. Koschaker, »Göttliches und weltliches Recht nach den Urkunden aus Susa«. Orientalia. Roma, N. S. 4, 38—80. — Ed. Cuq se v svojih dveh razpravah o elamskem pravu RA 28, 1931, 47—71 in RA 29, 1931, 149—182 še ni bavil z Narām-Sinovo pogodbo, kar je ob takratnem stanju prevoda povsem razumljivo.

² Prim. Johannes Friedrich, Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen. (Verständliche Wissenschaft. Bd. 51. Berlin-Göttingen-Heidelberg 1954), str. 69. — Napisana je v čistih akadski zlogovni pisavi, ki so jo Elamci v Narām-Sinovem času zelo uporabljali (W. Hinz: pismeno pojasnilo).

³ Das Reich Elam, str. 63.

⁴ MDP, Tome IV, 1902. — Recueil de Lois Assyriennes, Paris, 1921.

⁵ V. Scheil, MDP, XI, 1911, str. 5 s.

⁶ Friedrich Wilhelm König, Die elamischen Königsinschriften. AfO. Beiheft 16, Graz 1965, str. 19—34: Zeitgenosse des Narām-Sin. Svojo pesimistično prognozo je izrekel (v o. c., 7. opombi na 29. strani): »Die Inschrift fällt völlig aus dem Rahmen aller sonst bekannten; ausserdem sind fast alle Verba nicht übersetzbar, Sprache und Schreibungen abweichend. An eine ganze Übersetzung ist nicht zu denken bis auf Versuche. Einige grössere Abschnitte lassen sich erschliessen.«

⁷ W. Hinz, ZA. N. F. 24 (58), str. 90 (prevod): »Podajam celotno, popravljeno besedilo napisa obenem s svojim poskusom prevoda; pri tem je vse, kar ni kolikor toliko gotovo, označeno s poševnim tiskom.«

⁸ Historisch-geographische Nachrichten, v Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. T. XXII, fasc. 1—4, Budapest 1974, str. (157—247), 179.

⁹ Gradivo za najvažnejše zemljepisne in zgodovinske podatke glej spredaj na strani 58 f.

^{9a} Glej P. A. Deimel, Šumerisch-akkadisches Glossar. Roma, 1934, str. 90, sub verbo *elam*, *elamu*.

¹⁰ Das Reich Elam, str. 18.

¹¹ O. c., str. 58 označuje razmerje med Mezopotamijo in Elamom kot dedno sovraštvo (Erbfeindschaft).

¹² Thorkild Jacobsen, The Sumerian King List. Assyriological Studies, Nr. 11, 1939, str. 83 ss, vv. 35—38: En-me(n)-barage-si, the one who carried away as spoil the weapons of the land of Elam, became king and reigned 900 years.

¹³ IRSA, str. 58, št. 105 b, III, 12.

¹⁴ Jacobsen, o. c., str. 94 s, Col. IV, vv. 5—17; W. Hinz, The Elamite Kings of Awan. CAH³, I, 2, 647.

- ¹⁵ Jacobsen, o. c., str. 96 s., v. IV, 20.
- ¹⁶ W. Hinz, CAH³, I, 2, 647: »Ime Peli ni absolutno gotovo.«
- ¹⁷ IRSA, str. 99, II, A, 1 b: »Sargon, kralj Kiša, je zmagal v 34 bitkah. (Vsa mestna) obzidja do morske obale je porušil.«
- ¹⁸ IRSA, str. 103, št. II, A, 2 d (XXIV, 49—62); W. Hinz, Das Reich Elam, str. 62.
- ¹⁹ IRSA, str. 104, št. II, A, 3 b; W. Hinz, Das Reich Elam, str. 62 s.
- ²⁰ IRSA, str. 106, II, A, 4 c.
- ²¹ Cfr. geslo Ibla (Ebla) v RIA V, A (Filološko: G. Pettinato) str. 9—13; B (Arheološko: P. Matthiae) str. 13—20, 1976.
- ²² V listinah, ki so prevedene v zborniku IRSA, str. 105—112, 1971, je Narām-Sin naslovljen kot »kralj štirih delov sveta« devetkrat, kot »božanstvo Akada« trikrat, z obema naslovoma pa enkrat.
- ²³ W. Hinz, Das Reich Elam, str. 63 datira sklenitev pogodbe z Narām-Sinom z letom 2260, v CAH³, I, 2, 1971, str. 651 pa okoli 2280.
- ²⁴ Na ženitev z elamsko princeso kaže zlasti poročilo o Narām-Sinovem poslancu, ki je prinesel njegova darila iz Akada v Elam. Dalje je pomembna Elamčeva želja, da naj bo Narām-Sinova žena rodovitna, rodi naj »sorodstvenega potomca«, ki bo kot tak kvalificiran za prestolonaslednika. Elamec bo tudi pospeševal njeno ljubezen do Narām-Sina (X, 21—22).
- ²⁵ Historisch-geographische Nachrichten, str. 173.
- ²⁶ »Narām-Sinov podložnik je bil z njegovimi darili tukaj (v Elamu) sijajno sprejet« (IX, 15—20.)
- ²⁷ III, 18—23; IV, 7—12: »Njegova (= Narām-Sinova) darila so bila (tu) sprejeta. Zaradi njegovih daril naj [elamsko] podložno ljudstvo (poslej) brani Narām-Sinove zaveznike!«
- ²⁸ V, 21—27; VII, 11—18. Prim. op. 54.
- ²⁹ Georges G. Cameron, History of Early Iran, Chicago 1936, str. 34.
- ³⁰ Ju. B. Jusifov, Elam. Moskva 1968, str. 55 in passim.
- ³¹ Historisch-geographische Nachrichten, str. 180.
- ³² X, 25.
- ³³ IRSA, str. 110, II, A, 4 l: »NIN-NĒ.UNU pour la vie de Narām-Suen, le fort, son compagnon, le roi des quatre régions. [Šarr]iš-takal, le scribe, le majordome, a voué sa statue.« — II, A, 4 m: »Narām-Suen, dieu d'Akkade, Šarriš-takal, le scribe, (est) son serviteur.«
- ³⁴ ZA. N. F. 24, 1967, str. 95.
- ³⁵ II, 14—25; IV, 21—V, 10; V, 28—VI, 11; VII, 19—26—VIII, 5; VIII, 29—IX, 11; XI, 25—XII, 4.
- ³⁶ Historisch-geographische Nachrichten, str. 212.
- ³⁷ Za take male različice prim.: XI, 5 (kratki obrazec) in XI, 29, kjer je rečeno: »Nahitiju [poklanja] svojo naklonjenost kralj«, medtem ko se v XI, 1 pravi: [»Sončnemu bogu] Nahitiju je kralj vdan.«
- ³⁸ Glej op. 34.
- ³⁹ Podvojeni so stavki: o skupnih sovražnikih in prijateljih (III, 10—17; III, 24—25—IV, 6); potrjeno: zavezništvo kot posledica sprejema Narām-Sinovih daril (III, 18—23; IV, 7—12; VIII, 6—10). Dalje je podvojeno: Elamčeva skrb za varstvo Akada (III, 3—6; VI, 20); zavračanje Narām-Sinovih odpadnikov (V, 21—27; VII, 13—18); zlo (*bala*), ki ogroža Akad (VI, 20 in VII, 2).

⁴⁰ Razen petih vrzeli je ohranjenih (ali vsaj čitljivih) 31 imen. — W. Hinz, oc. str. 65 pravi »kakih« 35 božanstev. — F. W. König, Die elamischen Königsinschriften (AfO, Beiheft 16, str. 29, op. 8, Graz 1965) govori o 39 ali 40 imenih.

⁴¹ Več o tem glej W. Hinz, Das Reich Elam, str. 35—56: Die Religion der Elamer. — O boginji Pinenkir glej str. 35 s. — Isti, v CAH³ I, 2, The Religion in Ancient Elam. 662—680; za Pinenkir prim. str. 663.

⁴² Kakor je že W. Hinz (o. c., str. 95) ugotovil, so to: akadaska bogova Amba in Ninurta ter boginji Ninkarrak in Išhara (pisano Ašhara). Z navajanjem akadskih poleg elamskih božanstev so očitno hoteli poudariti zvezni značaj pogodbe.

⁴³ II, 12: d(ingir) Š[u-si-]ib-ba. = »bogovi (iz mesta) Suz.«

⁴⁴ Prim. spredaj op. 33.

⁴⁵ V začetku (III, 3—5): »Odpora zoper Akad pri sebi ne bom trpel«, proti koncu drugega oddelka pa to ponovi (VII, [1]—5): »[Iz lojalnosti = hapfu?] ne bom v Elamu trpel tega, kar je za Akad zlo.«

⁴⁶ II, 6—9: »Zoper odpor naj moj vojskovodja izpolnjuje pogodbo!«

⁴⁷ O. c. str. 75; 76; 95.

⁴⁸ III, 10—17; III, 24—25—IV, 6. Prim. o. c., str. 75.

⁴⁹ III, 18—23; IV, 7—12. Prim. o. c., str. 75.

⁵⁰ IV, 15—17: »Ubežnika (vojaškega) ne bom pri sebi sprejel.« — Prim. o. c., str. 76.

⁵¹ IV, 18—23.

⁵² Tudi v hetitskih državnih pogodbah si hetitski vladar da obljubiti, da bo vzel vračal begunce, ki bi pribežali iz Hetitske dežele. Obenem pa razglša kot pravno načelo, da se iz Hetitske dežele begunci ne vračajo (Prim. Hethitische Staatsverträge, str. 64: *IŠTU* kur uru *Hatti* lu *MUNABTUM* egir-pa pijanna *Ul āra*). Iz hetitske dežele beguncev ni dovoljeno vračati.« Prim. tudi l. c., str. 81.

⁵³ Tokrat Elamec ne ponovi iste misli, ampak jo izreče najprej v nikalni obliki, nato pa šele v trdilni obliki. V, 11—20: »Moj vojskovodja si ne bo noč in dan prizadeval za tvojo nesrečo, (ampak) si bo noč in dan prizadeval za tvoje uspevanje.«

⁵⁴ V, 21—27. VII, 11—18. Prim. op. 28.

⁵⁵ VII, 13—18. Prim. o. c., str. 81.

⁵⁶ VI, 20—24. Prim. o. c., str. 79.

⁵⁷ VI, 25—28. Prim. o. c., str. 79.

⁵⁸ VII, 2—4. Prim. o. c., str. 79.

⁵⁹ Gutejci so prvič omenjeni kot sovražniki Narām-Sinovega naslednika Šar-kali-šarrija. Oni so pozneje zrušili Akadsko monarhijo in so za dobrih sto let zavladali v Mezopotamiji. Tradicija jih označuje kot najbolj surove okupatorje (»zmaje z gorovja«). Nekako v času od 2220 do 2110 jim je vladalo 23 kraljev. Za njimi je po kratkem medvladju Uruka prišla doba Sumerske države Ura III. H. Schmökel meni, da so bili Gutejci leta 2100 že asimilirani s premaganim prebivalstvom Akada in Sumera.

⁶⁰ IX, 15—20. Prim. o. c., str. 82.

⁶¹ Žal je na tem mestu besedilo zelo poškodovano. V zvezi s celotnim izvajanjem je najbolj verjetno, da je bil kip izdelan v Akadu in prepeljan v Suze. Tako misli (po pisemskem sporočilu) tudi W. Hinz. Njegov sedanji prevod (VIII, 11 s): »Tvojo podobo bom napravil« se morda nanaša na kak drug kip.

⁶² IX, 21—23. Prim. o. c., str. 82 s.

⁶³ IX, 23—25: Prim. komentar o. c., str. 83.

⁶⁴ Med tremi hieratskimi papiri, na katerih je ohranjen pouk, ki ga je Nebkawrê-Achtoi III., faraon desete dinastije (okoli 2134—2040), dal sinu Merikareju, je najbolj popolno besedilo na papiru Leningrad 1116. Izdal ga je francosko W. Golenišev leta 1913. Ruski prevod teksta je leta 1950 objavil v svoji Hrestomatiji, I, Drevnij Vostok, akademik V. V. Struve; njegov nemški prevod je v zborniku Der Alte Orient, Berlin, 1955, str. 60—64. — V ANET³, str. 414—418 je John A. Wilson objavil angleški prevod leta 1969. Med navodili je posebno značilna prezirljiva sodba o bednem Azijcu. Najboljša strokovna obdelava A. Scharff, Der historische Abschnitt der Lehre für König Merikare (1936), mi žal ni dosegljiva.

⁶⁵ X, [1—3]—12. Prim. o. c., str. 84 s.

⁶⁶ X, 13—14 = XII, 20—21. Prim. o. c., str. 83.

⁶⁷ X, 15—16. Prim. o. c., str. 86 s.

⁶⁸ X, 21—22. Prim. o. c., str. 87.

⁶⁹ X, 23—26. Prim. o. c., str. 85. — Elamski besedi *ruhur* (X, 24) in *ruhušak* (XII, 18) sta težko opredeljivi. Iz novejšje literature primerjaj: P. Koschaker, Fratriarchat, Hausgemeinschaft und Mutterrecht in Keilschriftrechten. ZA, N. F. VII (41) 1933, 1—89, zlasti str. 5, op. 2. — F. W. König, Geschwisterehe in Elam. RIA III, 1957—1971, 224—231. — Isti, Die elamischen Königsinschriften. AfO, Graz 1965, str. 211 s, v.: *ruhu* (= od matere izvirajoči poganjek), *ruhušak* (= sin od brata in sestre). Elamsko se namesto »A sin B-ja« pravi: »A sin tiste, ki je sestra B-ja« (akadsko: *mār aḫatim*, oziroma *mār aḫati-šu ša B*).

⁷⁰ XI, 3. Za elamsko besedo *gugu* navaja W. Hinz pomene: »mir, sloga, harmonija«. Prim. str. 87 s.

⁷¹ XI, 3—24. Prim. o. c., str. 87—90.

⁷² XI, 25—31—XII, 4. Prim. o. c., str. 90. — Glede različic v presoji glej besedilo pri opombi 37.

⁷³ XII, 5—10. Prim. o. c., str. 90. — »Vsakdo ima strah (?) pred Narām-Sinovim pologom, (kajti) posvetili smo ga bogu Inšušinaku.« S tem se nadaljuje misel iz XI, 21—24, kjer je rečeno: »Položitev (»depot«) pogodbenega besedila na plošči, ki je bila položena pred božanskim emblemom, naj bo tu v časteh!«

⁷⁴ To dopolnitev te vrzeli označuje W. Hinz, l. c., kot negotovo.

⁷⁵ XII, 16 s: »Tvoj kip naj on (= Inšušinak) varuje!«

⁷⁶ XII, 18—21. Prim. op. 60.

⁷⁷ Beseda, *ruhušak* se včasih piše kot *ruhu šak*. — W. Hinz prevaja na o. c., str. 85 *ruhur* = sin po materi (Muttersohn). Za *ruhušak* je F. W. König uvedel prevod »Geschwistersohn«, kar W. Hinz, str. 95, op. 71 zelo odobrava.

⁷⁸ XII, 22: »Tvoje hočem osrečiti« (elamsko: *ni-bi wel(pil)-ga-li*).

⁷⁹ O. c., str. 96.

⁸⁰ Tako sodi tudi A. Kammenhuber, Historisch-geographische Forschungen, str. 210: »möchte ich mit einem... paritätischen Bündnisvertrag zwischen Elam... und Akkad rechnen.«

⁸¹ Dr. iur. Pavel Koschaker. Najbolj važni sta razpravi: Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon. Leipzig 1917, str. 113 ss. in passim. — Svoje končno mnenje je podal v drugi obširni razpravi Eheschließung und Kauf nach alten Rechten, mit besonderer Berücksichtigung der älteren Keilschriftrechte. Symbolae Hrozný, IV. Praga. 1950, str. 210—276.

⁸² P. Koschaker, Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, str. 119 (prevod): Terminološka raziskava je dosegla, da žena načeloma ni subjekt,

ampak je predmet ženitne pogodbe. Ona se ne omoži, ampak jo omože, oziroma (mož) jo vzame. Zato po zakonu in po listinah nastopa na strani neveste kot pogodbeni stranka njen oblastnik (redno je to oče, eventualno skupaj z materjo, po njegovi smrti pa nevestini bratje).

⁸³ P. Koschaker, o. c., str. 130 (prevod): Z izročitvijo neveste ženinu ženitna pogodba še ni izčrpana, kajti (očetovi) dajatvi odgovarja nasprotna ženinova dajatev (*tirḫatum*).

⁸⁴ Za *tirḫatum* v Hammurabijevem času P. Koschaker poudarja, da je njena vsebina (vsaj redno) denarni znesek; le kot izjemo navaja na str. 130, op. 2, primer, ko je k 2/3 mine srebra dodan še suženj. V času, ko je nastala listina MAD, I, 169, je bilo najbrž obratno, kakor kaže obravnavani primer. Kaj vse je utegnila vsebovati *tirḫatum*, se vidi nekoliko po tem, kateri glagol je uporabljen. V listini MAD I, 169 je obakrat rečeno (II, 11 in III, 12), da je ženin »prinesel«: *ubil*, (*u-ub-lu*) *tirḫatam* tasto. Toda v Ešnunskem in Hammurabijevem zakoniku pa se *ublu* (od *vabālu(m)*) = prinesiti le redko uporablja (EZ §§ 17; 26; HZ § 163, 16). Skladno z napredovanjem denarnega gospodarstva imata sedaj prednost glagola *naḏānu(m)* (*iddin*) (= dati) — cfr. §§ 159—161 ali *maḥaru(m)* (*imḥuru*) = dobiti, sprejeti) — cfr. EZ § 25.

⁸⁵ I. J. Gelb, *Materials for the Assyrian Dictionary No. 1* (MAD, I): Sargonic Texts for the Diyala Region, Chicago 1952, str. 90 s, št. 169.

⁸⁶ Benno Landsberger, *Symbolae Iuridicae et Historicae Martino David dedicatae*. Tomus Alter: *Iura Orientis antiqui*. Leiden 1968, str. 94 sub j.

⁸⁷ Albrecht Goetze, *The Laws of Eshnunna*, New Haven, 1956: § 17, B, I, 13 (str. 59); § 25, A, II, 28 (str. 75); § 26, A, II, 29 (str. 75).

⁸⁸ *Kodex Hammurabi*, §§ 138; 139; 159; 160; 161; 163; 164; 166.

⁸⁹ Cfr. Moses Schorr, *Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts*. VAB 5, Leipzig, 1913. Glej listine: Nr. 2, 8; 3 9; 32, 11; 36, 5; 207, 5; 209, 20. — P. Koschaker, *Rechtsvergleichende Studien*, str. 137, A. 25. — P. Koschaker und A. Ungnad, *Hammurabis Gesetz*, VI, Leipzig, 1923, str. 1—2.

5. Opombe k nemškemu povzetku Anmerkungen zur Zusammenfassung

⁹⁰ Für Quellen und Literatur zum Narām-Sin-Vertrag (Zusammenfassung) vgl. die Anmerkungen 2 und 163 zum Šunaššura-Vertrag. Die Regierungszeit Narām-Sins wird mit 2291—2255 angegeben (CAH³ I, 2, S. 999). Der Abschluss des Vertrages ist laut Prof. W. Hinz (o. c., S. 96) in die Frühzeit seiner Regierung anzusetzen, da sein Name in unserer Inschrift noch nicht vergöttlicht angeführt wird. Man kann somit etwa mit dem Jahr 2280 rechnen.

⁹¹ G. G. Cameron, *History of Early Iran*. Chicago 1936, S. 64. W. Hinz spricht dazu seine Zustimmung aus in der ZA. N. F. 24 (58), S. 66; 69 sowie in CAH³ I, 2, 1971, S. 444, 651, 664.

⁹² Das Reich Elam, S. 63.

⁹³ Die weiteren Zitate (o. c. oder l. c.) beziehen sich stets auf die Abhandlung von W. Hinz, *Elams Vertrag mit Narām-Sin von Akkade*. ZA. N. F. 24 (58), S. 66—96.

⁹⁴ Vgl. dazu die Bemerkungen von A. Kammenhuber, *Historisch-geographische Nachrichten*, S. 173: »Am bisher tiefsten in das Verständnis dieses Vertrages eingedrungen ist W. Hinz, dessen Bearbeitung aber zugleich zeigt, dass mindestens die Hälfte aller Wortbedeutungen notgedrungen erraten sind...«

⁹⁵ Vgl. die Bedenken, die F. W. König, Die elamischen Königsinschriften, AfO, Beiheft 16, Graz 1965, S. 7 geäußert hatte. Für das Zitat s. oben die A. 6.

⁹⁶ Vgl. W. Hinz, o. c., S. 67: »die Anrufung von einigen 35 Gottheiten.«

⁹⁷ Die vollständige Schwurformel kommt vor in: II, 14—25; IV, 21—V, 10; V, 28—VI, 11; VII, 19—26—VIII, 5; VIII, 29—IX, 11; XI, 25—XII, 4. Die kürzere Schwurformel siehe in XI, 5—7.

⁹⁸ O. c., S. 75 (W. Hinz): »In *uš-hi-iš-ri uš-hi-ú-ri* vermute ich etwas wie »mein Beauftragter, mein Feldherr« und ich frage mich ob *welbiti* den Vertrag meinen könnte, den die Inschrift festlegt?«

⁹⁹ W. Hinz, o. c., S. 75: Es folgt (III, 10—17) der Kernspruch des Vertragswerkes, dessen Sinn V. Scheil bereits 1911 erkannt hatte: »Narām-Sins Feind ist auch mein Feind, Narām-Sins Freund ist auch mein Freund!«. — S. 76: »Worauf der schon erwähnte Kernsatz Narām-Sins Feind usw. wiederholt wird.« — S. 95: »Narām-Sins Feind ist auch mein Feind, Narām-Sins Freund ist auch mein Freund lautet der zweimal bekräftigte Kernspruch der Urkunde.«

¹⁰⁰ III, 18—23 wird wiederholt in IV, 7—12: »Seine Gabe(n) (elamisch *li-e₁₁*) wurde(n) empfangen. Wegen seiner Gabe(n) soll das (elamische) Untertanenvolk die Narām-Sin-Bundesgenossen verteidigen« (?). In VIII, 6—10 wird nur der zweite Satz wiederholt.

¹⁰¹ IV, 15—16: »Einen Flüchtling werde ich nicht bei mir aufnehmen.« Für die hethitische Regelung dieser Frage vgl. meine Hethitischen Staatsverträge. Leipzig 1931, S. 64; 80 f.

¹⁰² IV, 19—21, *we-il-bi-ti dè-pi-ir [a-kà-dè]* = »den Vertrag des Kanzlers von Akkade« (W. Hinz).

¹⁰³ V, 11—20.

¹⁰⁴ V, 21—27. Vgl. o. c., S. 78 f.

¹⁰⁵ VI, 25—28; VII, [1]—5.

¹⁰⁶ Über die Gutäer (oder Gutier) siehe W. W. Hallo, (das Stichwort Gutium) (oder Qutum) im RIA III, 1957—1971, S. 708—720. Die 25 Jahre der Gutäerherrschaft über Mesopotamien fallen in die Zeit nach 2200—2075.

¹⁰⁷ W. Hinz, Das Reich Elam, S. 64; CAH³, I, 2, S. 454 f., 457.

¹⁰⁸ III, 3—5: »Widerstand (?) gegen Akkade werde ich nicht bei mir dulden« — VII, [1]—4: »[Aus Loyalität] werde ich Unheilvolles (*bala*) für Akkade in Elam (*ha-d[am-ti]*) nicht dulden.« (S. 79: »nicht aufnehmen.«)

¹⁰⁹ IX, 15—20. Vgl. o. c., S. 82.

¹¹⁰ III, 19—23; IV, 8—12; VIII, 6—10.

¹¹¹ IX, 21—23. Vgl. o. c., S. 82 f.

¹¹² IX, 23—25; vgl. o. c., 83, ??? XI, 13—14: »Deine Standbilder sollen in Ehren gehalten werden!«

¹¹³ XII, 16—17, vgl. o. c., S. 80: »Dein Standbild möge er (= Inšušinak) bewahren!«

¹¹⁴ XI, 21—24, vgl. S. 89: »Die Hinterlegung (des Vertrages ?) vor dem Tabu-Emblem (?) hier soll in Ehren gehalten werden!«

¹¹⁵ X, [1]—4—12. Vgl. o. c., S. 84 f.

¹¹⁶ X, 23—26; vgl. o. c., S. 85—86.

¹¹⁷ *gugu* (elam.) in XI, 3 bedeutet; Eintracht, Friede, Harmonie (W. Hinz, S. 74).

¹¹⁸ XI, 3—24—XII, 4. Vgl. o. c., S. 87—88.

¹¹⁹ A. a. O. S. 90 (zu XI, 29): Statt *ha-ti-ir* (»Dem Sonnengott Nahiti ist ein König innig zugetan«) steht *ha-ti-e* (»Dem Nahiti schenkt seine Zuneigung ein König«).

¹²⁰ XII, 18 (S. 90: »Unter *ruhusak* — wenn wirklich so zu ergänzen ist — (so W. Hinz) ist ein voll legitimer Spross gemeint, von den Akkadern als Schwestersonn übersetzt).

¹²¹ XII, 22: *ni-bi [(wel)-píl]-ga-li* = »Die Deinen will ich beglücken.«

¹²² So am Anfang seiner Zusammenfassung (S. 95).

¹²³ So daselbst auf S. 95.

¹²⁴ Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon, Leipzig 1917, S. 113 ss. — Idem, Eheschliessung und Kauf nach alten Rechten, mit besonderer Berücksichtigung der älteren Keilschriftrechte. Symbolae Hrozný, Praha, IV, 1950, (210—276), 211 ff und passim.

¹²⁵ Rechtsvergleichende Studien, S. 119.

¹²⁶ Rechtsvergleichende Studien, S. 137: »Die *tirhatum* ist der Brautpreis, der entweder bei der Eheschliessung, d. h. bei der Übergabe der Braut oder im Voraus bei der Verlobung geleistet wird.«

¹²⁷ Materials for the Assyrian Dictionary, No I: Sargonic Texts from the Diyala Region by I. J. Gelb. Chicago 1952, S. 90 f., Nr. 169.

¹²⁸ Symbolae Iuridicae et Historicae Martino David dedicatae. Tomus alter: Iura Orientis Antiqui. Leiden 1968, S. 94 sub j.

¹²⁹ Albrecht Goetze, The Laws of Eshnunna, New Haven, 1956: § 17, B, I, 13 (S. 59); § 25, A, II, 28 (S. 75); § 26, A, II, 29 (S. 75).

¹³⁰ Kodex Hammurabi, §§ 138; 139; 159; 160; 161; 163; 164; 166.

¹³¹ Cfr. Moses Schorr, Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts. VAB 5, Leipzig, 1913. Siehe die Urkunden Nr. 2, 8; 3, 9; 32, 11; 36, 5; 207, 5; 209, 20. — P. Koschaker, Rechtsvergleichende Studien, S. 137, A. 25. — P. Koschaker, und A. Ungnad, Hammurabis Gesetz, VI, Leipzig, 1923, S. 1—2, Nr. 1418—1420.

IV. SKLEPNA BESEDA

Ko smo pregledali vsebino in ustroj Šunaššurove in Narām-Sinove pogodbe, se nam vsiljuje vprašanje, ali je v njih kaka povezava z Eanatumovo pogodbo, kakor tudi vprašanje, koliko sta pogodbi vplivali na nadaljnji razvoj pogodbenega prava. Eanatumova pogodba je dobro stoletje starejša od Narām-Sinove. Obema je skupno to, da svoje sankcije uveljavljata s prisego. Prisegi pa se razlikujeta po tem, da je v Lagašu za vsako od šestih božanstev sestavljena posebna prisega. V Elamu naletimo prav tako na šest priseg. V njih pa je uporabljen skupni formular. Njegovo besedilo se obrača hkrati na pet božanstev.

Elamska pogodba ima to posebnost, da ne navaja imen oseb, ki jih omenja v svojem besedilu. Čeprav je pogodbeno besedilo samo obnovljeni monolog elamskega vladarja, še vedno ne poznamo Elamčevega imena. Prav tako ne izvemo imena Narām-Sinove neveste, ne imena Elamčevega vojskovodja in tudi ne akadškega kanclerja, ki je bil sodeloval pri sestavljanju pogodbenega besedila. O Narām-Sinu, čigar ime je sicer večkrat omenjeno, izvemo le to, da je Elamcu kot bodočemu tastu poslal svoje darilo. Dandanes vemo, da je bilo to darilo (*tirḫatum*) kupnina za nevesto. V besedilu pa je povedano samo to, da je s prejemom tega darila nastalo zavezništvo med državama Akadom in Elamom. Drugače se Narām-Sinovo ime uporablja kot nekako merilo za presojo družbenih skupin (kdo je sovražnik in kdo je prijatelj; kakor tudi kdo spada v skupino Narām-Sinovih zaveznikov; ali kdo bo zavržen, ker se je bil nevhvaležno obnašal proti Narām-Sinu).

Med izvirne pobude, ki jih je uvedla elamska dvorna pisarna, je spadalo tudi to, da so načelno važne smernice ob navajanju še enkrat ponovili. V nadaljnjem primeru so ta poudarek izrazili tako, da so ga povzeli v zanikani nikalni stavek in temu dodali zagotovitev pozitivne izpolnitve.

Kot novost so Elamčevi pisarji uvajali tudi razčlenitev vsebine pogodbenega besedila na tri skupine: uvod, ki naj zagotavlja izpolnitev pod varstvom bogov (I—II); drugo skupino tvorijo pogodbene obveznosti, ki jih bo elamski vladar izpolnil, deloma s pomočjo in sodelovanjem svojega vojskovodje (*ušhi* II—VII); na tretjem mestu pa so navodila in pobude, ki jih Elamec daje svojemu zetu ter mu tudi zagotavlja svojo vojaško pomoč (VII—XII). Značilno pri tem je, da se Elamec čuti vezanega, da lojalno nastopa proti Akadu, medtem ko bi pričakovali, da bo tako lojalnost zagotavljal Narām-Sinu.

Šunaššurovo pogodbo imenujemo po edinem, nam poznanem pogodbeniku in vladarju maloazijske dežele Kizzuvatne. Sklenil jo je Šunaššura najbrž s hetitskim vladarjem Šuppiluliumom I, kakih 900 let po Narām-Sinovi pogodbi. Kakor smo videli ob analizi vsebine je bila ta pogodba sklenjena kot paritetna.

V razmeroma kratkem času, še za Šunaššurovega življenja, je bila pretvorjena v neparitarno vazalno pogodbo; to se je zgodilo z dodajanjem preprostih dostavkov. Toda tudi pri tem ni ostalo, ker zgodovina priča, da je kmalu nehala obstajati samostojna Kizzuvatna; bila je le še nesamostojen del velike hetitske države.

Das Schlusswort

Nachdem wir festgestellt haben, dass der Šunaššura-Vertrag in seiner letzten Fassung (KBo I, 5) nichtparitätisch, der Narām-Sin Vertrag jedoch paritätisch war, drängt sich uns die Frage auf, ob sich darin ältere Einflüsse oder spätere Auswirkungen erkennen lassen.

Der Narām-Sin-Vertrag bedeutet deutlich einen Fortschritt im Vergleich mit dem auf der Geierstele überlieferten Friedensvertrag, den Eanatum von Lagaš mit der besiegten Stadt Umma geschlossen hat. In beiden gibt es Sanktionen durch Schwurformeln, jedoch mit einigen bedeutenden Unterschieden. Eanatum formuliert für jede von den sechs Gottheiten einen eigenen Eid, während man bei Narām-Sin sechsmal (mit einer geringen Variante) eine einheitliche Schwurformel findet, in welcher gleichzeitig dieselben fünf elamischen Gottheiten angerufen werden.

Im elamischen Vertrag überrascht sein Hang zur Namenlosigkeit. Der ganze Vertragstext besteht aus einem Monolog des elamischen Herrschers; dennoch erfährt man nirgends seinen Namen. Dasselbe gilt von dem Namen seiner Braut, bzw. der Gattin von Narām-Sin, ebenso von den Namen des elamischen Feldherrn (*uši*) und des akkadischen Kanzlers, der an der Fassung des Vertragstextes entscheidend mitgewirkt hatte. Selbst Narām-Sin, der zweite Vertragspartner, bleibt völlig im Hintergrund. Es wird nur berichtet, dass er einen Untertanen mit seinen Gaben zum Elamer gesandt hatte. Ansonsten wird er nur in Verbindung von verschiedenen Gruppen (Feinde und Freunde, Bundesgenossen Narām-Sins, Zurückweisung jedes von ihm Abtrünnigen) als bestimmend bezeichnet. Es ist auch auffällig, dass bei Erwähnung von Staatsinteressen man eher von der Bedrohung des akkadischen Staates als von derjenigen des Herrschers spricht.

Um besonders wichtigen Angelegenheiten mehr Nachdruck zu verleihen, wiederholt sie der Elamer sofort noch ein zweites Mal. Mitunter wird ein Verbot zunächst negativ, sodann aber auch als Gebot formuliert. Im grossen und ganzen gibt es noch wenige Tatbestände vom rechtswidrigen Verhalten und auch diese sind nur wenig differenziert.

Der in akkadischer Sprache verfasste Šunaššura-Vertrag bedeutet einen Wendepunkt in der Geschichte von den hethitischen Staatsverträgen, mögen sie in akkadischer oder in hethitischer Sprache abgefasst worden sein. Ihre Zahl hat sich sehr vergrössert, ihr Inhalt hat sich sehr vermehrt. Nach der Einleitung kommt ein geschichtlicher Abschnitt über die bisherigen Beziehungen. Der lange Kern zeigt, dass der Šunaššura-Vertrag zunächst als ein paritätischer errichtet wurde, worauf später jedoch sein Überleiten zum nichtparitätischen folgte.

Die grossen Änderungen lassen erkennen, dass die damaligen Staatsmänner um die sorgfältige Entwicklung von Staatsverträgen sehr besorgt waren und grossen Wert darauf legten. Die Zahl der Verträge datiert namentlich aus der Periode von Šuppiluliuma I. bis zum Ende der hethitischen Grossmacht, dabei handelt es sich meist um nichtparitätische Vasallenverträge.

KAZALO

Posvetilo (V.). Okrajšave in najvažnejša literatura (VII.—VIII.). Datiranje (IX.—X.), zemljevid (XI.)

PREDGOVOR	1
I. UVOD	
Razvoj terminologije v klinopisnih državnih pogodbah	3
Einleitung. Die Entwicklung der Terminologie in keilschriftlichen Staatsverträgen (cfr. II, 2. a)	
II. POGODBA MED ŠUPPILULIUMOM I. IN ŠUNAŠŠUROM IZ KIZZUVATNE (KBo I, 5)	14
Der Vertrag zwischen Šuppiluliuma I. und Šunaššura von Kizzuwatna (KBo I, 5)	
1. Pregled vsebine. Neparitetni značaj pogodbe	14
2. a) Razvoj poimenovanja klinopisnih državnih pogodb (prim. str. 3—13)	24
b) Nemški povzetek vsebine. Neparitetni značaj te pogodbe	29
Inhaltsübersicht. Der nichtparitätische Charakter des Vertrages	
3. Opombe k slovenskemu besedilu	39
4. Opombe k nemškemu povzetku. Anmerkungen zur deutschen Zusammenfassung	52
III. POGODBA MED NARĀM-SINOM IZ AKADA IN NEZNANIM ELAMSKIM VLADARJEM (MDP, XI, 2—11)	57
Der Vertrag zwischen Narām-Sin aus Akkad und dem unbekanntem elamischen Herrscher (MDP, XI, 2—11)	
1. Pregled vsebine. Paritetni značaj pogodbe	57
2. Nemški povzetek. Deutsche Zusammenfassung. Pregled vsebine. Paritetni značaj pogodbe. Inhaltsübersicht. Der paritätische Charakter des Vertrages	63
3. Nemški prevod pogodbe: Dr. Walther Hinz, Elams Vertrag mit Narām-Sin von Akkade (Za. N. F. 24, 1967, str. 93—95) je tu ponatisnjen s prijaznim avtorjevimi dovoljenjem — Dank freundlicher Erlaubnis des Herrn Verfassers wird hier ein Abdruck seiner Übersetzung des Vertragstextes geboten	68
4. Opombe k slovenskemu besedilu	69
5. Opombe k nemškemu povzetku. Anmerkungen zur Zusammenfassung	74
IV. SKLEPNA BESEDA	77
Das Schlusswort	

RAZPRAVE I. RAZREDA
DISSERTATIONES CLASSIS I.
XIV

Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani

Natisnila Tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani 1984

Naklada 600 izvodov

